

ARTMAGAZIN

19. évfolyam

2021 / 3. szám, 1280 Ft

9 771785 306526 >

modern képtár – vass lászló gyűjtemény galériája

klimó károly
kicsi és nagy

2021/05/29 – 07/31

VESZPRÉM
MŰVÉSZETEK HÁZA
VASS LÁSZLÓ GYŰJTEMÉNY

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Veszprém, Vár utca 3-7.
www.arthouseweb.hu

50

**2021.06.05.
– 2022.01.09.**

Képes történetek a várossá válás első évtizedeiből

BALATONFÜRED
ÉVE TÁRSASÁG

BALATONFÜRED
KULTURÁLIS NONPROFIT KFT.

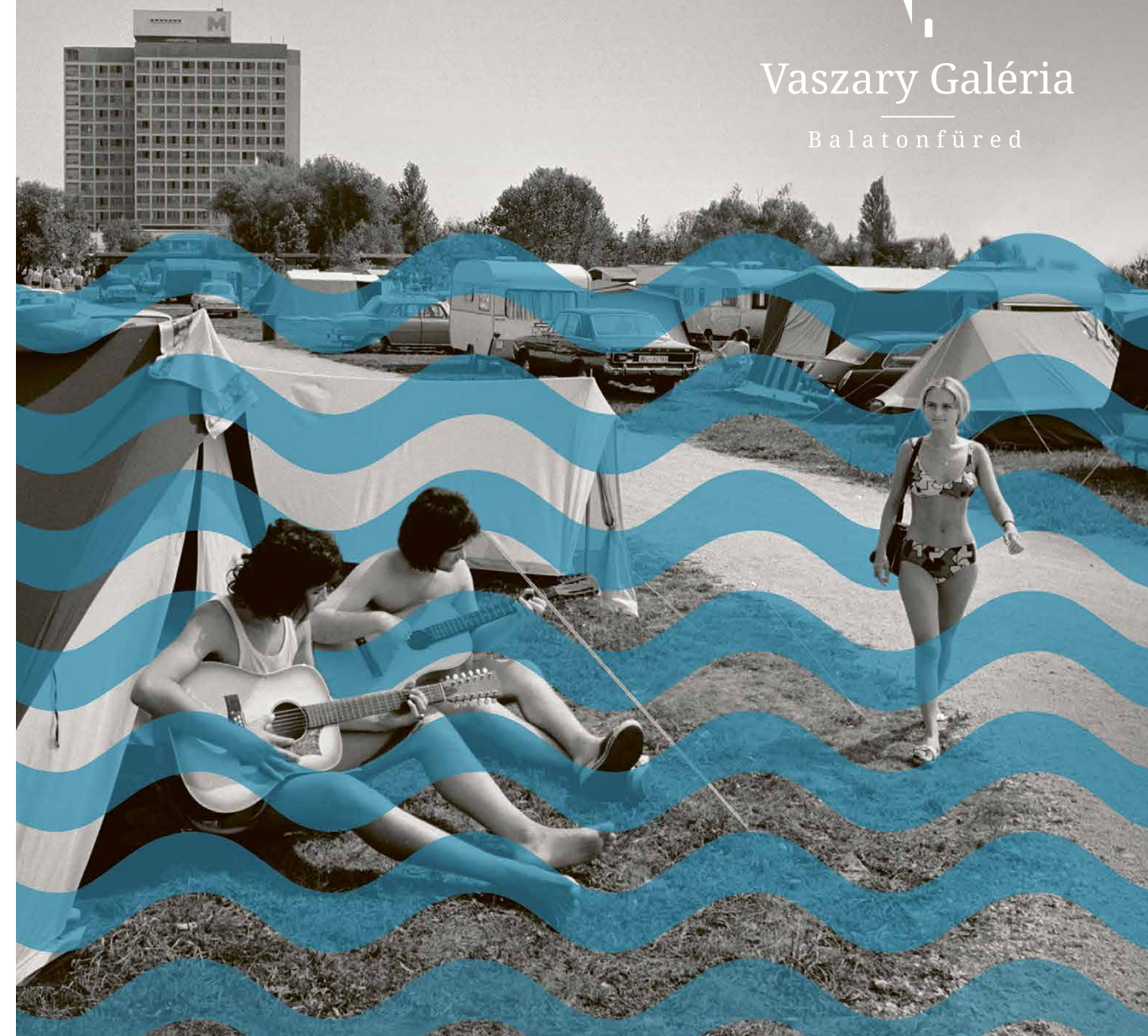

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Vaszary Galéria

Balatonfüred

129 intro

Főszerkesztő:
Topor Tünde
topor@artmagazin.hu

Képszerkesztő, főmunkatárs:
Szilágyi Róza Tekla
szilagyi.roza.tekla@artmagazin.hu

Olvasószerkesztő: Zelei Bori
Munkatárs: Léopold Zsanett
Lapterv: Horváth Csilla
Borító: L2 – l2studio.co

Lapunk szerzői:
Anghy András, B. Nagy Anikó, Fáy Miklós,
Fehér Ildikó, Kelen Anna, Léopold Zsanett,
P. Szűcs Julianna, Szikra Renáta,
Szilágyi Róza Tekla, Topor Tünde, Urbán Nóra,
Vincze Dóra, Winkler Nóra, Zelei Bori

Lapigazgató:
Tormási Anita
tormasi@artmagazin.hu

Stratégia:
Winkler Nóra

Felelős kiadó:
Einspach Gábor
einspach@artmagazin.hu

Kiadja az Artmagazin Kft.
1061 Budapest, Paulay Ede u. 55.

Postacímünk:
Artmagazin – LOFFICE
1085 Budapest, Salétrom u. 4.
info@artmagazin.hu

Nyomdai munkák: Pauker Nyomdaipari Kft.
CTP szaktanácsadás: Miklós Árpád

Terjesztés:
Árusítás a Lapker Zrt. országos hálózatán keresztül, a Relay, Imedio kiemelt áruhelyein és a MOL töltőállomásokon.

ISSN 1785-30-6

Előfizetés: elofizetes@artmagazin.hu

Címlapunkon:
Marie-Denise Villers: *Portrait présumé de madame Soustras laçant son chausson* (A cipőjét kötő Madame Soustras feltételezett portréja), 1802, olaj, vászon, 146 × 114 cm, Musée du Louvre, Párizs
© RMN-Grand Palais (Musée du Louvre) / Fotó: © Maxime Chermat

Folyamatosan frissülő tartalmakért látogassa meg az ARTMAGAZIN Online-t.

Artmagazin Online:
Léopold Zsanett
Szilágyi Róza Tekla

www.artmagazin.hu

Címlapunkon egy látható abból a sok száz képből, amit művészeti oktatásban részesült nők festettek a 18. század végén – 19. század elején Párizsban. Úgy tűnik, az átlagtól elütni akarók már akkor is vonzódtak a fekete ruhákhoz – mindenki más világos színben, leginkább fehérben viselte a görög szobrokól ellesett divatot, a kép festője, Nisa Villers mégis inkább azt választotta, hogy a fekete árnyalataiból, illetve a mellette megélénkülő színekből építse fel ezt a szándéka szerint akadémikus, közben pedig a szürrealizmust, de legalábbis a romantikát megelőlegező kompozíciót. Látszólag pont az akadémikus szoborszerűség ellen lázadtak a preraffaelita testvériséget alkotó művészek, akik most a Nemzeti Galériában várnak minket az előzetes elképzeléseket némiképp felülíró módon, a közhelyestől eltérő tálalásban – és akik végül néha mégis az akadémiákon landoltak. De írunk egészen másfajta szobrokról, organikus képződményekről is, pontosabban beszélgetünk a megalkotójukkal, Farkas Zsófiával. A Trafóban kiállító német fotóssal, Wolfgang Tillmansszal is zajlik egy beszélgetés a következő oldalon, és bár ez fikatív, érinti mindazokat a kérdéseket, amelyek művei kapcsán felmerülhetnek. Aztán írunk még a művészként éppen felfedezés alatt álló svájci terapeuta Emma Kunzról, nyomozunk Kádár Béla-akvarellek után Amerikában, keressük Pestre került freskók eredetét Spoleto-ban, és nemrég megjelent könyvek alapján próbáljuk meg kideríteni, mitől annyira érdekes Salvador Dalí. Hatalmas méretű zománcképekről közlünk a zenei áthallásokra is utalva kis bagatelleket, és azt is megvizsgáljuk, mi volt a jelentése annak, hogy komoly gondolkodók, pontosabban a gondolkodás szabadsága iránt elkötelezett elmék nem öltöztek ki, hanem rendre házikábtban vagy köntösben szerepelnek az őket megörökítő portrékon. Hermann Ildi fotóművész korai halálát nehéz feldolgozni; mi egyik emblemikus képével emlékezünk rá. Végül átgondolásra ajánlunk egy kérdést: az utolsó oldalpáron szereplő, szintén emblemikus fotón lévő nő – aki egyébként tényleg olyan, mintha egy preraffaelita képről lépne elénk – vajon úgy érzi-e, hogy pajkosan, ábrándosan bámulják őt a férfiak, ahogy azt szerzőnk írja, vagy másképp éli meg a helyzetet? Kellemes vízparti környezetet kívánunk az erről való elmélkedéshez, de ha ez épp nem jött össze, akkor is jó olvasgatást!

Topor Tünde

ARTANZIX

→ 4

KIÁLLÍTÁS

P. Szűcs Julianna:
Bűvös ódon brexit.
Preraffaeliták a Nemzeti Galériában

→ 6

KIÁLLÍTÁS

Topor Tünde:
Festőnők iskolája.
Párizs, Musée du Luxembourg

→ 12

VISELETTÖRTÉNET

B. Nagy Anikó – Vincze Dóra:
Miniszterelnök házikábtban.
Akvarell Batthyány Lajosról,
amint a börtönben sakkozik

→ 22

EGY KÉP

Winkler Nóra:
Hermann Ildi: Rozi állatokkal

→ 26

ISMERETLEN ÉLETMŰVEK

Urbán Nóra:
Gyógyító vonalak.
A csodálatos Emma Kunz

→ 28

FIKTÍV INTERJÚ

Szilágyi Róza Tekla:
A te szemed a tiéd.
Kérdések egy nemzetközi művész
hazai látogatása kapcsán, azaz
fiktív dialóg Wolfgang Tillmansszal

→ 34

MAGYAROK KÜLFÖLDÖN

Kelen Anna:
Rejtélyes akvarellek és más
Kádár Béla-művek Amerikában

→ 42

ESSZÉ

Anghy András:
Négy bagatell négy
monumentális zománcképhez

→ 50

INTERJÚ

Szikra Renáta:
Van a fejemben egy képi világ,
ami az élő organizmusokhoz
hasonlóan mutálódik.
Beszélgetés Farkas Zsófiával

→ 58

REKONSTRUKCIÓ

Fehér Ildikó:
Ezüst spoletói csillagok.
A Szépművészeti Múzeum
reneszansz falfreskóiról

→ 68

GUTENBERG-GALAXIS

Fáy Miklós:
Óvakodj a zsenitől.
Salvador Dalí titkos élete
Salvador Dalí: Egy zseni naplója

→ 76

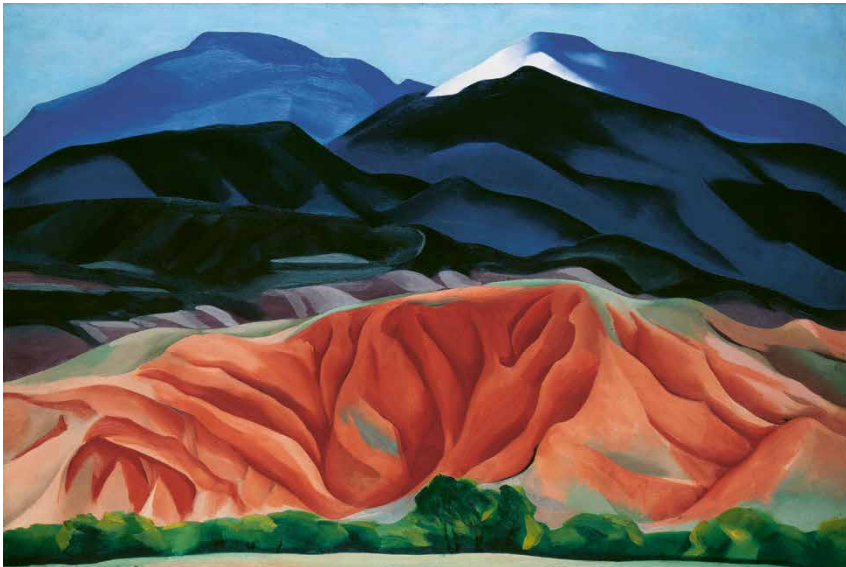
ARTANZIX

Fáy Miklós

→ 78

ARTMAGAZIN ONLINE

→ 80

Georgia O'Keeffe: *Black Mesa Landscape, New Mexico / Out Back of Marie's II* (Black Mesa látkép, Új-Mexikó / Marie háza mögött II.), 1930, olaj, vászon, 61,6 × 92,1 cm, Georgia O'Keeffe Museum, Santa Fe
© Georgia O'Keeffe Museum

NÉZZÜNK EGYMÁSRA!

Frieda Riess: *Rosamond Pinchot*, 1920–1930

Nézz rám! – szólít fel a huszonnégy női portrét bemutató kiállítás címe. Felkapom a fejem, várom a vaku villanását, a fényképezőgép kattanasát. Akár rólam is készülhetne a portré. De most másról van szó: száz évet utazunk visszafelé az időben, és a húszas évek Berlinjében készült portréfotók sokféleségét fogjuk szemügyre venni. Konvencionális és modernista, művészi és kísérleti portrékat láthatunk kollázsokkal vegyesen a Berlinische Galerie kiállításán. A kiállítás online verzióját pedig akár azonnal megtekinthetjük.

egy 1916-os New York-i egyéni kiállítás és idővel egy Stieglitz és O'Keeffe között köttetett házasság lett. O'Keeffe egyike azoknak, akiket már életükben elismeretek – az 1920-as évekre a legtöbb művészet iránt érdeklődő ismerte nevét, a kritikusok pedig pozitív hangvételű írásokban számoltak be munkáiról. 1929-ben látogatott először Új-Mexikóba, az elkövetkező évek nyarait pedig lehetőség szerint mindig itt töltötte, annyira inspirálta a táj és a növényvilág. Stieglitz halála után néhány évvel, 1949-ben végleg ide is költözött, és itt alkotott tovább. Barátai szerint művészete és személyisége leginkább egy a természetben sokat barangoló O'Keeffe szájából gyakran elhangzó kérdéssel írható le: mi van a dombon túl? Azoknak pedig, akik kíváncsiak Georgia O'Keeffe Új-Mexikójára, külön ajánlom Paul Auster *Az illúziók könyve* című regényét, amelynek fiktív némafilm-rendező főhőse, Hector Mann életének egy bizonyos meghatározó pontján éppen Új-Mexikójába menekül – hogy ott éljen tovább, persze távol és függetlenül a nála sokkal intenzívebb szociális és kreatív életet folytató Georgia O'Keeffe-től. (Szilágyi Róza Tekla)

Georgia O'Keeffe, Museo Nacional Thyssen-Bornemisza, Madrid, 2021. augusztus 8-ig

MI VAN A DOMBON TÚL?

Ha valaki látott már fényképet Georgia O'Keeffe-ről, akkor rá gondolva biztosan nem csak szuperközeliben ábrázolt virágrészletei, a New York-i utcák sziluettjeit és fényviszonyait megörökítő festményei, valamint új-mexikói tájakat és motívumokat ábrázoló művei jutnak eszébe. Az 1887-ben hétgyerekes család második lányaként született O'Keeffe ruhatára hasonlóan ötletes és sziluettekre fókuszáló volt, mint festményei. Minimalista, izgalmas körvonalú, díszítetlen és kényelmes ruhái, csodás kalapjai és fejkendői, hátrafogott haja irigylésre méltó változatlansággal jellemezték megjelenését. Ugyanúgy, ahogyan egészen haláláig aktívan alkotott – még akkor is, amikor romló látása miatt asszisztensek segítségével, emlékezetből rajzolva volt csak képes erre –, öltözködése sem változott. A 20. század egyik legismertebb és leginkább elismert művészeinek most a Thyssen-Bornemisza múzeum kiállítótereiben rendeztek életmű-kiállítást. Ezen a jól ismert művek mellett láthatjuk korai, West Texasban készített absztrakt szénrajzait is – azokat, amelyeket postán küldött el egy New York-i barátjának, aki pedig nem másnak, mint a híres fotográfusnak és galeristának, Alfred Stieglitznek mutatta meg őket. A levél eredménye

FLORIDA, A RUHAPARADICSOM

Amikor a Lilly Pulitzer-márka szabadidős ruhái az 1960-as évek elején, még családi vállalkozásként megjelentek a divatvilágban, szemet gyönyörködtető, szeszélyes mintáik azonnal felismerhetővé tették őket – a kollekciók sikere az egyszerű szabás mellett épp ezeknek a furcsa, bohém mintáknak volt köszönhető. Legtöbbjüket Suzie Zuzek (Agnes Helen Zuzek de Poo, 1920–2011) tervezte a Key West Hand Print Fabrics munkatársaként: ugyanis Pulitzer 1962 és 1985 között, vagyis abban az időszakban, amikor a nevét viselő cég tulajdonosa és vezetője volt, a legtöbb textíliát tőlük szerezte be. Zuzek és Pulitzer útjai 1962-ben keresztették egymást először, amikor Pulitzer elrepült Key Westbe, mezítláb bevonult az üzem mintaboltjába, egy szatyornyi szövetet dobott a pultra, és azt kérdezte: „Ezek a te szaraid?” Azonnal rendelt is belőlük háromszáz métert. Aztán Palm Beachre visszatérve felhívta a céget, hogy inkább háromezret szeretne. A klasszikus sportruházat és a játékos, eklektikus minták váratlan kombinációja jellegzetes amerikai stílust hozott létre, amelynek elterjesztésében az egykori first lady, Jacqueline Kennedy is kulcsszerepet játszott. Zuzek (aki 2. világháborús katonai szolgálata után a brooklyni Pratt Institute-ban tanult textiltervezést, és a férje miatt költözött Floridába, de tőle hamarosan elvált) a mitikus lényektől kezdve a kozmológián át a Florida Keys szigetcsoport növény- és állatvilágáig terjedő motívumokból merített inspirációt. A trópusi virágok vibráló, élénk árnyalatai mellett állatábrázolásai-

ban a finom barna, okkersárga és szürke harmóniakat is alkalmazta. Terveit a Pulitzer-kollekcióknál inkább a márka védjegyévé vált élénk, tobzódó színekben használták. A cég archívumát elveszettnek hitték, azt lehetett gondolni, hogy amikor az eredeti Lilly Pulitzer cég 1984-ben csődöt jelentett, kidobták az egészet, de szerencsére néhány évvel ezelőtt egy régi raktárépület padlózata alól előkerült az egész anyag, köztük Suzie Zuzek csodálatos, invenciózus „szarai-val”. (Lépcold Zsanett)

Suzie Zuzek for Lilly Pulitzer: *The Prints That Made the Fashion Brand* (Suzie Zuzek Lilly Pulitzer-nek: a minták, melyek divatmárkát teremtettek), Cooper Hewitt, Smithsonian Design Museum, New York, 2022. január 2-ig

Suzie Zuzek *Tropical Harvest (Trópusi szüret)* című mintaterve, amelyet később a Lilly Pulitzer cég használt fel, 1973. november 5., ecset, akvarell, toll, fekete tinta, grafit, papír, 383 × 282 mm, Cooper Hewitt, Smithsonian Design Museum, New York
Fotó: Matt Flynn © The Original I.P. LLC.

Bűvös ódon brexit

P. Szűcs Julianna

Dante Gabriel Rossetti: *Angyal üdvözlés*, 1849–50, olaj, vászon, 72,4 × 41,9 cm, Tate, London
© Tate

Részlet a *Vágyott szépség* című kiállításból John William Waterhouse 1888-ban festett *Shalott kísasszonya* című művével
Fotó: © Szépművészeti Múzeum 2021

Több egymást követő egyetemi évfolyam lenézte őket. A művészettörténet számunkra érvényes forrásai jól elvették tőlük étvágyunkat. Azt írta például Kállai Ernő (akit valamennyien istenítettünk), hogy „ez a művészet pusztán széplelkű védekezésből fakadt, harmóniát áhító, nosztalgikus vágyakozása csak ősziesen bágyadt, ábrándos színezetet ölthetett.”¹ Előtte pedig Fülep Lajos (aki megfellebbezhetetlen tekintélynek számított körünkben) „sorvadásos, vérszegény [...] halottméhű” nőkről és „misztikus sóvárgástól fülledt és nyomasztó levegőről” fintorgott velük kapcsolatban.² Utána pedig még Németh Lajos (akit értékügyekben a legautentikusabbnak tartottunk kortársaink között) sem bánt velük nagy kíméllettel. Azt állította, hogy „festményeik gyakran elvont szimbólumok, misztikusak és szentimentálisak... többnyire inkább csak fogalmilag is megragadható tartalmakat ábrázoltak, a festői szándék mellékes volt...”³ Mi mindennek kellett történnie, hogy meglássunk valamit Dante Gabriel Rossetti szerelmi vértben pompázó páncslos lovagjaiban, John Everett Millais áhítatos csendet parancsoló enigmati-

kus hőseiben, William Holman Hunt pszichológiából kitűnőre vizsgáló irodalmias alakjaiban, majd az őket követő második nemzedék műveiben, William Morris etikus ornamentikaiban és Edward Burne-Jones tekervényes kompozícióinak sűrűjében. A válasz erre lejjebb, de azért az igazsághoz addig is hozzátartozik, hogy akármennyit változott a világ, nincs az az izlésfordulat – nekem biztos –, amely William Waterhouse szenvelgően mélybrit látomásait szerethetővé tudja varázsolni. Ahogy Viktória királynőtől megkapta a lovagi címet és az akadémiai nagyaranyérmet, tölem viszont az előnytelen besorolást: ez talmian „pompás művészet”, az art pompier skatulyájába való. Benczúr, Feszty, Karlovsky itt, Alma Tadema, Leighton és az ő Waterhouse-uk, tehát a „Sir”-ök ott. Szerva itt, csere ott. Apropos kölcsönös hasonlóság. Majd két évtizeddel ezelőtt „magyar évet” rendeztek az Egyesült Királyságban. Szegény, jó és felhőborítóan korán eltávozott barátom, Békés Pál, a rendezvény-sorozat egyik fő szervezője nehezen értette a képzőművészeti reprezentációra vonatkozó angol rendelt, amely

így szólt: egyrészt legyen Gulácsy Lajos, másrészt legyen László Fülöp. Hogyan? Legyen egyrészt az öntörvényű, tragikus sorsú, a művészetet tüdőre szívó igazi festő és legyen másrészt a perfekcionista portretista, az arisztokrácia udvari piktora, aki bársonyt, selymet, enyhe arcpírt oly anyagszerűen fest, hogy a vásznat tapogatni lenne az embernek kedve? Miként jön ez a kettő össze? Hát úgy, ahogy átjárás volt a két minőség között a preraffaeliták soraiban is. Életvitelben, stílusban, erkölcsben. Legalábbis a végjáték korában, az 1890-es évek idején. Érzékeny, intelligens, arányos kiállítás segít e rejtély megfejtésében. A Tate Britain küldte az anyagot a Nemzeti Galériába, és ugyancsak a londoni múzeum, főképpen Carol Jacobi készítette a koncepciót, mégis, több ez a látvány, mint egy formás franchise vállalkozás. Nemcsak azért, mert Pleszniv Edit és Péteri Éva bőven hozzáadták a hazai ízeket, de egy kísérőtárlat a legfelső emeleten⁴ ki is bővíti a gondolatmenetet, a Tate-re amúgy is jellemző, történetiséget kerülő, inkább témára összpontosító prezentációval.

Dante Gabriel Rossetti: *John Ruskin*, 1861, vörös és fekete kréta, papír, 482 × 342 mm, Ashmolean Museum, Oxford
Forrás: Wikimedia Commons

Dante Gabriel Rossetti: *Monna Vanna*, 1866, olaj, vászon, 88,9 × 86,4 cm, Tate, London
Fotó: © Tate

William Morris: *Guinevra királyné*, 1858, olaj, vászon, 71,8 × 50,2 cm, Tate, London
Forrás: Wikimedia Commons

Jól tették, hogy az időrendtől függetlenül kilenc motivikus egység jegyében rendezték be az időszaki kiállítás termeit.⁵ Azért tették jól, mert a születik-virágzik-elmúlik fejlődéstörténeti triaritmiánál fontosabb az a makacs magatartás, amely félszáz éven keresztül életben tartotta a Preraffaelita Testvériség, a Brotherhood 1848-ban létrejött szövetségét, és amely csak pár évvel élte túl Viktória halálát. Bár Skóciában még 1913-ban is festettek így, John Duncan vizek felett lebegő edinburgh-i szentjeit és a londoni Parlament első világháború előtt készült Cadogan Cowper-freskóit nézve alig hittem a szememnek. De hát a Szigeten a gótika a 11. században kezdődött és tartott a 17-ikig, a romantika meg a 18. század elején kezdődött és tartott... szerintem örökké. (Ezt is az egyetemen tanultuk, egy másik „istentől”, Zádor Annától.) A magatartás lényegét ki más fogalmazta volna meg, mint fő ideológusuk, fő kritikusuk, lelki főnökük, John Ruskin, aki még feleségének Rossetti általi lenyúlását sem vette túlságosan zokon. (Legfeljebb nem beszélt vele többet, de

modellt azért állt neki, mert a művészet mindennek felett való.) Tehát – így Ruskin – „*a középkori művészetben az igazság az elsődleges, a szépség a másodlagos, míg a modern művészetben a szépség az elsődleges, az igazság pedig másodlagos.*”⁶ És, hogy mi az igazság? Az attól függ. Igazságnak számított, hogy a másolandó akadémikus antik minták ellenében a kollégák legnagyobb megrökönyödésére „valódi” természetet másoltak. Igazságnak számított, hogy a profán, a hedonista, a „burzsuj” (nem téves a szóhasználat, legtöbbjük a „preszocializmussal” is kacérkodott) témákkal szemben Krisztust, az Egyszerűséget, a Természetet állították műveik középpontjába. Igazságnak számított, hogy a kontinentális és hájas barokkal szemben harmadkézből szerzett – és szintén „kontinentális” – Giotto, Ghiberti (és főleg a pisai Camposanto, akkor még Orcagnának vélt) műveiről készített metszetekből lestek el fogásokat. Igazságnak számított, hogy a füstös gyáripari tömegáruval szemben a lassú munkával létrehozott kézművességet

dicsőítették. Továbbá igazságnak számított, hogy a nők nemcsak emberek, de alkotótársak is, és amikor konkrét szerelmük kihűlt, konkrétan váltottak másik szerelemre. (Nem véletlenül szerepel műveiken annyiszor a házasságtörő Paolo és Francesca meg Sir Lancelot és Guinevra királyné.) Furcsa ez az igazságlista. Nincs olyan eleme, amely ne lenne önmaga és önmaga ellentéte. Tagadhatatlanul lenéztek az Edwin Landseer-féle pitiáner mikrorealizmust, de ha mellésszük például Robert Martineau részletező technikáját, a Royal Academy tanárai is csettinthettek volna. (Legfeljebb a byronizmus óta ismerős nonkonform modor miatt gyűlhetett meg legtöbbük baja.) Nyilvánvaló, hogy a preraffaeliták rosszul voltak Thomas Lawrence örökségétől, a „hivatalos” portréfestés Van Dyck-i receptjétől, de ha elnézzük például Rossetti gyönyörű Monna Vannáját, festője mégis többet tanult a vенеcei és flamand barokk iskolából, mint a lázadás célpontjai, az angol festőudvaroncok.

Philip Hermogenes Calderon: *Megszegett eskük*, 1856, olaj, vászon, 91,4 × 67,9 cm, Tate, London
Fotó: © Tate

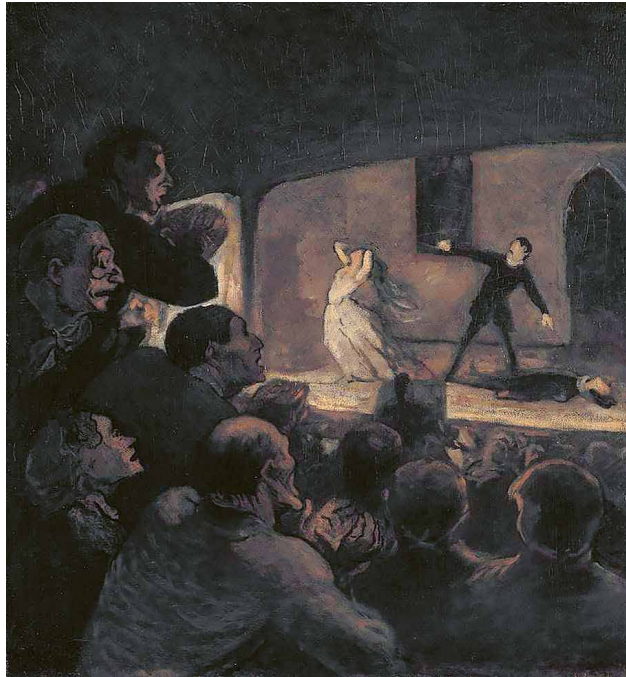
És hát a nők... Szépen felszabadították őket. Elisabeth Eleanor Siddal igazi festőművésszé vált, Georgiana Macdonald, Burne-Jones felesége iparművésszé

érett, és a többiek, akiknek a röppályájukat is nehéz követni a sok szerelem, vetélés és válás miatt, mind nagyon szuverén, nagyon látványos, nagyon művészi módon szabad külsőt öltöttek. Hosszú, kibontott haj, fűző nélküli laza ingruha, lapos saru. (Mind hasonlított Morris feleségére, Jane Burdenre, „egy népből jött lovász” delejes tekintetű lányára, mind ellentétei voltak a csinos, bögyös szőke francia hölgyeknek, és előbb-utóbb mind elromlott, meghalt, boldogtalanságba süppedt.) Ahhoz képest, hogy a preraffaeliták csaknem valamennyien – már csak lázadásból is – mélyen katolikusok voltak és a vallás, a hit, az önmegtartóztatás hirdetőiként írták be magukat az egyetemes kultúrtörténetbe, a gyóntatófülkében aligha végeztek öt perc alatt. Igaz, a protestáns erkölcs mércéjével életformájuk még bűnösebbnek számított volna. Nem a feljebb sorolt ellentmondások miatt váltak ma vonzóbbakká, mint a 20. század második felében. Még csak azért sem, mert közel hajolva műveikhez igazat kell adnunk Ruskinnak,

aki az akadémiával szemben körömszakadtáig védte kiválasztottjait. Elképesztően tudtak ugyanis rajzolni. (Ott van például Millais *Matilda királynő kihantolása* című lapja 1849-ből... Látomás, valóság, történelem, lélekábrázolás kavargó a 23 × 43 centiméteres lapon. Blake-re hasonlít, meg Kondor Bélára. Nem csoda: Kondor ugyanis Blake-től tanult a legtöbbet.) Ami miatt ma jobbaknak látszanak, mint régen, arról nem is annyira a kiragadott egyes művek minősége, hanem a művészetben magában lezajlott folyamat tehet. A preraffaelitákat annak idején egy képzeletbeli verseny veszteseinek láttuk. Dante Gabriel Rossetti hűvös drapériákkal és liliumfehér árnyalatokkal bedíszletezett *Angyali üdvözléte* 1849–50-ben készült. Csak pár hónappal később, mint a részleteket elhagyó, mélytűzű színekbe öltöző és földszagú tájban lépdelő bostoni *Magvető*, François Millet egyik monumentálisan drámai festménye. Philip Harmogenes Calderon szerelmi háromszöget megjelenítő aprólékos *Megszegett eskükje*

Dante Gabriel Rossetti: *Paolo és Francesca da Rimini*, 1855, akvarell, papír, 254 × 449 mm, Tate, London
Forrás: Wikimedia Commons

Honoré Daumier: *Színház*, 1860, olaj, vászon, 98 × 90 cm, Neue Pinakothek, Berlin
Forrás: Wikimedia Commons

1856-ban készült. Szinte percre pontosan akkor, amikor Honoré Daumier megfestette a szerelmi drámát ironikusan idézőjelbe tevő, merészen stilizáló müncheni *Színházát*.

És így tovább, és így tovább: Burne-Jones mellé fantáziánkban odaállítottuk Courbet-t, Stanhope mellé Manet-t, nem beszélve a fentebb már lesajnált Waterhouse-ról, ha véletlenül csatornán túli kortársával, a „szüzseről” végképpen lemondó Claude Monet-val állítottuk volna párba. Az összehasonlításból a preraffaeliták – lásd a cikk elején az idézetgyűjteményt – nem jöttek ki jól. A viktoriánus Anglia „pre-brexit” ajánlatára az igény világszerte kicsiny maradt. Igaz, a gödöllőiekéhez hasonló „kolostorszerűen működő” művésztelepek majd’ minden kontinentális országban voltak, a felzárkózó fejlődőkben különösen, de teljesítményük az ingerküszöböt alig érte el. Whistler és persze a magyar Gulácsy, egy tudatos angol–amerikai és egy öntudatbeteg

magyar dzsentrí, ők valamennyire megértették a Testvériség üzenetét. És ráadásul maguktól is nagyon jók voltak. A történetet – a regényelméletből ez ismerős – a végéről írják. Az autonóm művészet arany családfájával ma kevésbé hengegünk. Nem is merünk nagyon összehasonlígtatni. Az impresszionizmus megszülte az avantgárdot, az avantgárd a posztmodern, a posztmodern pedig belesimult a konzumkultúra legkülönfélébb hajtásaiba. A művészetipar dübörög, médiaéhség és technológiai boom, önszabályozó piac és virtuális szcéná, kurátortábor és gyűjtőkör szabályozza a modernitás soron következő irányváltásait. A „haladás” biztos ösvénye mára elgazosodott. Más kérdés, hogy az „ellenhaladás”, a múltba fordulás, a fundamentalista ízü álközösségi receptúrák még járhatatlanabban bizonyultak. Se modernitás, se antimodernitás. Herbert Read éppen annyira illúziókat ringatott, mint John Ruskin.

Sir John Everett Millais: *Matilda királynő kihantolása*, 1849, tinta, papír, 229 × 429 mm, Tate, London
Fotó: © Tate

lomjobbító szándék és a tételes vallás összekeverhetetlenségének babonájával. Ahogyan összegyűltek egy-egy hiteles helyen (egy oxfordi egyetemi klubban vagy egy vöröstéglás lakóházban), aztán ingyen és bérmentve, több, néha kevesebb sikerrel, keresztül-kasul kidekorálták a lázadásra kiszemelt házat.

Nem a produkció minősége volt lenyűgöző. (Millais nagyon szép képeket festett, Hunt idegesítőeket, Burne-Jones nagyon érdekeseket, Stanhope felejthetőket). Az önfeledt hitük volt az, ami ma igazán hat. *News from Nowhere*, *Hírek Seholországból* címet adta utópiájának közülük a legfantáziadúsabb művész, William Morris.⁷ Nem a „se-

hol”-on és nem az „ország”-on van ezúttal a hangsúly. Inkább a „híreken”, amelyekről leszoktattak minket, leszoktattuk magunkat. A fantáziáról és a szabadságról. Ehhez képest nem nagy ügy, hogy festettek akkoriban jobb képeket is.

| 1 Kállai Ernő: Művészet és gépi világ. In: *Összegyűjtött írások 10*. Szerk. Timár Árpád, Budapest, Argumentum Kiadó – MTA Bölcsészettudományi Kutatóintézet, Művészettörténeti Intézet, 2012, 185. o. | 2 Fülep Lajos: Beardsley. (1907) In: *A művészet forradalmától a nagy forradalomig*. Budapest, Magvető, 1974, 445. o. | 3 Németh Lajos: *A XIX. század művészete. A historizmustól a szecesszióig*. Budapest, Corvina, 1974, 141. o. | 4 *Az utópia szépsége. Preraffaelita hatások a századforduló magyar művészetében*, Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 2021. augusztus 22-ig | 5 A teremcímek a következők: *Középkori modernnek; Festett költészet; Világi hit; Modern élet; Természethűség; Eszményi szerelem; A lélek szépsége – A test szépsége; Isteni szépség; Mítoszok és legendák* | 6 John Ruskin: *Preraffaelitizmus*. (1854) In: *A XIX. század viharfelhője. Válogatott írások*. Budapest, Typotex, 2018 | 7 William Morris: *Hírek Seholországból*. Fordította: Csanálosi Roland. Eger, Liceum, 2015

Festőnők iskolája

Topor Tünde

Peintres femmes, 1780–1830. Naissance d'un combat (Festő-nők, 1780–1830. Egy harc születése), Musée du Luxembourg, Párizs, 2021. július 25-ig

Adrienne Marie Louise Grandpierre-Deverzy: *L'Atelier d'Abel de Pujol (Abel de Pujol műterme)*, 1822, olaj, vászon, 96 × 129 cm, Musée Marmottan Monet, Párizs

© Marmottan Monet, Paris, France / Bridgeman Images

Adélaïde Labille-Guiard: *Portrait d'Élisabeth Philippine Marie Hélène de France, Madame Élisabeth* (Élisabeth Philippine Marie Hélène de France, Madame Élisabeth portréja), 1788, olaj, vászon, 80,7 × 64,2 cm, a Musée du Louvre festményosztályának letétje a Musée national des châteaux de Versailles et de Trianonnál, Versailles
© Château de Versailles, Dist. RMN-Grand Palais / Christophe Fouin

Ki gondolta volna, hogy akkoriban ennyi nő élt festőművészetből? Egyikük, Adélaïde Labille-Guiard neve Judy Chicago híres, 1979-es *Vacsora-partijáról* lehet kicsit ismerős, ha valaki számon tudja tartani a nehezen kiejt-hető neveket is. Helyét azzal érdemelte ki a feminizmus 999 úttörője között,¹ hogy miután 1783-ban az akkor még „királyi” Francia Festőakadémia felvette tagjai közé, harcolt azért, hogy lányok is részt vehessenek a hivatalos művészképzésben. Mindezt kb. száz évvel az emancipációs mozgalmak igazi nekilendülése előtt. Mondhatnánk, hogy Párizsban ez a csodálatos: a művészetet és szabadságot érintő dolgokban mindenki mást leelőztek, csak hogy amikor 1878-ban Labille-Guiard leszármazottai felajánlották a Louvre-nak a festőnő önarcképét, amelyen két, később szintén híressé vált (nő)tanítványával látható, először válasza sem méltatták őket, majd két

év után a Louvre akkori vezetősége azal indokolta a visszautasítást, hogy a mű nem képvisel művészi értéket. Ezért aztán a képet most a Metropolitan Museum őrzi. Érdekes, hogy ugyanazon a napon, amikor a harmincnégy éves Adélaïde királyi akadémiai tag lett, egy másik festőnő is felvételt nyert a nagy tekintélyű testületbe, a huszonnyolc éves Élisabeth Louise Vigée Le Brun. Mindketten bejáratosak voltak addigra az udvarba, és mindkettejüknek bőven jutott portré-

Adélaïde Labille-Guiard: *Autoportrait avec deux élèves* (Önarckép két növendékkel), 1785, olaj, vászon, 210,8 × 151,1 cm, The Metropolitan Museum of Art, New York
Forrás: Wikimedia Commons

megrendelés, Labille-Guiard az előző király nőtestvéreinek volt addigra már az első számú festője, Vigée Le Brunnek a királyné és annak barátnői ültek/álltak modellt. Például az a Lamballe hercegné, aki tagja volt az ekkorra Párizsban már megalakult női szabadkőműves-páholynak, tehát nem állt tőle távol a gondolat, hogy a nőknek ugyanolyan jogok járnak, mint férfitestvéreiknek. Hogy milyen dinamikát eredményeztek ezek a gondolatok családon belül, azt jól mutatja, hogy a két udvari

Élisabeth Louise Vigée Le Brun: *Marie Antoinette en robe en chemise* (Marie Antoinette ingruhában), 1783, olaj, vászon, 89,8 × 72 cm, Hessische Hausstiftung, Kronberg
Forrás: Wikimedia Commons

festőnő akadémiai felvétele után, ami a királyné hathatós közbenjárására történt, egy királyi rendelet négy főben maximalizálta a nők létszámát a testületben – addigra pedig már pont négyen voltak. Persze nőként már csak azért is volt szinte lehetetlen, királynéi nyomásgyakorlás nélkül, akadémikussá lenni, mert a felvételért történelmi képpel kellett folyamodni, nők viszont nem festhettek alakos kompozíciókat, hiszen számukra akkor még megengedhetetlen volt meztelen férfimodell után dolgozni. (Valami miatt nők ekkoriban még a komolyabb szólóhangszereken sem játszhattak: maximum a hárfá jöhetett szóba, de például a hegedű tiltott volt.) Márpedig a műfaji hierarchia csúcsán a történelmi-mitológiai kompozíciók álltak, a többi: a tájkép, a zsánerek, portrék és csendéletek csak a *Horatiu-sok esküje*-típusú alakos kompozíciók után kulloghattak. Közben mindenféle fellazulás történt, főként az enciklopédistáknak és Rousseau-nak köszönhetően, aki nyomán, a természetközelség jegyében az öltözködést is át lehetett gondolni. Ha nem akarunk is mindent Marie Antoinette

Élisabeth Louise Vigée Le Brun: *Marie-Antoinette à la Rose* (Marie Antoinette rózsával), 1783, olaj, vászon, 116,8 × 88,9 cm, The Metropolitan Museum of Art, New York
Forrás: Wikimedia Commons

nyakába varrni, azért képzeljük el (akár csak Sofia Coppola, aki az Amerikában megélénkült rokokókutatás eredményeit filmre vitte), hogy fiatal, nagyjából egykorú nők számára mennyire kézenfekvő lehetett, hogy egyikük, aki történetesen a királyné, nem valami merev, nehéz, méltóságteljes ruhában pózol, hanem rózsákat rendezget egy leginkább alsóruhára emlékeztető, szalagokkal itt-ott összefogott muszliningben. Azt már nem kell elképzelnünk, mert bizonyítottan megtörtént, hogy a Királyi Akadémia hol évente, hol kétfévente megrendezett szemléjére, az akkori Szalonra egy huszonéves nő ezt a portrét adja be. *Marie Antoinette en robe en chemise*, azaz Marie Antoinette ingruhában. A képet nagyon gyorsan le kellett szedni, helyette rohammunkában készült el az újabb portré, amin a királyné már nem látszik annyira idegenszívűnek, nem Indiából importált, igénytelen muszlinotthonkában, kerétszkedéshez használt szalmakalapban mutatkozik, hanem rendes, Lyonban szőtt francia selyemből készült ruhában, gondosan tornyozott, tollakkal ékesített frizurával. A rózsza maradhatott.

De eleve hogy kerülhetett a királyi udvarba festőnő? Egyáltalán hol teremtek ilyenek, amikor nők még nem is tanulhattak hivatalos keretek között sem festeni, sem szobrászkodni? Párizsban a Musée Luxembourg kiállítása pusztán azáltal, hogy igyekszik összeszedni az 1780 és 1830 közötti periódus festőnőit, választ ad erre a kérdésre, legalábbis ha elolvassgatjuk az életrajzokat. Az elején ugyanis még szinte minden szereplőről az derül ki, hogy művészcsaládból való: valakije ebben az iparágban dolgozott, akitől már kislányként el lehetett tanulni a mesterséget. Például Élisabeth Vigée édesapja festő, aztán a férje képkereskedő, akinek a nagy-nagy-nagybátyja Charles Le Brun, a francia akadémia első elnöke volt. A jó festők, főleg a jó portretisták, nagyon jól kerestek, ha nem volt fiúörökös, vagy ha inkább a lány mutatott tehetséget, akkor sem akarta a család (néha egyenesen művészdinasztia) kiadni a kezéből a megszerzett ügyfélkört. Adélaïde Labille-Guiard mondjuk pont nem művészcsaládból származott, apja egyik ismerősétől tanult miniatűrakat

festeni, viszont talán épp emiatt harcolt olyan fáradhatatlanul a nők oktatáshoz való jogáért. Ő volt az első nő, akinek műterme lehetett a Louvre-ban, ahol szegény sorsú lányokat is tanított, bár a „felügyeleti szervek” igyekeztek ezt megakadályozni, mondván: a Louvre Richelieu-szárnyának sötét folyosóin bármi megtörténhet, ha a nemek keverednek, és ha a női jelenlét esetleg helytelen viselkedésre csábítja a férfinyövendékeket.

Ilyen esetekről azonban nem számolnak be a korabeli források, pedig szinte mindenki, aki akkoriban a „gondolko-

dom, tehát vagyok” jegyében élt, írt is: naplót, emlékiratot, leveleket, és ezekből elég jól kirajzolódnak a néha ugyan veszedelmes, de a magukat elfoglalni tudók esetében semmiképpen sem extrémén veszedelmes viszonyok. (A fiatalság erkölceit talán már akkor is leginkább az élénkebb fantáziájú vagy valóban rosszleletű idősebbek igyekeztek értelmetlen rendelkezésekkel védeni.) Az azonos érdeklődésű, ambíciójú fiatalság élte a maga életét, persze a rossznyelvektől akkor sem volt védve senki, sőt. A sajtó születésének időszakában vagyunk, a korszak gyalázkodó kom-

mentjeit a névtelenséget ugyanúgy kihasználó rágalmazó, gúnyolódó, szórólapként terjesztett pamfletek jelentik. A festőnőket általában azzal vádolják: mindenkivel összefekszenek, nyilván lesbikusok, illetve nem is ők festik a képeiket. Valóban nem élt mindegyikük a hagyományos katolikus normák szerint, Adélaïde Labille például nagyon rövid együttélés után különköltözött a férjétől, Guiardtól, de elválni csak akkor tudott, amikor a francia forradalom alatt meghozott rendelkezések ezt lehetővé tették. Utána férjhez ment mestéréhez, aki akkor már évek óta a valódi

Marie-Gabrielle Capet: *L'atelier de Madame Vincent en 1800 (Madame Vincent műterme 1800-ban)*, 1808, olaj, vászon, 69 × 83,5 cm, Neue Pinakothek, München

© BPK, Berlin, Dist. RMN-Grand Palais / image BStGS

társa volt, a szintén festő François-André Vincent-hoz. Egyébként pedig a házaspár egy háztartásban élt Marie-Gabrielle Capet-val, Adélaïde egyik tanítványával és asszisztensével, aki egyik képén meg is örökítette, hogyan kell elképzelnünk mindezt. A kép a mindenkor cenzorokat nem fogja lázba hozni, inkább klasszicista szikárságú szalonjelenetet látunk, nem valami *Sardanapál* halálalát. Az igazsághoz azért hozzátartozik, hogy sok évvel később készült, mint amikor az ábrázolt, egyébként ebben a felállásban soha meg nem valósult jelenet játszódik, és külön hangsúlyt kap rajta a női jelenlét. Programkép, amin külön jelentőséggel bír, hogy a műteremben három művész-nő is jelen van, miközben tetemrehívásszerű akció zajlik. Adélaïde Labille-Guiard-t ugyanis azzal vádolták, hogy portréiba mindig belekorrigál későbbi férje, akivel egy műteremben dolgoznak. Ezért nyilvánosan, a meghívott vendégek előtt készíti el, egy ülésben, az Akadémia akkori elnökének portréját. A történet 1782-es, de nem véletlen, hogy Capet ezt a képet adja be az 1808-as Szalonra. Akkoriban ugyanis komoly frontvonalak húzódtak a képen is szereplő François-André Vincent és a vele egy mesternél tanult Jacques-Louis David között, érdekes módon abban is, hogy míg Vincent képe in programszerűen kapnak főszerepet nőalakok, erények megtestesítőiként, addig David képeinek maszkulin világában vagy fel sem tűnnek, vagy egy-két kivételtől eltekintve csak alárendelt szerepben.

Visszatérve az együttlakáshoz: nem volt ritka akkoriban, hogy festők közös háztartást visznek, mert már csak a költségek miatt is ésszerű volt együtt fizetni műtermet, modellt, segédek, szolgáltatókat, esetleg kocsi. A közös érdeklődés, az azonos ambíciók különben is nagyobb összetartó erőnek bizonyultak, mint a vérségi vagy papírral megerősített családi kapcsolatok, főleg mert a nők is (néha mesés) honoráriumokat kaptak, így az anyagi kiszolgáltatottság eltűnt a kényszerítő szempontok közül.

Elisabeth Louise Vigée Le Brun: *Autoportrait de l'artiste peignant le portrait de l'impératrice Maria Féodorovna (A Marija Fjodorovna cárné portréját festő művész önarcképe)*, 1800, olaj, vászon, 78,5 × 68 cm, Ermitázs, Szentpétervár

© Szentpétervár, Ermitázs Múzeum

Élisabeth Vigée is levált a nevébe Le Brunt hozó férjétől, amikor ugyanis kitört a forradalom, ő kislányával és annak nevelőnőjével azonnal elhagyta az országot, hiszen megrögzött royalistaként és olyan festőként, aki csak Marie Antoinette-ről harminc portrét készített, nem számíthatott semmi jóra. Mehetett volna a guillotine alá, vagy széttépi a felheccelt tömeg, mint az általa megörökített Lamballe hercegnét (aki a biztos halál tudatában jött vissza Angliából, hogy a királyné mellett legyen akkor is, amikor már nem volt udvartartás, amit igazgatni kellett volna). Élisabeth férje, Jean-Baptiste

Le Brun Párizsban maradt (ami nyilván a képkereskedők Kánaánjaként működött ezekben az időkben), de meg kellett tagadnia feleségét, hivatalosan is. Élisabeth Nápolyba ment, Bécsbe, Szentpétervárra és Moszkvába, később Londonba, és szétszórattott arisztokrata megrendelőit, illetve azok rokona-it festette továbbra is. Egyik legszebb önarcképén például azt látjuk, amint Württembergi Marija Fjodorovna cárné arcvonásait skicceli fel, a néző eszébe idézve ezzel a művészet születéséről szóló görög mitológiai történetet a szerelme arcélét homokba rajzoló pásztorlánykáról.

Marie-Joséphine-Angélique Mongez: *Thésée et Pirithoüs délivrent deux femmes des mains de leurs ravisseurs (Thészeusz és Peirithoosz két nőt szabadít ki elrablói kezéből)*, 1806, fekete, fehér, kék és okker kréta, papír, 59,5 x 75 cm, The Minneapolis Institute of Art, Minneapolis
© Minneapolis Institute of Art

A forradalom aztán elsöpörte a Királyi Akadémiát, a terror évei alatt nem voltak Szalon-kiállítások sem, az Akadémia már nem királyiként szerveződött újra. De pont a forradalom egyenjogúsító rendelkezéseinek következtében egészen 1830-ig, a restauráció megszi-

lárdulásáig a művészeti élet teljesen megváltozott, már nemcsak művészcsaládokból jöttek akár lányok is rajzot, festést tanulni, hanem bárki, aki előtt a tehetsége meg tudta nyitni a felemelkedésnek ezt az útját. Tömegével tanultak nők az egyes mesterek magániskoláiban, ahol már élő modell után is rajzolhattak, bár a kényesebb testrészeket kis köténykének kellett takarniuk.

Ha az új akadémia tagjai akartak lenni, az akkori divat szerinti klasszicizáló kompozíciót kellett volna összeállítaniuk, csupa meztelen görög vagy római harccsal, akik fedetlen keblű nőket rabolnak. Ezt csak kevesen ambicionálták, például a David-tanítvány Angélique Mongez, akit sokan támadtak, amiért

Marie-Nicole Vestier: *L'auteur à ses occupations (A szerző foglalatosságai)*, 1793, olaj, vászon, 54 x 44 cm, Vizille, Musée de la Révolution française, Domaine de Vizille, Département de l'Isère
© Département de l'Isère

nő léte meztelen figurákat mer szerepeltetni a képein. Mindez nem zavarta, megvolt a hátszaga, huszonhét évvel idősebb férje mellett, hogy az antikvitást kutatta, nők számára írt aritmetika- és algebratankönyvet. Szintén értelmiségi házasságnak köszönhető a kiállítás egyik legszebb portréja, amelyet Henriette Lorimier festett a férjéről, François Charles Hugues Laurent Pouqueville-ről (beütött a *Játék a kastélyban*-szindróma!), archeológusról, diplomatáról, a görög függetlenségért küzdő filhellén mozgalom egyik elindítójáról, aki orvosként is működött, majd éveket töltött török fogságban – hol máshol, mint az oszmán birodalom állandóságát akkor még egy darabig hirdető, számunkra is ismerős héttornyú erődben, a Jedikulában. A portrén nemcsak az élénk, szarkasztikus humort sejtető tekintet az, aminek megjelenítése komoly festői képességeket mutat, hanem a teveször kabát

Julie Duvidal de Montferrier: *Autoportrait (Önarckép)*, olaj, vászon, 65 x 53,5 cm, Beaux-Arts de Paris, Párizs
© Beaux-Arts de Paris, Dist. RMN-Grand Palais / image Beaux-Arts de Paris

Henriette Lorimier: *Portrait de François Pouqueville à Janina (François Pouqueville portréja Janinának)*, 1830, olaj, vászon, 91 x 74 cm, Musée national des châteaux de Versailles et de Trianon, Versailles
© RMN-Grand Palais (Château de Versailles) / Daniel Arnaudet / Gérard Blot

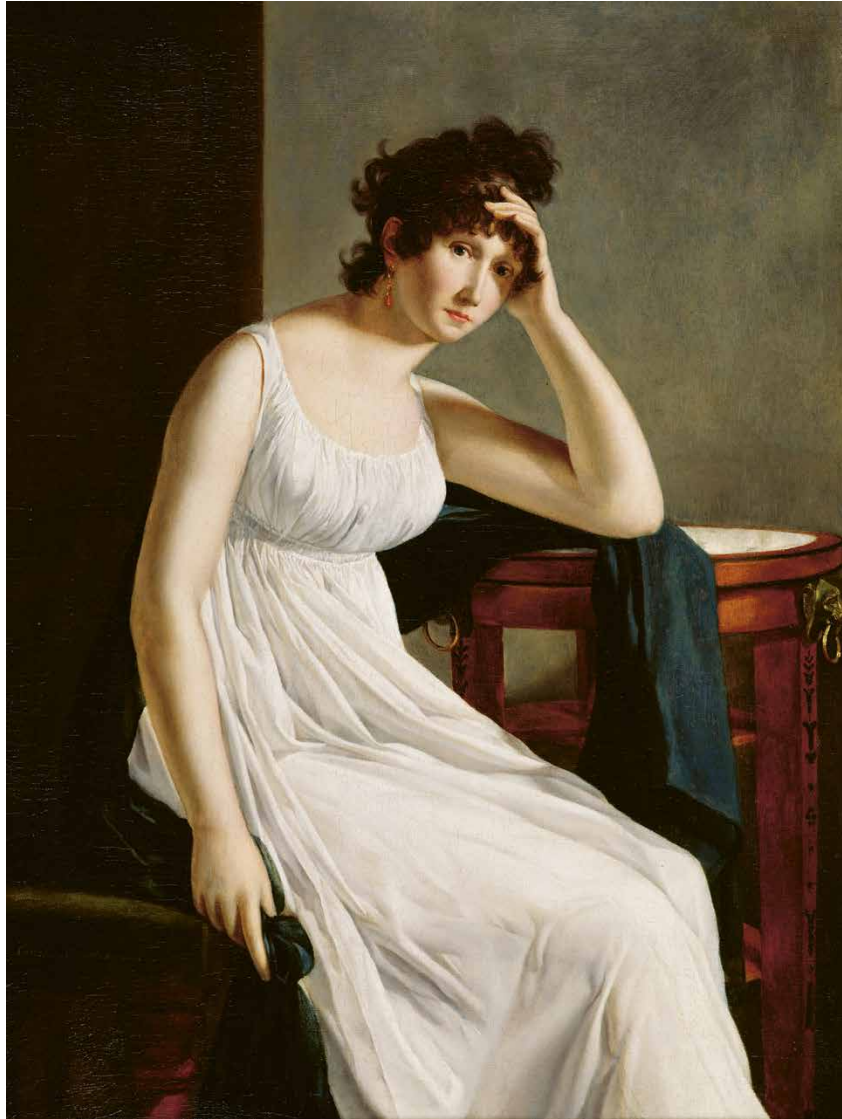
a gyöngyház gombokkal és a gomblyukban a gránátalmavirággal! Ötöle a kiállítótérben nem lehetett elszakadni. És hát a kéztartásból az következik, hogy igazi bonapartista volt, mint amilyen az imádott Marie-Henri Beyle is. A másik legszebb portré Madame Soustras-é, akiről annyi tudható, hogy valamikor Josephine császárné udvarhölgye lett, és az ekkor huszonöt év körüli festőnővel barátnők voltak. (Madame Soustras fia szerint anyja csak

kézmodell volt, így a kutatókban felmerült az a lehetőség is, hogy a kép valójában önarckép, amit az is alátámaszt, hogy a bonyolult mozdulatot tükörből volt a legegyszerűbb megfesteni.) Mindenesetre a képen szereplő nőalak pont azzal a mozdulattal köti meg a cipője szalagjait, mint egy, épp akkoriban a Louvre-ba kerülő Hermész-szoborfigura a saruja szíját, és afölé teszi a lábát, ahol a festőnő, Nisa Villers szignója van a kőbe vésve. Nisa Villers, született

Lemoine egyébként nem véletlenül a kiállítás emblémája, és nem véletlen, hogy az ő képe szerepel a plakátokon is: művészcsaládba született, három nővére közül kettőből szintén festő lett, de még az unokanővérük is festett. Nisa Davidtól is vett leckéket, és már húszévesen találkozott akkor még építészhallgató férjével, aki később is, mindvégig támogatta feleségét a művészpályán. A kép *Étude de femme d'après nature* címmel, vagyis természet utáni tanulmányként

Isabelle Pinson: *L'attrapeur de mouche* (A légyfogó), 1808, olaj, vászon, 39 x 30 cm, Snite Museum of Art, University of Notre Dame
© Collection of the Snite Museum of Art, University of Notre Dame

Constance Mayer: *Autoportrait* (Önarckép), 1801 körül, olaj, vászon, 116 x 89 cm, Bibliothèque Paul-Marmottan – Académie des beaux-arts, Institut de France, Boulogne-Billancourt
© Fine Art Images / Bridgeman Images

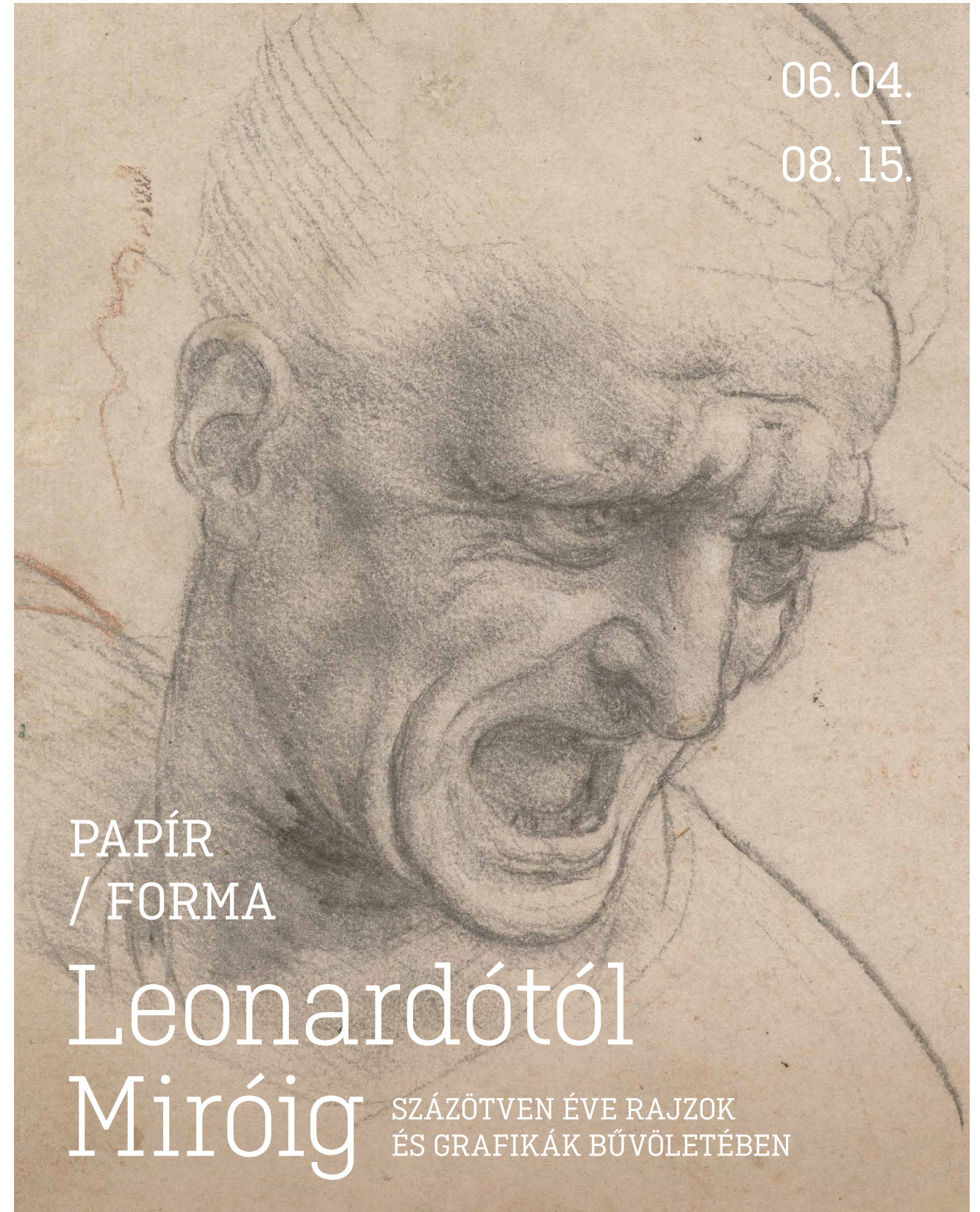
szerepel az 1802-es Szalon katalógusában, és igazán bátor kísérletezőnek kellett ahhoz lenni, hogy akkora fekete tömeget tegyen valaki egy kompozíció közepébe, amit csak egy kötömbbel lehet kiegyensúlyozni, az antik előképet, vagyis egy meztelen férfialakot nőiesítse és az akkori legutolsó divat szerint öltöztesse fel, de azt is eléggé tudnia kellett, mennyire izgalmas a férfitelteknek a kicsit szétnyíló ajak, a fehér csipkével alig fedett dekoltázs és

a kivillanó boka. Az pedig már szinte a festeni tudás fitogtatása, hogy az egyik szemet fekete fátol takarja, és így tartja fogva a néző tekintetét ez az eléggé életre keltett, a hidegség képzetét egy kicsit sem keltő szobor. Klasszicizmus à la peintre femme.

Ha a *Peintres femmes* kiállítást végignézve meg kellene mondanunk, vajon honnan lehet tudni, hogy ezeket a képeket nők festették, akkor pont ezek a részletek azok, amik feltűnnek. Hogy

a modellek beállítása, a kiegészítők elrendezése, a zsánerképeknél a Jane Austen-i megfigyelések belecsempészése a jelenetbe vagy a nagy örömmel és igazi, saját modellek után festett, nem ronda kisbabák azok, amelyek elárulják, hogy kikkel van dolgunk. Hogy például Constance Mayer *Önarcképét* nézve azt érzem: hiába klasszicista, hiába öltözik à la grecque, bármikor tudnék vele arról társalogni, milyen elmondhatatlanul hülyék a...

[1] Judy Chicago sorolja fel a kilencszázkilencvenkilenc történelmi jelentőségű nő nevét *The Dinner Party* (A vacsoraparti) című művében, lásd: Winkler Nóra: Világgraszáló vacsora. Ehhez képest a csillagok háborúja kismiska. In: *Artmagazin*, 2016/3., 44–46. o.

SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM

szepmuveszeti.hu

Miniszterelnök házikabátban

B. Nagy Anikó – Vincze Dóra

Joseph Martignoni:
Batthyány Lajos gróf
a börtönben sakkozik,
1849, papír, akvarell,
200 × 160 mm, BTM Kiscelli
Múzeum – Fővárosi Képtár,
Budapest

A kis méretű, ám jelentésekben páratlanul gazdag képen Batthyány Lajost látjuk sakktábla mellett, házikabátban.* A több tekintetben is rejtélyes akvarell, noha egy műkereskedő jóvoltából már 1939-ben bekerült a Székesfővárosi Múzeumba, csak nemrégiben keltette fel a Batthyány-kultusszal foglalkozó szakemberek figyelmét. A művész aláírása mellett szereplő 1849-es dátumból következően a kép a miniszterelnök életútjának utolsó hónapjaiban készült, valamikor január eleji letartóztatása és októberi kivégeztetése között. Ezekben a hónapokban Batthyány különböző városokban volt fogoly, először Budán, a József laktanyában, majd huzamosabban a krajnai Laibach (a mai Ljubljana) fellegrárában, később Pozsonyban, s hadbírósi pere idején, augusztus 12. és szeptember 8. között a csehországi Olmütz várbörtönében. Úgy véljük, a kép valamelyik többhetes fogság idején készülhetett. Keveset tudunk a javarészt a svájci Bodeni-tó környékén működő, tájképeket és portrékat festő Joseph Martignoni és Batthyány gróf kapcsolatáról, a börtönben ülő modell és a festő találkozásáról, valamint arról, hogyan jutott a kép Pestre, a Dob utca tízbe, Eisenstädter Ödön műkereskedőhöz, s röviddel az ő halála előtt Kiscellbe. A házikabát, amelyet Batthyány visel, nem teljesen előzmény nélküli a róla készült portrék sorában.¹ Amikor Franz Eybl 1842-ben Wagner József pesti kiadó és műáros megbízásából körre rajzolta az országgyűlési követeket, mindnyájukat zsinórdíszes magyar viseletben örökítette meg. Batthyány Lajos azonban laza, bársony sálgalléros háziköpenyben, kihajtott inggallérral, karosszékekben ült portrét. A Batthyány-irattárban van egy 1842 márciusából származó bejegyzés, amelyben a gróf hozzájárul, hogy Franz Eybl úr rajzolta portréját „kinyomtassák a nyilvánosság számára, és a haszonból kizárólagosan Wagner József műkereskedő részesüljön”, így nem kizárt, hogy a szóban forgó kép egy korábbi, személyes célból készült arckép újrafelhasználása.

Múlt századbeli képeslap az ikerházi Batthyány-kastélyról, ahol gróf Batthyány Lajos a gyermekkorát és a nyilvános politikai szerepvállalása előtti éveket töltötte

Batthyány Lajos átgondoltan öltözködött, tisztában volt a viselet által sugallt kulturális és közéleti jelentésekkel, ezekkel tudatosan élt. A nyilvános politikai szerepvállalása előtti időkben, az ikerházi kastélyban barátai és vendégei rendszeres színielőadásokat tartottak, a gróf könyvtárából kiválasztott francia, német és magyar darabokat maguk adták elő a kastély színházi ruhatárából válogatott pompás jelmezekben. Az 1845 és 1847 között Ybl Miklós és Pollack Ágoston tervei alapján átépített kastélyban színházterem is épült. Amikor a levert forradalom után az udvar elkobozta a birtokot és a kastélyt, a birtokátadási leltárban a színházi jelmezeket is felsorolták, kiemelve a kínai és török kosztümök sokaságát. Batthyány 1845-ben több hónapos közelkeleti utazást tett, fekete himlőt kapott, majd egy arab törzs fogságába esett, ahonnan csak váltságdíj fejében szabadult. Az útról egy karjára tetovált kígyóval tért haza, Széchenyi komoly rosszallását kiváltva.² Mindez arra utal, hogy Batthyány Lajos fogékony volt a testdekorációkban és az öltözetekben rejlő teatrális sugalmazásokra. A gróf és felesége, Zichy Antónia nemzeti reformmozgalmi tevékenységével párhuzamosan mindkettőjük ruhatá-

rában megjelentek a magyar mintázatok, így a piros-fehér-zöld bál ruhák, zsinóros öltözetek, a honi anyagokból szabott viseletek. Egy nemzeti színű férfimellény ezek közül ma a Nemzeti Múzeumban van. Batthyány Lajos apósával, Zichy Károllyal együtt elhatározta, hogy alkalmazottaik ruháit magyar szövetből készíttetik, és a saját gardróbjukat is lehetőleg hazai gyárak termékeiből egészítik ki. 1848 augusztusában Jókai Mór így látta Batthyányt: „Estenként színházba jár, még pedig gyalog, ott a Martiust olvassa, a kioszkban fagylaltozik, eljár vacsorázni az Aranykézbe, lovait gyakran maga hajtja, a nélkül hogy inast vinne magával s öltözetében a legegyszerűbb a világon.”³ A szokásokban és ruházkozásban is kifejezett, a korábnál visszafogottabb arculat az ekkor már miniszterelnökké választott államférfi politikai hitvallásának egyik vetülete volt. A házikabátos arcképek utalásrendszere a barokk portréművészetből eredeztethető. Ekkor kerültek a Kelettel kereskedő európai országokba az orientális viseletek és anyagok, elsősorban a különböző selymek, s ekkor alakult ki a háziköntösök és klepetusok divatja az elitek köreiben – ezek különböző átíratait mindmáig viseljük.

John Singleton Copley: *Ward Nicholas Boylston zöld banyanban és sapkában*, 1767, olaj, vászon, 127,3 × 101,1 cm, Harvard University Portrait Collection, Cambridge

Charles Willson Peale: *Benjamin Rush*, 1783, olaj, vászon, Winterthur Museum, Garden and Library, Winterthur
Forrás: Wikimedia Commons

Louis-Michel van Loo: *Denis Diderot háziköntösben*, 1767, olaj, vászon, 81 × 65 cm, Louvre, Párizs

A férfi változatok egyik őstípusa a *banyan*, amelyet a tizenhetedik század közepén a holland Kelet-Indiai Társaság által Európába hozott kimonók ihlettek. Ezt a laza, pamutból, vászonból vagy selyemből készült, egybeszabott köntöst az ing és a térdnadrág fölött viselték, általában tartozott hozzá egy turbánszerű, a korban szokásos parókát kiváltó fejfedő is. A tizenhetedik és tizennyolcadik században számos férfit örökítettek meg ilyen viseletben, kiváltképp kereskedőket, művészeket és filozófusokat, így Isaac Newtont, Denise Diderot-t, Voltaire-t, németalföldi polgárok és német, svájci patriciusok sorát. Diderot 1768-ban, amikor Marie-Thérèse Rodet Geoffrin egy pazar új köntöst ajándékozott neki, esszéjét is írta a régiről *Fájó búcsú régi pongyolámtól* címmel, ebben a viseletek adta élmény és nyilvános jelentéseinek fenomenológiai kérdéseit járta körül.⁴ Az öltözék, amely a francia kultusz nyomán *robe de chambre* néven honosodott meg a legtöbb európai nyelvben, idővel kultikus jelentésekkel telítődött: egyfelől a gazdagságot és az egzotikumot, másfelől a szabadságot és a modernit

tást sugározta.⁵ A tizenkilencedik században az orientalizmus hullámaival új töltéseket kapott köntös már-már bűvös hatású, performatív erőt árasztó ruhadarabbá vált. A franciaországi konzervatív fordulat, Lajos Fülöp 1830-as trónra lépése után egészen az 1848-as forradalomig az új férfidivat kódok túlzónak érzett szigora elleni lázadást is jelentette. Majd minden valamirevaló férfiművész kultiválta – Alexandre Dumas-tól Balzac-on át Flaubert-ig –, így a mintaadó populáris grafikai felületek a művész- és gondolkodó imázst társították a negligzsékekhez. Amikor Batthyány Lajos házikabátban ült modellt a börtönben, szándékosan kapcsolódott ezekhez a kulturális hagyományokhoz, ezeket a képzeteket kívánta magára vonatkoztatni. Az általa viselt házikabát nyomott, rombuszmintás pamutból készülhetett, selyembéllel. A piros bélés a kihajtott, ívesen húzódó széles sálgallérnál és a mandzsettánál visszahajtván látszik. A ruha sötét tónusú színei (fekete és szürke) a korabeli férfidivatnak felelnek meg, ám ezek vörössel kombinálása a nemzeti megújulás iránti rokonszenvet jelöl

te akkoriban. Ezek a kabátok gyakran steppeltek voltak, a külső anyag és a selyem közötti vattaréteget rögzítették így. A rombuszmintákat követő piros fonál alapján úgy tűnik, hogy Batthyány is ilyet visel. A kabát alatt fehér inget hord, de a formális, állógalléros helyett egy széles, kihajtott gallérút, nyakkendő nélkül. Arról, hogy Batthyány a rabság hónapjaiban is háziöltözékeket viselhetett, e képen túl biztos támpontként szolgál rabtársa, Barsi József bicskei plébános visszaemlékezése a laibachi időkre: „Egyszer egy délelőtt, mikor már feljöttünk volt az udvarból, egyikünk az ablakon át megpillantá gróf Batthyány Lajost a kút közelében s mingyárt akik csak odafértünk, odasiettünk a szokatlan látványra. Egy ideig sétálgatott, azután leült a kút kőkájára. Aranyhímzésű házi sapka volt fején, igen bő, pirosuló, virághímés selyem hálóköntös fődte természetét, lábán harisnya és hímzett papucs. Öszbecsavarodó hosszú szakállát néha-néha meglengette a szellő.”⁶ Bár a Martignoni-akvarell, méretéből és stílusából adódóan is, a privát portrék körébe tartozik, a reprezentatív országgyűlési sorozatban litografálásra

Ismeretlen mester: *Férfi banyan*, 1750–1760, selyem, szatén, hossza 127,6 cm, Los Angeles County Museum of Art, Los Angeles

Franz Eybl: *Batthyány Lajos*, 1842, papír, litográfia, 52,7 × 35,6 cm, BTM Kiscelli Múzeum – Fővárosi Képtár

bocsájtott, a nyilvánosságnak szánt Eybl-rajz hasonló fogalmazásmódja megerősíti feltevésünket, hogy Batthyány világosan látta a háziköntösben megbúvó árnyalatokat és utalásokat, s ezeket fogsága idején nyomatékosan idézte újra. Mindkét portré elsősorban szabadon gondolkodó emberként prezentálja a grófot – az akvarellen látható, művészet és logika összefonódását jelképező

sakktábla is erre kívánna utalni⁷ –, aki politikai szerepvállalása és börtönvettetése ellenére is mindvégig maradt ebben a körben. Ha a magyar reformmozgalmak nem a világosi fegyverletételbe torkollanak, talán ez a gyöngéd, oldott tónusokkal megfogalmazott akvarell is átkerülhetett volna nyilvános szférákba. Így azonban majd százévnnyi lappangás várt rá.

A háziviselet tragikusan tért vissza az utolsó napokban: a visszaemlékezések szerint az első magyar miniszterelnök a siralomházban, majd nyilvános kivégzésekor is mindvégig magánál tartotta kedves, arannyal horgolt kékselyem házisapkáját, s végezetül ebben indult a kivégzőosztag elé.

* Köszönjük dr. Szatmári Judit Anna viselettörténész segítségét.

[1] A Batthyány-portrékről: Cennerné Wilhelmb Gizella: Batthyány Lajos ikonográfiája. In: *Folia Historica* 10., Budapest, 1982, 21–44. o.; divathoz kapcsolódó felfogása kapcsán lásd: F. Dózsa Katalin: Batthyány Lajos és a divat. In: *Honismeret*, 2007/6., 23–25. o. [2] Molnár András: *Viam meam persequor. Batthyány Lajos gróf útja a miniszterelnökség. Politikai életrajz, 1807–1848. Beszéd, levelek, irások, 1824–1848.* Budapest, Osiris Kiadó, 2007, 222–223. o. [3] Jókai Mór: *Cikkek és beszéd, 1848.* március 19. – 1948. december 31. In: *Jókai Mór összes művei. Cikkek és beszéd.* Kritikai jegyzetekkel 2. Szerk.: Szekeres László, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1968, 291. o. [4] Denis Diderot: *Regrets sur ma vieille robe de chambre*, megjelent 1772-ben. Lásd még: Katie Scott: The Philosopher's Room: Diderot's Regrets on Parting with My Old Dressing Gown. In: *Oxford Art Journal*, 2016/2., 185–216. o. [5] A viseletről lásd még: Lise Schreier: Portrait de l'artiste en robe de chambre, 1830–1870. In: *Romance Studies*, 28. 2007, 279–295. o. [6] Barsi József Batthyány rabtársa és fogságának krónikása. Visszaemlékezéseiből idézi Halász Imre: Egy letűnt nemzedék – Gróf Batthyány Lajos. In: *Nyugat*, 1910/18. [7] A kusza állás – csak sötét bábuk vannak, hiányzik a futó, holott mindkét gyalog előtte az eredeti helyén áll, így onnan a futó nem léphetett volna el – arra utal, hogy a festő nem tudott sakkozni. Az utókor számontart egy vagy két Batthyány fogságának idejéhez köthető sakk-készletet, de az általunk ismert, a Nemzeti Múzeumban őrzött darab nem azonos a képen látható táblával.

Hermann Ildi: Rozi állatokkal

Winkler Nóra

Hermann Ildi: *Rozi állatokkal*
(*Lányaink* [2011–] sorozat), 2012,
giclée print, 70 × 100 cm
HUNGART © 2021

Emlékszem, teljesen odavoltam, amikor először láttam Hermann Ildi *Lányaink* sorozatának darabjait. Annyiféle elképzelés él az emberben arról, milyen lehet az anyukaság; ismerőssé váló rutinja, magas pillanatai, amikor el sem mered hinni, hogy lehetsz ennyire boldog és szerencsés, mulatságos percek és a zombiszerű darálódás a szüntelenül ismétlődő körökben. Mostanra megértettem, hogy semmit se lehet ebből elképzelni, annival sűrűbb, nagyobb érzés ez, és bőven túllóg mindenben, ahol korábban járt az ember, legyen bármekkora is az érzéseinek földje.

Emlékszem, mennyire üdítő volt látni Ildi fotóit, hogy az anyaság ilyen. Is. Hogy lehet ilyen is. Hogy ennyire vicces és ennyire megfigyelhető, tehát hogy az anya önnönmaga maradhat közben is, világlátása, humora, karaktere, ha nem is érintetlenül, de ereje teljében élhet az új szerepben is.

Háromgyerekes húgom élménybeszámolóiból volt képem arról, hogy tulajdonképpen az óvodába-iskolába adással nemcsak memorizálandó nevű kis osztálytársak, de szüleik, szülőik, demokratikus vitákra bocsátott évvégi kirándulások elemei, intézményi levelezőlisták, illetve az ezen futó, nagyjából tolerálhatatlanul részletgazdag tartalmak is landolnak az anyukák életében. Ezeken sokat nevetgélünk, én, aki már mindezek kivonatolt, szórakoztató fordulatait kaptam, nyilván könnyebben.

Ennek az univerzumnak a teljessége köszönt vissza Ildi fotóin, a gyerekvilág váratlanságai, örületes mulatságossága, a velük kapott hétköznapi helyzetek gyakran dadaista szürrealitása. Képein ennek az egésznek a szeretete, megadó megélése, élvezete jön át; nem úgy, hogy szívecskés keretbe rakná az ember a fotókat, inkább egy mély, néha szenvedő elfogadás. Hogy ez egy másik bolygó. Amin az az anya, akiben erős alanyi ambíciók is élnek, néha csak bolyong, aztán meg megtalálja, hogyan hozza be ide is a másikvilágos önmagát.

Ildinél kézenfekvő volt, hogy fotózni fogja, de hogy a részvétele, a figyelme,

a jelenléte mennyire valódi, azt csak most látom igazán, hogy már anyaként nézem újra a képeit. Benne van érzésmileg, áll stabilan, elszántan, mint a gumicsizmás alakok az áradó folyókban, de amikor exponál, élesen rálát – képes kijebni lépni, hogy a nézői felé is átélhetővé tegye ezt az összetett érzelmi állapotot. Ami néhol abszurd, néhol intim, néha minden végtagnál és akupresszúrás ponton összekapcsolódó, néha külön entitásokként létező.

Mindig azt éreztem, hogy Ildi komolyan veszi a gyerekeket a képein. Tisztelem őket, őszinte ámulattal szemléli, mire, hogy reagálnak, mire, mit vesznek fel, az izzadva rohangálós közös játékokban hol érintik a bolondéria határait. Ott van velük önfeledt pillanataikban, de sosincs benne fölény. Amikor elhúzza a függönyt, hogy benézhesünk mi is ezekbe a vendégségekbe, gyereksarkokba, kirándulásokba, fürdőszobákba, sose úgy kacsint össze a felnőttekkel, mintha a kisebbek valami nevetséges ügyben lennének éppen, hanem úgy, hogy látod, látod, mennyi ötlet sűrűsödött össze most a fejeikben?

Szeretem, hogy a lányok mindig összetett érzéseket felvillantó arccal szerepelnek a képein, ritkán mosolyognak, nincs elvárás felőlük, hogy radikálisan csodálatosnak tükrözzék vissza pillanatnyi állapotaikat.

Ez a sokhajas fürdőkádas portré nagyon beégett a memóriámba, sokhajas családukban rögtön a lánygyerekek fejmosásáról készült fotókat idézte fel.

Imádtam a tincsek közül kilebegő vízálló savannai állatseregletet, mintha ez a kicsi hajkorona Noé bárkája lenne, és teljesen belém fűrődött ez a dacos tekintet, és ahogy ezáltal egyenrangú felekké válnak a jelenetben résztvevők; hiába fekszik fürdővizében pucéran ez a gyerek, semmiféle alávetettsége nincs. Ezt megteremteni arányérzék, tisztelet, kíváncsiság, szakmaiság és humor kell; számomra Ildi teljes csodálatos arzenálja felvonul ebben a portréban.

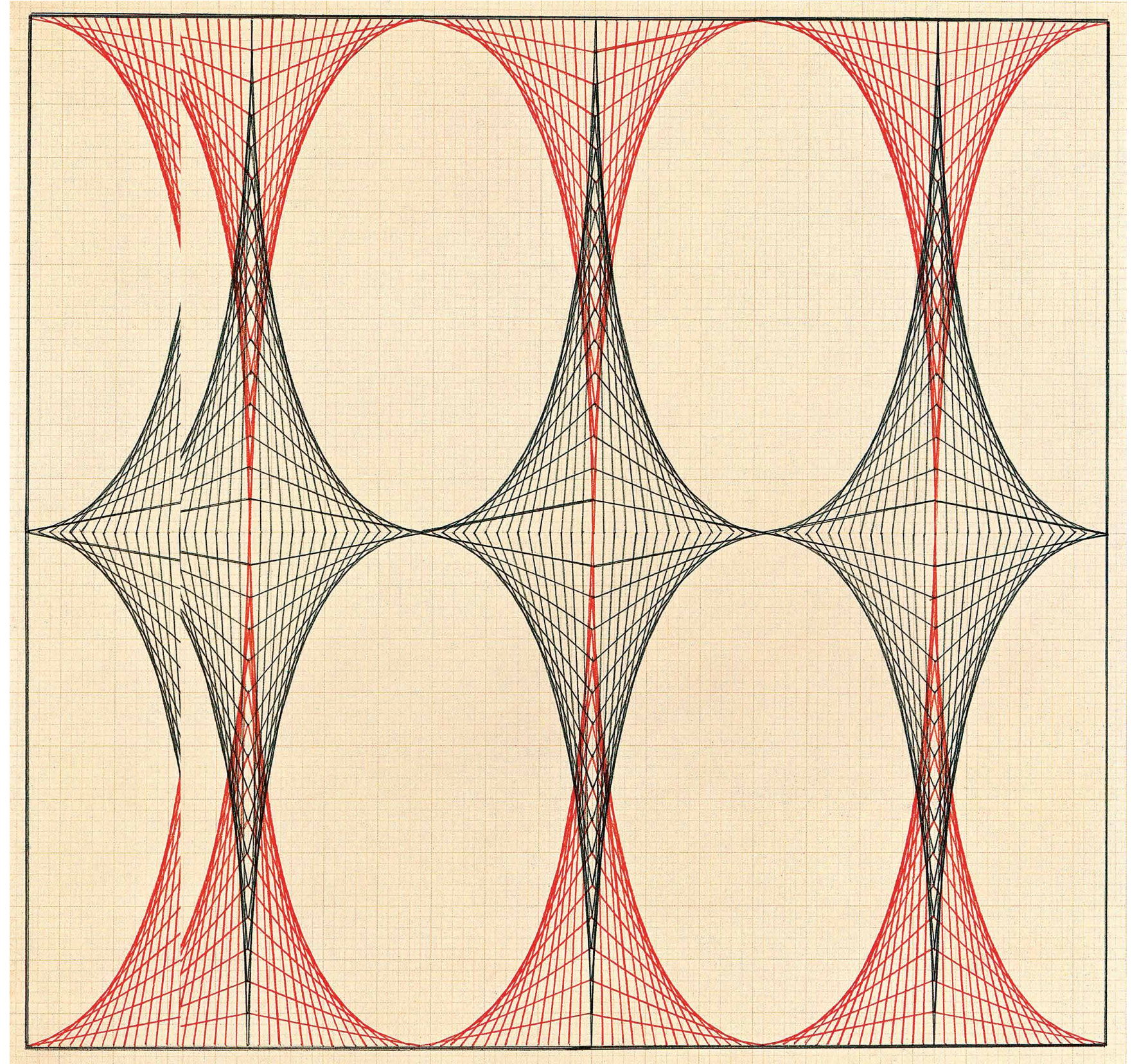
Gyógyító vonalak

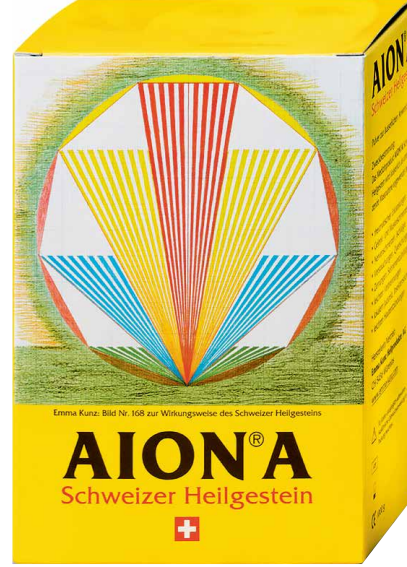
Urbán Nóra

Az utóbbi években az absztrakció eddig háttérbe szoruló vagy teljesen ismeretlen női képviselőinek egyre szélesebb körét ismerhette meg a közönség, így az ő életművükkel is bővült az absztrakt művészeti kánon. Hilma af Klint és Agnes Pelton az elmúlt évtized (újra)felfedezettjei, őket most Emma Kunz követheti a sorban.

Emma Kunz: *untitled 009*,
színes ceruza, papír,
1010 × 1010 mm, Emma Kunz
Stiftung, Svájc
© Emma Kunz Stiftung /
HUNGART © 2021

* Emma Kunz legtöbb munkáját
megszámozva, *untitled (cím nélkül)*
címen tartjuk számon.

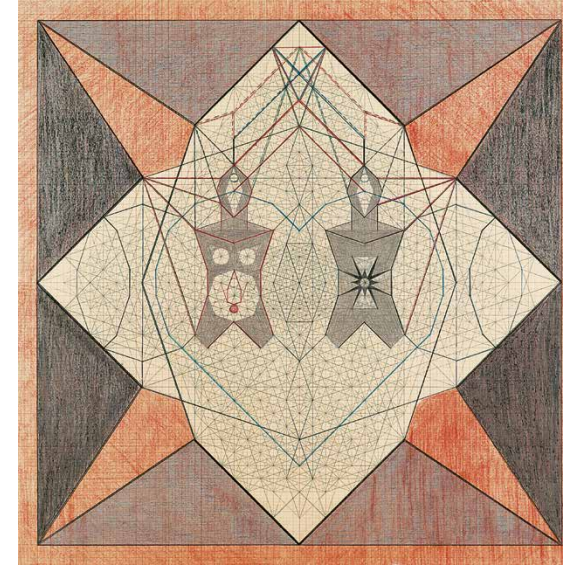
A Kunz által felfedezett gyógyító kőzetből, az úgynevezett AION A-ból ma is gyártott termék, csomagolásán Kunz egyik munkájával

Emma Kunz munkaasztalánál, Waldstatt, 1958, archiv fotó
© Emma Kunz Stiftung

Két évvel ezelőtt a londoni Serpentine Galleriesben rendezték meg a svájci Emma Kunz munkásságát ez idáig legkomplexebben bemutató kiállítást.¹ Az 1892-ben született, outsider művész gyógyító munkája során aprólékosan kidolgozott geometrikus, mandalaszerű rajzokat készített. Az ezekből több mint negyvenet bemutató londoni kiállítás látogatóinak egészen misztikus élményben lehetett részük a workshop-okkal, szeánszokkal egybekötött tárlat során. A galéria templomszerű, boltozott terében eleve adott volt valamilyen spirituális atmoszféra, amit a Serpentine kurátorai még fokoztak is: egy ciprusi képzőművész, Christodoulos Panayiotou robosztus kötőmbjei padként szolgáltak a látogatók számára. A dolog külön érdekessége, hogy a padok a Kunz által felfedezett gyógyító kőzetből, az úgynevezett AION A-ból készültek,² de a tárlatot meditációval, jógával egybekötött gyógyító szeánsz is

kísérte. A kurátorok ezzel a többszenzoros, vagyis az esztétikai élménybe a látogató egyszerre több érzékszervét bekapcsoló megközelítéssel sikeresen ragadták meg Emma Kunz egyedi szemléletmódjának lényegét. Mindezek rövid taglalása azért volt fontos, mert talán így alakulhat ki a legpontosabb benyomásunk az Emma Kunz-jelenségről. Emma Kunz Svájc német nyelvű részén nevelkedett, szülei takácsok (kéziszövők) voltak,³ melynek hatása Kunz rajzain, színes, geometrikus mintáin egyértelműen látszik. Médiumi, telepatikus képességeit hamar felismerve tizenhét éves korában gyógyítással kezdett foglalkozni, a növények és ásványok helyreállító energiáit kutatta. Habár formális művészeti képzésben sosem részesült, gyerekkorától kezdve sokat rajzolt. Nagyobb méretű, papírra készült absztrakt geometrikus rajzait azonban csak negyvenéves kora után, gyógyító tény-

kedése részeként készítette, összesen több mint négyszázat. Jellemző, hogy esetében az alkotófolyamat maga sokkal hangsúlyosabb, mint az elkészült rajzok utóélete. Ez nem véletlen, mert Kunz felfogása szerint a rajzok elkészítésének rituusszerűsége volt a lényeg, melynek során ő csak mint a magasabb rendű természeti erők leképezője jelent meg. A rajzok hosszú, akár több mint huszonegy órás egybefüggő alkotófolyamat során, egy inga segítségével készültek, négyzetrácsos papírokra, grafit, vonalzó és színes ceruzák segítségével, úgy, hogy Emma az inga kilengései alapján a papírra pontokat rögzített, majd ezeket összekötötte. Az így született geometrikus alakzatokon minden szín, forma és vonal különös jelentőséggel bírt: Emma Kunz úgy vélte, rajzain keresztül mélyebben megértheti az anyagin túli világ és a természet működését. Elmondása szerint a rajzok készítése során a környezetünkben jelen lévő, ám érzék-

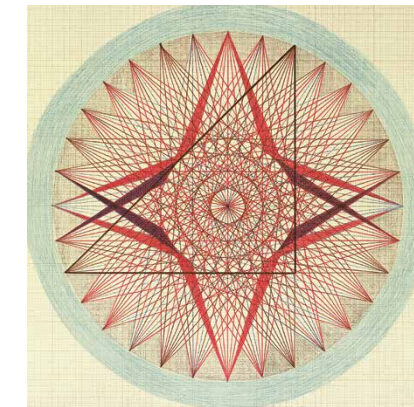
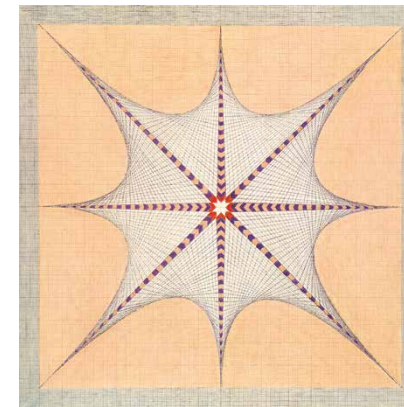

Emma Kunz: *untitled 086*, színes ceruza, olajkréta, papír, 900 × 900 mm, Emma Kunz Stiftung, Svájc
© Emma Kunz Stiftung / HUNGART © 2021

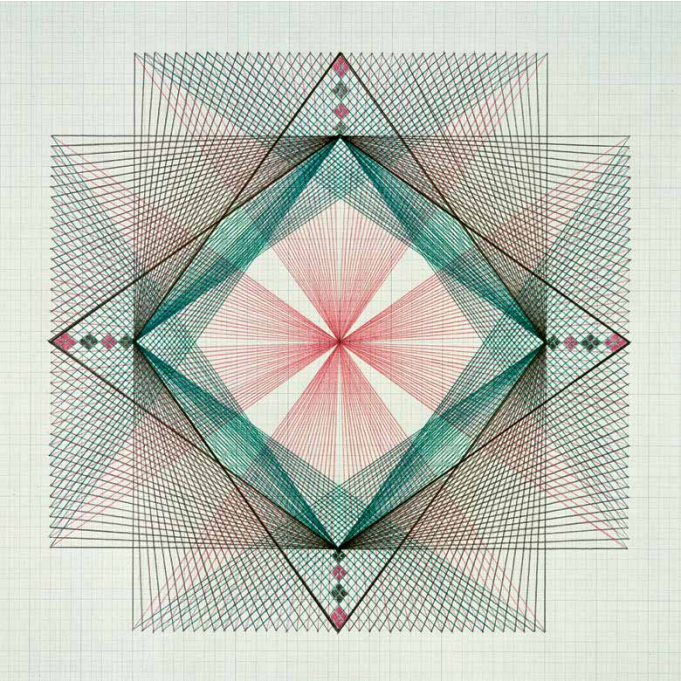
szerveinkkel nem megtapasztalható energiamezőket képezte le, vagyis a láthatatlant tette láthatóvá. Szemléletének alapja a radiesztezia tana volt: e szerint a Föld energiahullámokat, rezgéseket bocsát ki magából, melyeket fizikai eszközeinkkel frekvenciában mérhetünk. Emma Kunz ezeket a minden élőlényre, így az emberre is ható rezgéseket vélte érzékelni, ezek nyertek általa vizuális formát.

Munkásságát megismerve Hilma af Klint és Georgiana Houghton neve juthat eszünkbe, akik alkotásaikban szintén a szellemi, spirituális dimenzió erőteljes jelenlétét rögzítették. 2018-ban közös kiállítást is rendeztek róluk Münchenben *World Receivers (Világvevők)* címmel, mely hármójuk térben és időben egymástól független, gondolatvilágában mégis nagyon hasonló életművét dolgozta fel.

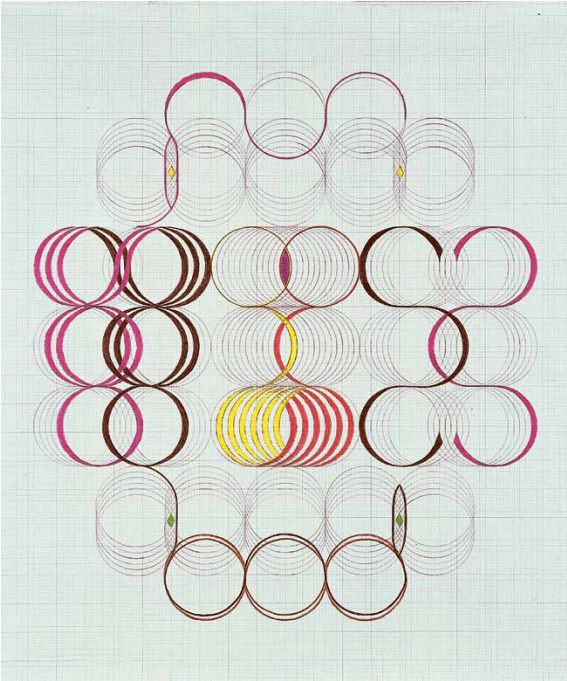
Emma Kunz éppen akkor alkotta rajzait Európában, amikor Amerikában megalakult a Transcendental Painting Group,⁴ amelynek programja szintén a transzcendens világ leképezése volt, és nem az egyébként is látható, objektív formák megragadása. A társaságból leginkább Agnes Pelton neve ismert, akinek fénylő, vibráló sivatagi tájai a transzcendentális erők megfoghatatlanságát sejtetik, míg Kunz képei meg-

Emma Kunz rajzairól elsőre a spirográf ugorhat be, egy kis szerkezet gyerekkorunkból, amivel nagyon pontos, szimmetrikus alakzatokat rajzolhattunk, majd pedig minél színesebbé varázsolhattuk őket. Nem véletlen, hogy a spirográf divatossá válása mindig egybeesik a geometrikus absztrakció népszerűségével. Balról jobbra: *untitled 011*, színes ceruza, papír, 900 × 900 mm; *untitled 025*, színes ceruza, olajkréta, papír, 700 × 750 mm; *untitled 014*, színes ceruza, olajkréta, papír, 710 × 710 mm; Emma Kunz Stiftung, Svájc
© Emma Kunz Stiftung / HUNGART © 2021

Emma Kunz: *untitled 115*, színes ceruza, papír, 700 x 700 mm, Emma Kunz Stiftung, Svájc
© Emma Kunz Stiftung / HUNGART © 2021

Emma Kunz: *untitled 127*, színes ceruza, olajkréta, papír, 1200 x 1050 mm, Emma Kunz Stiftung, Svájc
© Emma Kunz Stiftung / HUNGART © 2021

kísérlik *érzékelhetővé* tenni az érzékeken túlit. Egy-egy életmű feltárása sosem könnyű feladat – sajnos különösen igaz ez a női alkotókra. Hogyha pedig valaki olyannyira kivonja műveit a művészetként értelmezés lehetősége alól, mint ahogy azt Emma Kunz tette, nem csoda, ha munkássága sokáig elkerüli a művészettörténészek figyelmét. Kunz munkáit hosszú ideig kizárólag spirituális kontextusban értelmezték, nem

pedig az absztrakt művészet különös szigeteként, hiszen ő sem tekintett magára művészként, elsősorban médiumként, gyógyítóként, a természet rejtett erőinek kutatójaként hivatkozott magára. Valóban áthatja életművét a huszadik század első felében virágzó spiritizma mozgalmak intenzív jelenléte, egy komplex, holisztikus világkép jogosultságába vetett hit. Egyébként is azt jövendölte, hogy mindaz, amire jutott, az ő korában rejtve marad, és csak

a 21. század embere mutat majd fogékonyságot rá. Ez azonban csak részben vált valóra, mert képei már a 70-es években is szerepeltek tárlatokon, sőt önálló kiállítást is rendeztek belőlük. A művészete iránti érdeklődés a 90-es években újjáéledt, számos tárlaton szerepeltek rajzai.⁵ Legutóbb idén márciusban a svájci Aargauer Kunsthauseban már kortárs képzőművészeti alkotások kontextusában értelmezték műveit.⁶

[1] Emma Kunz – *Visionary Drawings* (Emma Kunz – Látnoki rajzok), Serpentine Galleries, London, 2019. március 23. – május 19. [2] A gyógyító hatású kötetet Emma Kunz lakóhelyétől nem messze, Würenlosban fedezte fel 1942-ben, és AION A-nak nevezte el. Jótékony hatásait felismerve olyan értékes anyagnak találta, hogy felhagyott egyéb gyógyhatású készítmények utáni kutatásával és előállításával, és kizárólag az AION A-ra koncentrált. A közetből por állagú gyógyhatású szert állított elő. A készítmény olyannyira kedvelté vált, hogy a mai napig fellelhető a svájci gyógyszerárakban és drogériákban, csomagolását pedig természetesen egy Kunz-rajz díszíti. A helyi Béres Cseppet számtalan háztartásban használják. Maga Hans Ulrich Obrist, a geometrikus absztrakt művészet svájci sztárkurátora is az AION A-n keresztül találkozott először Emma Kunz nevével, és annyira lenyűgözte a művészt, mint gyógyító gondolata, hogy később róla rendezte élete első kiállítását. [3] Agnieszka Brzeźnańska: Emma Kunz: The Researcher Who Refused to Become a Guru. In: *Frieze.com*, 2019. március 22., www.frieze.com/article/emma-kunz-researcher-who-refused-become-guru [4] A Transcendental Painting Group (Transzcendentális Festőcsoport) egy modernista művészcsoporthoz tartozott, amelyet 1938-ban Új-Mexikóban alapított kilenc festő, köztük Agnes Pelton. Ragaszkodtak a transzcendentális szóhoz, mert kifejezte azt a törekvésüket, hogy a festészetet felszabadítsák a fizikai világ korlátai alól a tér, szín, fény és dizájn új koncepcióin keresztül, képzeletbeli szellemi birodalmakba vezetve a nézőt. Sajnos a fenyegető háborús légkör 1941-re véget vetett a csoport működésének, és a TPG három év után feloszlott. Lásd még: Harold Porcher: *An Introduction to the Transcendental Painting Group*, 2020. június 12., www.swanngalleries.com/news/modern-post-war-art/2020/06/an-introduction-to-the-transcendental-painting-group/ [5] Állandó kiállítása az Emma Kunz Zentrumban látogatható, a svájci Würenlosban. [6] Emma Kunz *Cosmos – A Visionary in Dialogue with Contemporary Art* (Emma Kunz-kozmosz – Látnok párbeszédben a kortárs művészettel), Aargauer Kunsthause, Aarau, 2021. március 2. – május 24.

A kultúra nyitva van!

Zene, könyvek, képzőművészet, színház.
Interjúk, műbírálatok, ajánlók.

Bízza magát a Magyar Narancsra!

Vásárolja a hetilapot,
vagy fizessen rá elő – már
digitális formában is!

MAGYAR NARANCs

magyarnarancs.hu

„Úgy látszik, hogy mintegy negyven éven át – miközben egyre finomodott, egyre önreflexívebbé vált értelmezési mezője – a roma képzőművészet a korszak művészettörténeti változásaihoz képest meglehetősen stabilitást mutat. Vagyis miközben lezajlott egy politikai rendszerváltozás, a kortárs roma festők/szobrászok továbbra is egyértelműen közösségük képviselői maradtak.”

múzeumcafé
83

A MúzeumCafé 83. számát keresse
a nagyobb újságárusoknál és a múzeumshopokban!

birtokviszony
kolonializmuskritika

A te szemed a tiéd. Kérdések egy nemzetközi művész hazai látogatása kapcsán, azaz fiktív dialóg Wolfgang Tillmansszal

Szilágyi Róza Tekla

Wolfgang Tillmans: A te tested a tiéd,
Trafó Galéria, Budapest, 2021. július 18-ig

Wolfgang Tillmans:
Sicily Morning
(*Szicíliai reggel*),
2018
© Wolfgang Tillmans /
HUNGART © 2021

Részlet Wolfgang
Tillmans *A te tested a tiéd* című
kiállításából,
Trafó Galéria,
Budapest, 2021
Fotó: © Bíró Dávid /
HUNGART © 2021

Wolfgang Tillmans budapesti kiállítása azoknak is jó belépő a művész univerzumába, akik még nem találkoztak műveivel. A Trafóban látható anyag sok klasszikus és jól ismert fotográfiát mutat be – például a *Paper drop* (*Papírcsepp*)-sorozat egy darabját, Neneh Cherry, M.I.A. és Frank Ocean portréit, az *i-D* számára készített 1992-es *Like Brother like Sister* (*Ahogy a fivér, úgy a nővér*) címet viselő divatanyag képét (*Lutz and Alex sitting in the trees* [*Lutz és Alex ül a fán*], 1992) és olyan ismertebb absztrakt fotográfiákat, mint például a *Freischwimmer* (*Szabadúszó*)-sorozat egy újabb, 2020-as darabját. Az azonnal szembetűnő, hogy Tillmans mennyi különböző tárgy és alany felé fordítja kameráját – a levetett farmernadrág és a kézben tartott narancsgerezd mellett elfér egy múzeumi portré kisajátítása, valamint a popkultúra ismerős és a klubkultúra ismeretlen arcainak megörökítése is. Mi motiválhatja vajon a képek rögzítését – az aktivizmus sokszor tisztán kivehető szándéka mellett?

Tillmans elmondása szerint fiatalabb korában úgy érezte, hogy a fényképezőgépek jelenléte és birtoklása által keletkező rögzítési inger útjában áll a valódi emlékezésnek. A fotó elkészítése miatt egyrészt meg sem éljük igazán a pillanatot, másrészt a pillanat élményei hamar elhalványulnak, és csak a szorosán a fotó momentumához társított emlékek őrződnek meg. Aztán az egyik korai, családi nyaraláson készített fényképe (*Lacanau [self]* [*Lacanau {én}*], 1986) kapcsán tapasztalta meg azt az élményt, amely azóta is meghatározza viszonyát a képalkotáshoz: a strandon állt és saját magát fotózta, a képen a pólója, térdje és a lába látszik. Tillmans elmondása szerint a fotó felvétel egy átél, saját létezésével kapcsolatos élményről. Megtörtént a megtapasztalás, jött a felismerés, majd megszületett a fénykép. Ahogyan később fogalmazott, számára a fotográfia az élmény megtapasztalásának rögzítése és az általa emberként és művészként azonosított dolgok leképezése.

Kérdés, hogy Tillmans mindenkoriból táplálkozó és megfigyelésen alapuló művészete vajon nyer-e témát és jelentőséget attól, hogy ő maga mintha a sok kijelzött bámuló ember helyett figyelne a világot (pont mint az említett képen önmagát), és a megtapasztalás és felismerés azon pillanatait rögzítené, amelyek egy nagyon specifikus zeitgeist momentumai. Az, hogy a mások helyett felvállalt krónikásszerep helyes feltevés-e, nem tudni. Az viszont biztos, hogy a gyorsuló világ technikaisága, az okostelefonok kijelzői és lehetőségei érdeklődésének középpontjában állnak. Ez a budapesti kiállítás hanganyagából is kiderül – ebben Tillmans technika és ember kapcsolatáról beszél. Arról, hogy vajon nem lenne-e érdemesebb a gyorsuló világ digitális változásait nem gondolkodás nélkül elfogadni, hanem az emberi léptékhez visszatérve, új viszonyítási alapokat találva máshogyan viszonyulni hozzájuk. Vajon képesek vagyunk-e felfogni, milyen mértékű tudás tette lehetővé a nap mint nap

zsebünkben hordozott telefon létezését? Sőt felmerül a gondolat, ami szinte minden kortárs fotográfáról folytatótt párbeszéd sajátja: hogyan fejlődött ilyen mértékben a fotográfia technikai eszköztára, és mit tesz ez a fotó médiumával? Az biztos, hogy a technikai fejlődés is jelentős hatást gyakorolt a német fotográfusra, hiszen 2009-ben két analóg kamerával eltöltött évtized után digitális kamerára váltott, 2012-re pedig ez lett az egyetlen, kamerához köthető képalkotó technika, amely segítségével alkot. Miért történt a váltás? Saját elmondása szerint az áttérés a digitális fotóra azért vált megkerülhetlenné művészetében, mert csak ezek az új kamerák képesek olyan nagy felbontású képek rögzítésére, amelyek valóban reflektálnak a kort jellemző információterhes környezetre. Persze érdekes lenne megtudni, hogy Tillmanst mennyire foglalkoztatja az éppen az információ- és képáradat következményeként kialakult jelenség:

a sok kép útvessztőjében egyre kevésbé vagyunk gyakorlottak a képek olvasásában.

Elmondása szerint a látás egyenlő a világról gondolkodással – esetében ez azt is magában foglalja, hogy saját politikai motivációja nem válik le művészetéről, nem egy extra réteget képez a képek halmozán, hanem egyenesen része és oka azok megszületésének. A kérdésre, hogy saját képzőművészi munkásságát vajon

A fotográfia az élet olyan nyilvántartása vagy archívuma, amely soha nem lehet semleges.

mennyire tartja politikusnak, könnyű megtalálnunk a választ, hiszen Tillmans sokszor nyilatkozik politikai elkötelezettsége és művészete kapcsolatáról. Úgy véli, már a kezdetektől fogva megértette a képalkotás politikai jellegét. Szerinte a fotográfia az élet olyan nyilvántartása vagy archívuma, amely soha nem lehet

semleges. Annak kérdése, hogy éppen mit rögzít és mit nem – valamint, hogy ezek közül mi őrződik meg és mi nem –, valahol mindig politikai döntés marad. Persze az is érdekes kérdés lehetne, hogy őt magát bosszantja-e az információáram letaglózó ereje következtében gyakori kényelmi apolitikusság jelensége. Egy vele készített korábbi interjúban úgy nyilatkozott, hogy szerinte mindannyiunkat érdekelnie kellene annak, ami köröttünk történik, és komolyan kellene vennünk a történések súlyát. Sőt arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy nem minden politikai változás történik szép és jól fotózható körülmények kö-

zött. Mindemellett furcsának tartja a jelenséget, hogy az információáram következtében talán egyre többen érdeklődnek a politika iránt, mégis egyre kevesebben köteleződnék el véleményük mellett és vonódnak be a valódi politikai diskurzusba.

Ennek kapcsán érdemes megjegyeznünk, hogy Tillmans a kezdetek óta komoly krónikása az underground bulikultúrának – Budapesten azt is megtudhattuk tőle, hogy szórakozóhelyeken készült képei közül sokat csak akkor tesz közzé, amikor az adott, esetlegesen a rendszeren kívül létezni igyekvő klub már bezárt (már ha ez a rendszeren kívül létezés lehetséges a kapitalizmusban). Talán éppen itt érhető tetten a munkájára jellemző civil felelősség. Persze érdekes lenne megtudni a véleményét arról, hogy lát-e lehetőséget az underground bulikultúra közösségének szabadságot és demokráciát érintő tanulságainak a zárt közösségen kívüli politikai térbe, a közegen kívül állók mindennapjaiba történő átforгатására? Vajon fényképeinek létrehozását motiválja-e ennek az esetleges tanulságnak és életérzésnek közegen kívülre exportálása?

Tillmans több előadásában is elmondta, hogy munkájának egyik központi célkitűzése és felelőssége, hogy félelem nélkül tekintsen az őt körülvevő világra.

Részlet Wolfgang Tillmans *A te tested a tiéd* című kiállításából, Trafó Galéria, Budapest, 2021, balra fent: *The Cock (kiss)* (*The Cock lcsókl*), 2002, jobbra lent: *Ragga dancess, Kingston* (*Ragga táncos, Kingston*), 1992
Fotó: © Biró Dávid / HUNGART © 2021

Fotográfiai hű illusztrációi ennek az elköteleződésnek, azonban őszinte kíváncsiság dolgozik bennem azt illetően, hogy régebbi fényképeinek mára esetleg megváltozott jelentései mennyiben foglalkoztatják őt. Trafóban tartott előadásán egy szőrös hónalját minden szégyenkezés nélkül, természetesen viselő nőt ábrázoló, most Budapesten is látható portréja kapcsán úgy nyilatkozott, hogy ő maga bátorítónak tartja a képet – azt, ahogyan a nő saját magát felvállalva egyenes tekintettel néz a kamerába. Bátorító lehet-e egy olyan attribútum, amely 2021-ben remélhetőleg senkiben nem kelt megütközést? Bátorító-e az, ha egy nő saját tetszése szerint viseli saját testét? Kell-e kom-

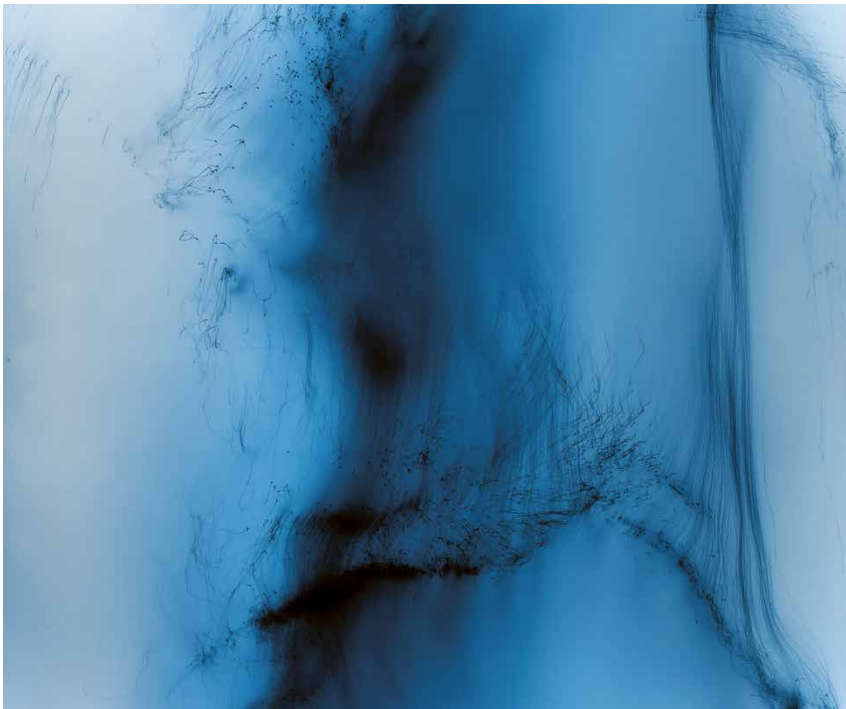
munikálni a képek megszületése és a jelen között eltelt idők feltételezett változását, és ebben van-e felelőssége a kép készítő fotográfusnak? Ugyanitt pedig, őt foglalkoztatja-e képei új kontextusba kerülése – gondoljunk csak itt a hazai törvényhozás LMBTQ közösséget fenyegető tervei és a Trafóban látható 2002-es *The Cock (kiss)* (*The Cock lcsókl*) című ikonikus Tillmans-fotográfia lehetséges összefüggéseire és összeférhetlenségére. Aktivizmussal és társadalmi elköteleződéssel telt és a 21. századot leíró fotográfiai mellett Tillmans az emberi élet nyomait, az ember környezetéhez fűződő kapcsolatát, a környezet által kiváltott érzelmeket képbe záró, néha

Részlet Wolfgang Tillmans *A te tested a tiéd* című kiállításából, Trafó Galéria, Budapest, 2021, középen: *Bronzino*, 2015
Fotó: © Biró Dávid / HUNGART © 2021

egyenesen szobrászi gondolkodásra valló (*Lighters, Paper drop* [*Öngyújtók, Papírcsepp*]) csendéleteit és tájképeit nézve hamar felmerülhet a kérdés: teltettek-e ezek a művek szándékos művészettörténeti utalásokkal? Tillmans válasza erre: nem dolgozik művészettörténeti referenciákkal. Csak egy direkt példát említve: az ablakpárkányon pihenő tárgyakat dokumentáló képei kapcsán többször is úgy nyilatkozott, hogy a párkány a kint és bent, a személyes és a közösségi tér határa – ezek a fogalmak és határaik régen és ma is ugyanúgy érdekesek, ő maga is ezért fordítja erre kameráját. Szándéka tehát nem a csendélethagyomány hasonló jellegű festményeinek megidézése.

Wolfgang Tillmans: *Freischwimmer 203 (Szabadúszó 203)*, 2012
© Wolfgang Tillmans / HUNGART © 2021

Részlet Wolfgang Tillmans *A te tested a tiéd* című kiállításából, Trafó Galéria, Budapest, 2021, az előtérben: *Neneh Cherry*, 2018, a háttérben: *Lutz & Alex sitting in the trees (Lutz és Alex ül a fán)*, 1992
Fotó: © Biró Dávid / HUNGART © 2021

Érdekes kérdés továbbá Tillmans kisértéséhez fűződő viszonya. A budapesti kiállításon is láthatunk olyan tárolókat, amelyekben az űr és a vele kapcsolatos felfedezéseket dokumentáló újságcikkek másolatai különösebb kommentár nélkül válnak a kiállítás elemévé – úgy, hogy sok esetben a cikk-kivágások miatt nem is tudjuk meg a sorok valamikori szerzőinek nevét. Tillmans gyakorlata, hogy mások által jegyzett termékeket emel be saját munkásságába, nem most kezdődött. Miután fiatalkorában lenyűgözték az újságokban közölt fényképek, sőt gyűjtötte is őket, utolsó gimnáziumi éve alatt felfedezte, hogy a város nyomtatószalonjában van egy Canon lézeres fénymásoló. Az első olyan digitális gép, amely szélesebb körben elérhető volt és jobb minőségű másolatokat tudott létrehozni.

A technikából inspirálódva újságokban megjelent fotográfiákba nagyított bele – egészen addig, amíg azok felülete akár teljesen szét nem esett –, majd a másolással létrehozott képekből tryptichonokat állított össze. Ezeket először egy hamburgi melegkávézóban, majd 1988-ban egy kurátor meghívására már a képzőművészeti intézményrendszer részeként működő kiállítótérben mutatta be. Kisajátító gesztusai mára eltávolodtak a képektől, és inkább a szöveg alapú szellemi termékek felé fordultak. A szövegek beemelése a kiállításba olyan hatást kelt, mintha a fotográfus – aki több esetben is úgy nyilatkozott, hogy szerinte a vizuális művészetek sajátossága az, hogy nem kell őket megmagyarázni – bizonyos témák tekintetében mégis úgy döntene: vannak olyan, az emberiség tudományos fejlődését

érintő élmények, amelyeket mégiscsak jobb szavakkal alátámasztani. Arról, hogy valóban ez áll-e a döntés háttérében, érdemes lenne őt magát kérdezni. Persze a karrierje kezdetén kisajátított képek kapcsán érdekes párbeszéd alakulhatna ki arról is, ahogyan pályája során a fénymásoló segítségével absztrahált képektől az ábrázoló fotográfián keresztül újra visszakanyarodott a fényképezőgépet nem igénylő, már-már a festészet határát súroló absztrakt képalkotás felé. Tillmans művészete kapcsán sok, a kortárs fotográfia történetét és irányzatait taglaló összegző kiadványban merül fel a kiállításain kialakított dinamikus narratíva – ezt az élményt budapesti kiállításának látogatói is megtapasztalhatják. Hogy miért alakította ki ezt az installációs rendszert, amelyben vál-

Wolfgang Tillmans: *paper drop (passage) I (papírcsepp látjáról I.)*, 2019
© Wolfgang Tillmans / HUNGART © 2021

tozó méretű, keretezett és keretezetlen képek halmaza alkot feltételezett egységet? Elmondása szerint minden esetben egy, a térben megvalósuló polifónia a cél. Ahogy azt budapesti előadásán is említette, kiállításait éppen annyira tervezi meg, hogy személyesen a kiállítótérbe érkezve az előre felállított rendszer átszabható legyen. Ahogy egy korábbi videóban említi, miközben berlini stúdiójában mászkál éppen aktuálisan következő kiállításainak makettjei között, azért tervez előre, hogy aztán terveit megváltoztathassa az adott kiállítótér érzete és fényviszonyai szerint. És hogy pontosan mi történik a kiállítótér és a képek között, mire figyel installálás közben? A feszültség vagy éppen a harmónia képek között kialakuló megnyilvánulásait keresi-e? Ő azt mondja, minden installálás folya-

mán elér egy pontra, amikor úgy érzi, az anyag működik. Egy olyan pontra, ami egyszerre üzeni azt, hogy a képek csak ebben a formában nézhetők, erre az adott elrendezésre születtek, és azt, hogy a kiállítás anyagának elrendezésében ott van a véletlenszerűség szabadsága is. Tillmans Budapesten tartott előadásán megtudhattuk, hogy az itteni kiállítótér izgalmas lehetőséget biztosított arra, hogy az enteriörképek fotózásakor a terem oszlopai révén a háromdimenziós tér segítségével kétdimenziós kollázs jöjjön létre a kiállítást dokumentáló fényképeken. Az installálás elméleti háttere mellett azonban szívesen körbejárnám a témát: vajon őt magát zavarja-e, hogy több kiállításán is befogadhatatlan pozícióba kerülnek bizonyos fényképei – vagy érdemes ezt is a képfogyasztók huszonegyedik

századi kényelmére utaló reflexióként értelmezni? És ő maga hogyan viszonyul saját műveinek műtárgystátuszához? Milyen szempontrendszer alapján keretez és ragaszt, választ méretet és alakít ki kapcsolatokat a kiállítótérben? Erre van-e bármilyen hatással az a műtárgypiaci környezet, amelyben később művei aukciókon és kereskedelmi galériákban lelnek új gazdára? A fotók interpretálása személyes élmény. Sőt személyes döntés is. Hiszen szinte biztos, hogy a képek mai áradataiban egyre kevesebbszer döntünk úgy, hogy a gyors szkennelés helyett ne csak lássuk, hanem meg is nézzük azt, ami elénk került. A megnézett képek jelentéshálóját személyes élményeink foltozzák be – és épp ezek az élmények képesek a mában is jelentést és jelentőséget adni

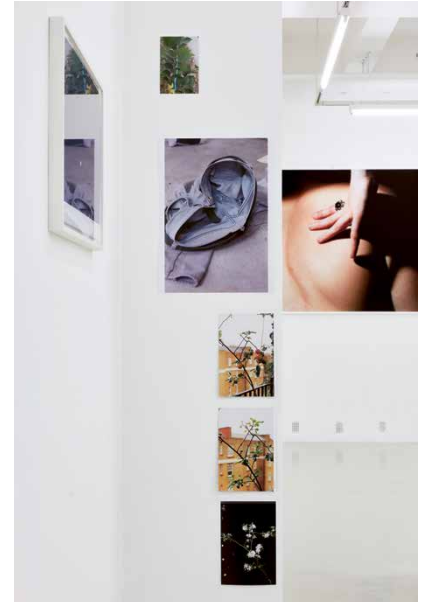

Részlet Wolfgang Tillmans *A te tested a tiéd* című kiállításából, Trafó Galéria, Budapest, 2021
Fotó: © Biró Dávid / HUNGART © 2021

egy-egy korábbi időpillanatban készült fotográfiának. Szemünk többféle szándékkal, technikával, morális iránytűvel, érzékenységgel, igénnyel létrehozott fotók tallózásához szokott. Talán éppen emiatt a sokszínűség miatt a kortárs fotográfiai kiállítások esetében – amikor valóban adunk időt a képek befogadásának – könnyen abban a törékeny helyzetben találhatjuk magunkat, hogy többre vágyunk a kiállítóterben látható képek pusztá létezésénél és az azok által kapott direkt, zsigeri élménynél. Olyan helyzetben, amikor a fotográfiák nemcsak ábrázolt témáikkal, hanem magával a médium használatával és a fotográfus érdeklődésével kapcsolatos kérdéseket is felvetnek. Pontosan mint a szóban forgó kiállításon. Az, hogy Tillmans Budapesten állít ki, ígéretes képet nyújt az előttünk álló lehetőségekről. Ha az elmúlt éveket nézzük,

már nem nekünk kell repülőre ülnünk, maga Gilbert & George, Erwin Wurm, Sean Scully és Wolfgang Tillmans utazik hozzánk. Utóbbi esetében pedig különösen üdítő a tény, hogy a tárlat a nemzetközi kiállítók gyakorlatát szinte éves, működő rutinná alakító nagyműzeumi környezetben kívül valósult meg. A kiállítás fontosságát szem előtt tartva azonban érdemes számot vetni néhány kérdéssel, amelyekre a cikk írásának pillanatáig sajnos egyik, a művésszel interjút készítő hazai platform sem hozott friss válaszokat az installálás alatt hosszabb ideig Budapesten időző Tillmanstól. A német fotográfus napjaink egyik legismertebb kortárs művésze, 2000-ben ő az, aki első nem brit származásúként elnyerte a nemzetközileg elismert és a londoni Tate által évente odaítélt Turner-díjat – munkabírása azóta sem csappant, szakmai sikerei

pedig azt bizonyítják, hogy a mai napig jelentős kortárs képzőművészeti pályakövető. Művei a legismertebb kiállítóterekben mutatkoztak be, ő maga számos országban tartott előadásokat, magazinok és könyvek révén fotói a kiállítótereken kívül is nagy tömegekhez jutottak el. Politikai kérdések iránti elköteleződésének köszönhetően pedig nagy valószínűséggel sikerrel lépett ki a szorosán vett kortárs képzőművészeti közegből és került a képzőművészeti életen kívüli világ érdeklődő tekintete elé. Műveiről, a Brexit ellen és az európai parlamenti választásokon mutatott aktivitás növelése, illetve az LGBTQ közösség biztonsága és elfogadása érdekében végzett politikai és civil elköteleződéséről sokan sokféleképpen írtak – az azonban szembetűnő, hogy Budapestre érkezésekor a politikai kapcsolódások mellett képzőművészeti tevékenysége egyelőre – saját,

Részlet Wolfgang Tillmans *A te tested a tiéd* című kiállításából, Trafó Galéria, Budapest, 2021, fentről a második: *grey jeans, inside (szürke farmer [belső])*, 2012
Fotó: © Bíró Dávid / HUNGART © 2021

Amerika a lehetőségek földje, abból a szempontból is, hogy az internetnek és az online kereskedelemnek hála, egyre-másra bukkannak elő magyar művek, amelyek valaha valamilyen módon átkerültek a tengerentúlra.

Rejtélyes akvarellek és más Kádár Béla-művek Amerikában

Kelen Anna

Kádár Béla: *Anyja gyermekével*, gouache, papír, 860 × 610 mm, Binghamton University Art Museum, Binghamton
HUNGART © 2021

Kádár Béla pályája sok szempontból tipikus huszadik századi, kelet-európai művészsors. A mélyszegénységből induló fiatal tehetség eredetileg vasesztergályosnak tanult, majd az 1900-as évek elején folytatott festészeti tanulmányokat Budapesten. Sokat nélkülözve, de bejárta Európát, hogy a modern művészeti irányzatokat megismerje. Itthon nem talált elismerésre, ezért pályatársával, Scheiber Hugóval először Bécsbe, majd a nemzetközi avantgárd művészet központjába, Berlinbe ment. Kassák Lajos ajánlotta a két fiatal modern magyar festőt a Der Sturm galéria vezetője, Herwarth Walden figyelmébe. Így állhatott elő az a helyzet, hogy a húszas években Kádár a Sturm elismert művésze lett, olyanokkal közös galériában állítva ki, mint Kandinszkij vagy Chagall, miközben itthon szinte senki sem ismerte a nevét. Közben Amerikában is számos kiállítása nyílt.

Az amerikai vonatkozásokat vizsgálva a korábbi kutatások szerint¹ Katherine S. Dreier fedezte fel Kádár Bélát és több társát a Sturmiban, amikor a Société Anonyme² elnökeként Berlinbe látogatott, hogy anyagot gyűjtsön az európai avantgárd törekvéseket bemutató tárlathoz a Brooklyn Museumban. A korabeli amerikai és magyar sajtót, kiállítási katalógusokat böngészve azonban feltűnik másvalaki is, akinek kiemelkedő szerepe volt Kádár Béla tengerentúli sikereiben, ráadásul közelről ismerte a teljes magyar művészeti szcénát, budapesti látogatásáról pedig a korszak valamennyi hírlapja tudósított. Ez a szintén kulcsfontosságú szereplő nem más, mint Christian Brinton (1870–1942) amerikai művészettörténész, kurátor, művészeti író, érdeklődése középpontjában az európai és az orosz avantgárd művészeti törekvésekkel. Őt kifinomult kvalitásérzéke, karizmája, elkötelezett szenvedélye, mellyel fáradhatatlanul kutatta és kereste a progresszív festőket (majd egyengette útjukat), tette a korabeli amerikai művészettörténet legendás, megkerülhetetlen figurájává. Hagyatékát, benne számos kiváló

Kádár Béla: *A váratlan látogató*, 1928, olaj, vászon, 80,6 × 93,3 cm, Philadelphia Museum of Art, Philadelphia (Christian Brinton ajándéka a múzeum számára, 1941)
HUNGART © 2021

Kádár Béla-festménnyel, a Philadelphia Museum of Art őrzi. Brinton neve a magyarokkal kapcsolatban először 1915-ben bukkant fel, amikor tagja volt a Panama–Pacific Exposition szervezőbizottságának. A magyar művészet számára ez volt az első reprezentatív bemutatkozási lehetőség a tengerentúlon. A monumentális San Francisco-i világi kiállításon hetvenhat magyar művész közel ötszáz műalkotása szerepelt.³ A kiállításához írt tanulmányában Brinton már feltűnően alapos ismeretekkel rendelkezett a magyar művészetről, és kitért arra is, kiket hiányol a seregszemléből: „A nyilvánvaló szándék az volt, hogy többé-kevésbé áttekintő válogatást mutasson be a kortárs magyar művészet tevékenységéről, de egyik vagy másik ok miatt ez alig sikerült. Rippl-Rónai skicceinek csoportja nem okozott csalódást azoknak, akik már ismerték egy briliáns, kreatív kolorista törekvéseit. Csók jobban járt, de voltak, akik hiányolták Réti Istvánt, Perlmutter Izsákot, Czóbel Bélát és számos

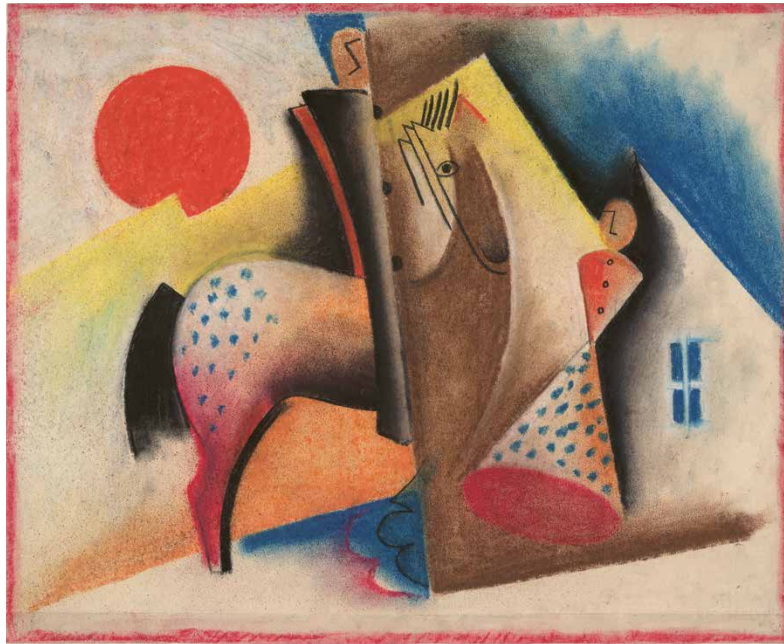
más művészt. Réthy, Késmárky, Kóródy, Csáky és számos fiatal tehetséges radikális, akinek a művei legalább annyira ismertek Berlinben és Párizsban, mint Budapesten, ők is hiányoztak.”⁴ Brinton tehát érdeklődésének köszönhetően kapcsolatba került a kor jelentős magyar gyűjtőivel, művészeivel. Hírneve Budapestre is eljutott, és amikor 1925-ben először látogatott ide egy közel fél éves európai turné egyik állomásaként, érkezését az újságok szenzációként tálták. Az *Est* egész oldalas portrécikket közölt a New York-i „legfelsőbb ötszáz” műkritikusáról.⁵ Az interjúban Brinton említi is, hogy évek óta mély tisztelettel figyeli a magyar művészeti törekvéseket, és nagyra tartja többek közt Rippl-Rónai és Vaszary festését, bár hiányolja az igazán merész és formabontó szellemiséget. Missziójának érzi, hogy Amerikát megismertesse a progresszív, friss és moderne művészekkel, ehhez pedig szerezte Kelet-Európába és Oroszországba érdemes utazni.

Kádár Béla: *Az én cicám*, 1920–1930-as évek, akvarell, papír, 69,9 x 49,5 cm, Philadelphia Museum of Art, Philadelphia (Christian Brinton ajándéka a múzeum számára, 1941)
HUNGART © 2021

Az *Ujság* szinte csak mellékesen említi, hogy Brinton utazásának valójában egy célja volt: meg akart ismerkedni azzal a művésszel, akinek egyik képét korábban Berlinben már megvásárolta, ám ez nem volt egyszerű feladat.⁶ Végül Batthyány Gyulához fordult segítségért, ő kalauzolta el a Százados úti művésztelepre, és ő mutatta be Kádár Bélának. Egy későbbi interjúban Kádár azt mesélte, Brinton először Lázár Béla közbenjárását kérte, aki azt válaszolta, még sohasem hallott róla.⁷ Utóbbi mozzanat már csak azért is figyelemre méltó, mert Lázár Béla művészeti író, művészettörténész kiemelkedően fontos szerepet játszott a magyar művészeti életben a két világháború közt. Az Ernst-múzeum igazgatója és a Munkácsy-céh alapítója volt, törzsasztallal a festők kedvenc helyének számító Japán kávéházban. Írásaiban rendszeresen felhívta a figyelmet a modern képzőművészeti törekvésekre. Ennek fényében különösen érdekes, ha valóban sosem hallott még Kádár Béláról,

aki ekkor már a Sturm népszerű művésze volt. Kádár a várva várt hazai elismerésben a szakma és a közönség részéről valóban csak a 30-as években részesült, ekkor vált rendszeres kiállítójává a progresszív művészeti törekvéseket bemutató Tamás Galériának, valamint az Ernst-múzeumnak. Brinton részletesen leírja, hogyan találkozott először Kádárral egy augusztusi napon. „Egy korai, aranyló augusztusi délutánon vendéglátóm, gróf Batthyány Gyula, aki maga is kiváló festő, elkalumozott engem a város déli részébe, hogy megtaláljuk Kádár Bélát. Átgondolt stratégiájának köszönhetően végül ráleltünk a Százados úti Művésztelepen.” (A szerző fordítása).⁸ Hogy Brinton ajánlotta-e a fent említett Katherine S. Dreier figyelmébe Kádárt vagy egymástól függetlenül jutottak ugyanarra a felismerésre, egyelőre nem tudni biztosan, bár egy Kádárral készült beszélgetés szerint így zajlott az amerikai meghívás: „Miért nem jön New Yorkba? – kérdezte tőle Brinton (sic!).

Kádár Béla: *A szimpatikus ló*, 1924 körül, akvarell, ceruza, papír, 34 x 41,8 cm, Yale University Art Gallery, New Haven, Connecticut (a Collection Société Anonyme ajándéka a múzeum számára)
HUNGART © 2021

»Nincs villamosra pénzem«, mondta Kádár fanyar humorral. Brinton visszautazott, levelek jöttek-mentek és végül Kádár kiment New Yorkba.”⁹ Az is bizonyos, hogy Brinton már évekkel Dreier 1926-os berlini látogatása előtt felfedezte Kádár képeit a Sturm-ban. „A háború után, Berlinben ismerkedtem meg Kádár Béla művészetével a Der Sturm galériában, melynek igazgatója Herwarth Walden úr volt. [...] Legnagyobb meglepetésemre, szeretett oroszaim mellett rátaláltam erre a kevéssé ismert, mégis figyelemreméltó magyar művészre. Legfőképpen Marc Chagall mellett, aki a falusi életnek és népi motívumoknak szintén nagy rajongója. Annyira lenyűgözött Kádár Béla munkája, hogy később kifejezetten azal a céllal utaztam Budapestre, hogy személyesen is megismerkedjek vele.” (A szerző fordítása).¹⁰ Dreier és Brinton jól ismerték egymást, és többször dolgoztak együtt a Société Anonyme-mal. Sőt a már emlegetett, 1926-os brooklyni kiállítást közvetlenül

megelőzte egy másik, jóval grandiózussabb: a Sesquicentennial International Exhibition Philadelphiában,¹¹ ahol a szervezőbizottság nemzetközi művészetért felelős elnöke Brinton volt, a katalógus előszavát, valamint a tanulmányt pedig Dreier és Brinton együtt írták. A hatalmas világkiállítás Amerika függetlenségének százötvenedik évfordulója alkalmából jött létre; az amerikaiak mellett a külföldi művészeket a Dreier–Brinton-duó által favorizált német, orosz és kelet-európai művészek reprezentálták. A katalógusban többek között Marc Chagall, Franz Marc, Heinrich Campendonk és Alexander Archipenko művei mellett Bortnyik Sándor *Vörös mozdony* című művét is reprodukálták (igaz, Bortwyck néven német művészként mutatták be).¹²

A kísérőtanulmányban egyedül Kádárt említik a magyarok közül mint a modernizmus úttörőjét Magyarországon. A szervezők hatalmas összeget fordítottak a rendezvényre – külön vidámparkot is létrehoztak a látogatók szórakoztatására –, valamint a látványos megnyitóra, melyre azonban a kedvezőtlen időjárási körülmények miatt a vártnál jóval kevesebben érkeztek. De a több hónapos nyitvatartás alatt végül több mint tízmillió érdeklődő kereste fel a rendezvényt. A hatalmas nemzetközi seregszemle magyar vonatkozásának feldolgozása még várat magára, de Kádártól itt feltehetően ugyanaz a nyolc kép szerepelt, amelyeket aztán decembertől a Brooklyn Museumban is bemutattak. Ebből hármat vásárolt meg Dreier, a többi

pedig a Société Anonyme révén végül a Yale egyetemi galériájába, a YUAG gyűjteményébe került.¹³ Tekintettel a zajos sikerre, Kádár újabb lehetőséget kapott: 1928-ban is bemutathatta képeit a Brooklyn Museumban, és ezúttal maga is részt vett a megnyitón. A brooklyni szereplést számos másik követte. Barátai, Deák István és Deák Imre¹⁴ fáradságot nem kímélve dolgoztak azon, hogy minél több bemutatót szervezzenek Kádárnak szerte az országban, New Yorkban, Philadelphiában, majd Kalifornia különböző városaiban – ezekről a napilapok is rendszeresen beszámoltak. A New York-i és philadelphiai tárlatokat kísérő szöveget Brinton írta; az itt bemutatott képek egy részének fekete-fehér reprodukcióit egy Rónai Dénes által fotózott

Kádár Béla: *A család*, akvarell, papír, 34,6 x 49,8 cm, Philadelphia Museum of Art, Philadelphia (Christian Brinton ajándéka a múzeum számára, 1941)
HUNGART © 2021

„Annyira lenyűgözött Kádár Béla munkája, hogy később kifejezetten azzal a céllal utaztam Budapestre, hogy személyesen is megismerkedjek vele.”

Kádár Béla: *Egy kritikus portréja (Christian Brinton portréja)*, 1925, olaj, vászon, 74 × 56,2 cm, Philadelphia Museum of Art, Philadelphia (Christian Brinton ajándéka a múzeum számára, 1941)
HUNGART © 2021

AZ AMERIKAI SAJTÓ ÁLTAL EMLÍTETT EGYÉNI ÉS CSOPORTOS KIÁLLÍTÁSOK, MELYEKEN KÁDÁR BÉLA MŰVEI SZEREPELTEK:

1921. május: Kingore Gallery, New York, New York
1926. június–december: Negyedszázados Nemzetközi Kiállítás, Philadelphia, Pennsylvania
1926. november – 1927. január: Nemzetközi modern művészeti kiállítás, a Société Anonyme összeállításában, Brooklyn Museum, New York, New York
1928. június–október: *Paintings, Sculptures and Drawings by American and European artists (Amerikai és európai művészek festményei, szobrai és rajzai)*. Csoportos kiállítás, Brooklyn Museum, New York, New York
1929. november: *Paintings by Bela Kadar (Kádár Béla festményei)*. Berkeley Art Museum, Berkeley, Kalifornia
1930. november–december: *Paintings and drawings by Kádár Béla (Kádár Béla festményei és rajzai)*. Crillon Gallery, Philadelphia, Pennsylvania
1931. január–február: *The Hungarian Modernist: Béla Kádár (A magyar modernista: Kádár Béla)*. The Penthouse of the S.P.R. Galleries, New York, New York
1932. március. 28. – április. 9.: *Exhibition of paintings by Kadar Bela (Kádár Béla festményei)*. Cynwyd, Philadelphia, Pennsylvania
1937. január: Texas Technological College Art Museum, Lubbock, Texas (Aba-Novák Vilmos, Kontuly Béla, Pekáry István művei mellett)
1937. október: California Palace of the Legion Honor, Oakland, Kalifornia
1939. október: *Modern Hungarian Paintings (Modern magyar festmények)*. Delphic Studios, New York, New York
1941. április: *Paintings by Bela Kadar (Kádár Béla festményei)*. Chouinard Art Institute, Los Angeles, Kalifornia
1942. július–augusztus: *Christian Brinton's collection (Christian Brinton gyűjteménye)*. Utah War Service Center, Salt Lake City, Utah
1942. szeptember–október: *Abstractions by Bela Kadar (Kádár Béla absztraktjai)*. Stendhal Art Galleries, Los Angeles, Kalifornia
1959. november: *Foreign Parisians. Watercolors, Prints and Drawings of Seven Cosmopolitan Talents (Idegen párizsiak. Hét kozmopolita tehetség akvarelljei, nyomatai és rajzai)*. Labaut Gallery, San Francisco, Kalifornia
1962. január 4–28.: *Paintings and drawings by Bela Kadar (Kádár Béla festményei és rajzai)*
1962. szeptember: *Paintings and drawings by Bela Kadar (Kádár Béla festményei és rajzai)*. Phoenix Art Museum, Phoenix, Arizona

Kádár Béla: *Trennung (Elválás)*, 1920–24, gouache grafit felett, papír, 99,5 × 149,5 cm, Yale University Art Gallery, New Haven, Connecticut (a Collection Société Anonyme ajándéka a múzeum számára)
HUNGART © 2021

albumból ismerhetjük,¹⁵ másik részüket pedig az amerikai Deák család kollekcijából. Brinton saját gyűjteményébe szintén több kiemelkedő darab került – az egyik legizgalmasabb talán a magát Brintont ábrázoló portré, amelyet Picasóval vetett össze az egyik kritikus.¹⁶ A beszámolók kivétel nélkül elismerően írtak Kádárról; hol Kandinszkijhoz, hol a kubistákhoz, hol Chagallhoz hasonlították, közben kiemelve, hogy saját nyelvzettel rendelkezik; mindezt egy kis kelet-európai romantikával is megfűszerezték, vagyis szerették elme-

sélni, hogyan lett az egykori nincstelen kovácsinasból Berlin vezető galériájának elismert művésze. Az *Indianapolis Star* újságírója pedig arra az izgalmas következtetésre jutott, hogy Walt Disney Kádár bikáiról mintázhatta saját, világhírűvé vált rajzfilmfiguráját, Ferdinándot, egész pontosan azt a jelenetet, ahogyan a bika a virágokat szagolgatja; ugyanis Kádárnak létezik egy hasonló jelenetet ábrázoló festménye, melynek reprodukcióját közölték is a cikk illusztrációjaként, és amely később Brinton gyűjteményéből került a Philadelphia

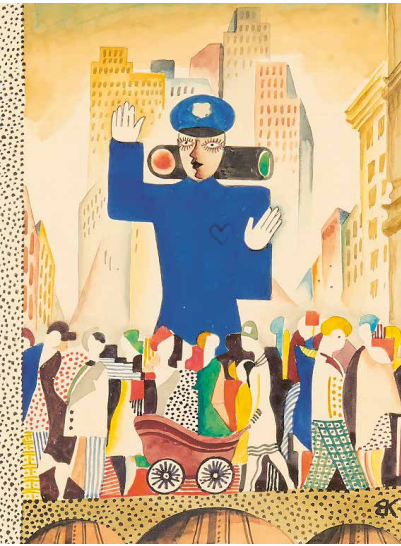
Museum of Art tulajdonába.¹⁷ Jelen tanulmány nem kíván állást foglalni ebben a kérdésben, de tény, hogy 1937-ben Kaliforniában is ki volt állítva az említett festmény, így akár tényleg mintául szolgálhatott az egy évvel későbbi rajzfilmfigurához. Scheiber Hugóval ellentétben, akit megígézt a nyüzsgő metropolisz és sokat festett Berlinben, Kádár inkább Budapesten alkotott, és úgy vitte ki a képeit minden utazás alkalmával a Sturm-ba. Feltehetően New Yorkban sem cseledett másképp, ám nemrégiben két

Kádár Béla: *A béke anyaga*, 1925 körül, olaj, vászon, 71,4 × 97,5 cm, Philadelphia Museum of Art, Philadelphia (Christian Brinton ajándéka a múzeum számára, 1941)
HUNGART © 2021

Ferdinánd, a bika, Walt Disney rajzfilmfigurája, 1938

Kádár Béla: *Közlekedési rendőr*, 1928 körül, akvarell, papír, 30,5 x 23 cm, magántulajdon
HUNGART © 2021

Kádár Béla: *New York-i metróállomás*, 1928 körül, akvarell, papír, 30,5 x 23 cm, magántulajdon
HUNGART © 2021

izgalmas darab került elő, melyek egykor a Deák-gyűjteménybe tartoztak, és szerepeltek is egy San Diegó-i kiállításon.¹⁸ Mindkettő kivételes, szinte unikálisak az életműben, emléket állítva Kádár Amerika-élményének: a felhőkarcolóknak, a New York-i metrónak, a sodró emberáradatnak. Fokról fokra követhető lenne tehát az Amerikában kibontakozó karrier, ha nem zavarná össze a képet egy rejtélyes, jóval korábbi, 1921-es újságcikk.

A *New York Herald* ugyanis ekkor számolt be – nagy elragadtatással – egy magyar művészről, Kádár Béláról, akinek expresszionista akvarelljeiből a tekintélyes Kingore Galleryben nyílt kiállítás, amelyen ráadásul a képek alatt szinte mindenütt ott díszelgett az eladást szimbolizáló piros csillag. Mr. Kádár megérdemli a sikert – teszi hozzá a cikk szerzője –, hiszen művészete spontán és felszabadult, művei jelentős mesterségbeli tudásról árul-

kodnak, kompozíciói pedig érdekesekek a néző számára.¹⁹ A tömör beszámoló rengeteg kérdést vet fel, legfőképpen azt: hogyan kerültek ki Kádár rajzai, és mely műveiről lehet szó? Grant Kingore (1885–1964), a galéria alapítója cukorrépa-termesztésből tett szert hatalmas vagyronra, majd galériát alapított, amely az 1940-es évekig számos európai és amerikai modern művészt mutatott be.²⁰ A kurátort, aki a húszas években a galériában dolgozott,

Katherine S. Dreier otthona a kandalló felett Kádár Béla lappangó festményével, 1941, archív fotó
© Yale University Art Gallery

Christian Brintonnak hívták, és 1922-ben olyan művészeknek rendezett itt kiállítást, mint Natalja Goncsarova és Mihail Larionov²¹, majd 1924-ben a Société Anonyme-mal közösen Alexander Archipenko.²² A Kádár-kiállításról szóló cikk dátuma: 1921. május. Kádár ekkor még Budapesten volt, és bécsi útjára készült. Hónapokkal később, 1921 szeptemberében nyílt meg Scheiber Hugóval közös kiállítása Max Hevesi Mariahilfer Straßén lévő galériájában, és csak ezt követően utazott Berlinbe, hogy felke-

resse Herwarth Waldent.²³ Így tehát biztosra vehetjük, hogy nem az úgynevezett bécsi vázlatfüzethez köthető rajzokról van szó, hanem korábbi művekről; ráadásul a cikk is akvarelleket említ. Sajnos a kutatás jelenlegi állása szerint még nincsenek egyértelmű válaszok. Azt tudjuk azonban, hogy Brinton már biztosan a galériában dolgozott, amikor Kádár képeit bemutatták – első kiállítását 1920-ban szervezte²⁴ –, és az öt évvel korábbi Panama-Pacific világkiállítás miatt már ismerhette a magyarokat.

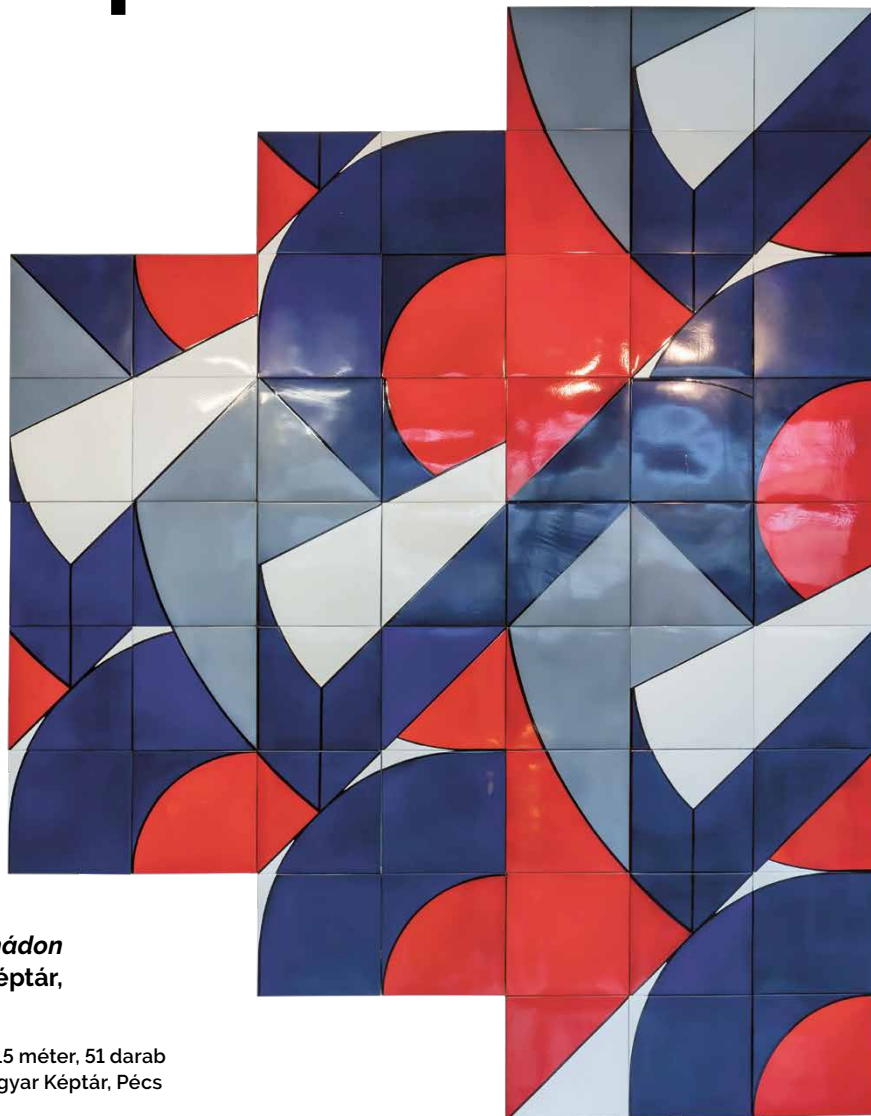
Csak találgatni lehet azt is, vajon Kádár Béla hány műve lappanghat még Amerikában. Ha pusztán az egyik 1975-ben, Kaliforniában feladott apróhirdetésből indulunk ki, amelyben közel száz (!) festményt kínáltak eladásra,²⁵ talán joggal reménykedhetünk, hogy a jövőben e képek közül egyre több bukkan majd fel.

[1 Gergely Mariann: *Melankolikus utazás. Kádár Béla (1877–1956)*. Budapest, Mű-Terem Galéria, 2002 | 2 A Société Anyonyme társaságát Katherine S. Dreier Marcel Duchamp-mal és Man Rayjel közösen alapította New Yorkban 1920-ban, hogy népszerűsítsék az európai modernizmust Amerikában. A húszas években Dreier számos kiállítást szervezett, ezek közül az egyik legnagyobb a Brooklyn Museumban megrendezett *International Exhibition of Modern Art (Nemzetközi Modern Művészeti Kiállítás)* volt 1926-ban. | 3 Barki Gergely: *A Debut of Hungarian Art in America*. In: *Jewel City. Art from San Francisco's Panama Pacific International Exposition*, Kalifornia, Fine Arts Museums of San Francisco – University of California Press, 2015 | 4 Magyar fordítás innen: Tóth Károly: Kóródy Elemér és Ferentzy Márta. Egy elfelejtett magyar festő-házaspár a párizsi avantgárd bűvkörében. In: *Ars Hungarica*, 2008 (36. évfolyam), 1–2. szám, 246. o. Az eredeti szöveg: *Impressions of the art at the Panama-Pacific Exposition by Christian Brinton. Commentary on the Panama-Pacific Exposition held San Francisco*, New York, John Lane Company, 1916 | 5 Feiks Jenő: A newyorki „legfelsőbb ötszáz” műkritikusa. In: *Az Est*, 1925. augusztus 29., 4. o. | 6 A magyar expresszionista festőknek sikerük van külföldön, itthon pedig kiállítani sem engedik őket. In: *Újság*, 1925. szeptember 2. (?), 4. o. | 7 Kádár Béla: Mindenki azt fesse, ami jól esik. In: *Színház*, 1948. június 22. | 8 „Early one golden August afternoon my host, Count Batthyány Gyula, himself a painter of distinction, motored me to the southeastern section of the city in quest of Kádár Béla. After considerable strategy, we finally located him in the Százados uti Muvesztelep.” Christian Brinton: *Concerning Kádár Béla*. Crillon Art Gallery, é. n. | 9 Kádár 1948 | 10 „It was in post-war Berlin, at the gallery of Herr Direktor Herwarth Walden, of Der Sturm, that I first made acquaintance with that art of Kádár Béla. [...] To my surprise, I found in this to me hitherto unknown Hungarian, a man deserving rank beside my beloved Russians. And in particular, beside that delectable devotee of Dorfleben, of village life and scene, Marc Chagall. So much was I impressed with Kádár's work, that I later journeyed to Budapest for the express purpose of meeting the artist in person.” Brinton é. n. | 11 *The Sesquicentennial International Exposition. 150 years of American Independence (Negyedszázados Nemzetközi Kiállítás. Az amerikai függetlenség 150 éve)*, Philadelphia, 1926. június 1. – december 1. | 12 *Modern Art at the Sesqui-Centennial Exhibition*. Katherine S. Dreier előszavával. Szöveg: Christian Brinton. New York, Société Anonyme – Museum of Modern Art, 1926 | 13 *The Société Anonyme: Modernism for America*. Szerk. Jennifer Gross, kiállítási katalógus, New Haven, Connecticut, Yale University Art Gallery, 2006 | 14 Bővebben: Gergely Mariann: *Kádár Béla. Válogatás egy amerikai magángyűjteményből. Deák István és Deák Imre*. Budapest, Virág Judit Galéria, 2012 | 15 Gergely Mariann: Kádár Béla ismeretlen képei üvegnegatívokon a Rónai Dénes hagyatékban. In: *Artmagazin*, 2013/5., 44–49. o. | 16 Az eredeti szöveg: „I think the artist has been much more successful than Picasso in suggesting the motion of the head.” (Azt hiszem, a művész Picassónál is sikeresebben sugallja a fej mozdulatát.) *The Palm Beach Post*, 1945. február 18. | 17 „It strikes me that Walt Disney may have helped to his clever idea of picturing the bull Ferdinand, while smelling the sweet posies. Disney surely must have seen Bela's interpretative design in which romantic steers bend low beneath the large-eyed angel and smell the sweet posies.” (Megdöbbenésemre Walt Disney némi segítséget vehetett igénybe a virágcsokrot szaglászó bika, Ferdinand ilyen okos módon való megjelenítésekor. Biztos, hogy Disney látta Béla értelmező ábrázolásmódját, melyen a fiatal bikák romantikusan meghajolnak a nagyszemű angyal előtt, és a virágokat szagolgtatják.) *The Indianapolis Star*, 1943. január 3. | 18 Kiállítva: *Paintings and drawings by Bela Kadar (Kádár Béla festményei és rajzai)*, The Fine Arts Gallery of San Diego, San Diego, Kalifornia, 1962. január 4–28.; katalógus: 62. és 67. (*Subway [Metró; 1929]* és *Traffic Cop [Közlekedési rendőr; 1929]* címen). | 19 *Colorful art in many galleries*. In: *New York Herald*, 1921. május 8., 11. o. | 20 Grant Kingore, Art Dealer, Once Had a Gallery Here. In: *The New York Times*, 1964. április 14. | 21 *The Goncharova-Larionov Exhibition*. Szerk. és bevezető: Christian Brinton. New York, Kingore Gallery, 1922 | 22 *The Archipenko Exhibition*. Szerk. és bevezető: Christian Brinton. New York, Kingore Gallery, 1924 | 23 Gergely 2002, 31. o. | 24 *Catalogue of the first American exhibition of sculpture by Hunt Diederich*. Christian Brinton előszavával. New York, Kingore Gallery, 1920 | 25 *The Los Angeles Times*, 1975. április 29.

Miért pont Pécs? Milyen hagyományok mentén, milyen művészeti ágak közös halmazaként, milyen más műfajokkal kölcsönhatásban jöttek létre azok a zománck munkák, amelyek összeforrtak a Pécsi Műhely nevével?

Négy bagatell négy monumentális zománcképhez

Anghy András

Variációk a Színes városhoz – Zománckművészeti kísérletek Bonyhádon (1967–1972), JPM Modern Magyar Képtár, Pécs, 2021. szeptember 30-ig

Szijaártó Kálmán zománckfala, 1972, 4,05 × 3,15 méter, 51 darab egyenként 45 × 45 cm-es elem, Modern Magyar Képtár, Pécs
HUNGART © 2021

Lantos Ferenc: *Tűzzománc fríz és térelemek* című épületfríze a Dél-Dunántúli Áramszolgáltató Vállalat (DÉDÁSZ) számítógépközpontjának épületén, archiv fotó

Részlet a *Variációk a Színes városhoz – Zománckművészeti kísérletek Bonyhádon (1967–1972)* című kiállításból
Fotó: © Füzi István / HUNGART © 2021

Lantos Ferenc, a Pécsi Műhely csoport (Ficzek Ferenc, Hopp-Halász Károly, Kismányoky Károly, Pinczehelyi Sándor, Szijaártó Kálmán) és a hozzájuk alkalmanként csatlakozó művészek (Bak Imre, Fajó János, Gyarmathy Tihamér, Major Kamill, Pauer Gyula) a bonyhádi zománckgyárban 1967-től 1972-ig egy alkotótábor intézményi keretei között készült művei számára a Bauhaus vizuális formanyelve és szellemisége az 1920-as években ott alkotó pécsiek (Breuer Marcell, Forbát Alfréd, Johan Hugó, Molnár Farkas, Stefán Henrik és Weininger Andor) révén fontos inspirációt jelentett. De ugyanilyen jelentős a pécsi születésű Victor Vasarely hatása is, akinek az 1970-es években nyílt meg önálló múzeuma szülővárosában. A zománc időjárásálló tulajdonságai lehetővé tették, hogy a szabadtéren, illetve köztereken, épületek díszítményeként megjelenő alkotások formarendjét a Vasarely által manifestált, egyszerű elemekből szerkesztett, a széles közönség által is érthető demokratikus vizuális univerzum eszközévé tegyék. A zománcképek egyidejűleg követik a hagyományos táblakép képzőművészeti műfaját, ugyanakkor nagy felületeket díszítő iparművészeti alkotások is, melyek építészeti alkalmazásuk miatt lehetnek kapcsolhatók Vasarely *Színes városának* művészeti

elveihez. A zománckművek geometrikus motívumaik által egyidejűleg illeszkednek az ornamentika iparművészeti hagyományába és az 1970-es évek neo-avantgárd képzőművészeti irányzataiba, de a technika egyedisége révén mégis kilépnek a művészettörténeti összefüggésekből, s különleges, egyedülálló és világszínvonalú műfajjá válnak. „A művészetnek mindig egyik legfontosabb feladata volt, hogy olyan keresletet keltsen, amelynek teljes kielégítésére még nem jött el az idő” – írja Walter Benjamin. Ezeket az 1970-es években létrejött alkotásokat most érte el az a művészettörténeti idő, melynek legfőbb fokmérője, hogy jelentősen megnövekedett irántuk a hazai és nemzetközi műkereskedelmi érdeklődés.

*
A *Variációk a Színes városhoz – Zománckművészeti kísérletek Bonyhádon (1967–1972)* című időszak kiállítás apropóján és a hazai szakemberek leletmentő tevékenységének köszönhetően a Baranya Megyei Fiúnevelő Otthonból (Pécs, Megye utca 22.) elhozták, majd gondos tisztítás és konzerválás után a Modern Magyar Képtár állandó kiállításában helyezték el véglegesen Szijaártó Kálmán (1946), Ficzek Ferenc (1947–1987), Pinczehelyi Sándor (1946) és Kismányoky Károly (1943–2018) egy-egy egész falat betöltő alkotását.

EGY KÖZHELY SZÍNEVÁLTOZÁSA Szijaártó Kálmán zománcképe

A 4,05 méter magas, 3,15 méter széles, 51 darab egyenként 45 × 45 cm-es elem-ből álló, 1972-ben készült zománckfal a Pécsi Műhely zománckművészetének egyik fő műve. Az ívelt formákból átlós erővonalakkal, legyezőszerűen komponált műalkotás dinamikus hatását a vékony fekete sávokkal körvonalazott élénk homogén színelületek kontrasztjai erősítik fel. Az egymáson elcsúsztatott, megtört síkrétegek, térképző fragmentumok mozgásillúziói nyitott és zárt struktúrák feszültségét teremtik meg. Nyitott és zárt kettőssége egyúttal a zománckfal – a magyar képzőművészetben egyedülálló – transzfigurációjának lehetőségét is jelenti. Az áthelyezés általi kontextusváltás, melynek révén az alkotás egykori, eredeti helyszínéről átkerült a múzeumi kiállítás terébe, az elsődleges, variálhatósága által nyitott építészeti, iparművészeti dekorációs funkciót a zárt, autonóm képzőművészeti alkotás státuszával egészítette ki. Erről Lantos Ferenc, a zománckísérletek kezdeményezője így írt 1968-ban: „Az új technika önálló kép és több lapból álló dekoratív igényű kompozíció kialakítására egyaránt alkalmas. Ilyen értelemben tehát határeset a hagyományos táblakép és a nagyobb felületeket

díszítő iparművészeti alkotás között.” A múzeum közegében a zománcképnek ez a kettős státusza – s ez a jelentősége a *Variációk a Színes városhoz* kiállítás tárgyainak is – hangsúlyosabban érvényesülhet. A zománctechnika egykori épületdíszítő pécsi közhelye – Szijártó „fiúnevelő” alkotása éppúgy, akárcsak Lantos DÉDÁSZ épületfríze – most (Lantos Ferenc és a Pécsi Műhely művészetének hazai és nemzetközi elismerésével) érhetette meg művészettörténeti színeváltozását.

EGY BETŰ LÁTSZATA

Ficzek Ferenc zománcképe

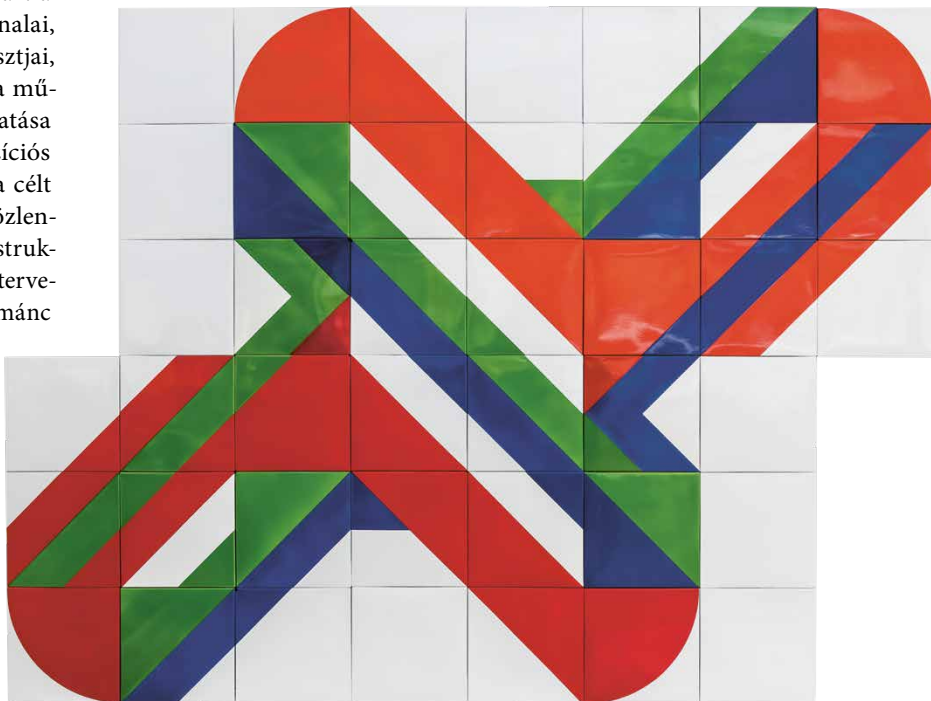
A 2,70 méter magas, 3,60 méter széles, 42 darab egyenként 45 × 45 cm-es elemből álló, 1972-ben készült zománckfal a művész korai, tisztán geometrikus konstruktivista periódusának egyik reprezentatív fő műve, mely Lantos Ferenc és a Pécsi Műhely alkotói irányát követve az 1920-as évek avantgárdjának, illetve a pécsi Bauhaus hagyományának formaeszményét eleveníti fel az 1970-es évek művészettörténeti és művészetpolitikai közegében.

A forma világnézete itt is ugyanaz: a mértani alakzatok kemény körvonalai, egyöntetű színmezői, erős kontrasztjai, minden tárgyias vonatkozás és a művész személyes kézjegyének kiiktatása az áttekinthető rend és kompozíciós egyensúly megteremtésével azt a célt szolgálja, hogy a kép egyedüli közlője saját szerkezete legyen. A konstruktivizmusnak ezt a közvetettségét, tervezés és kivitelezés különválását a zománck

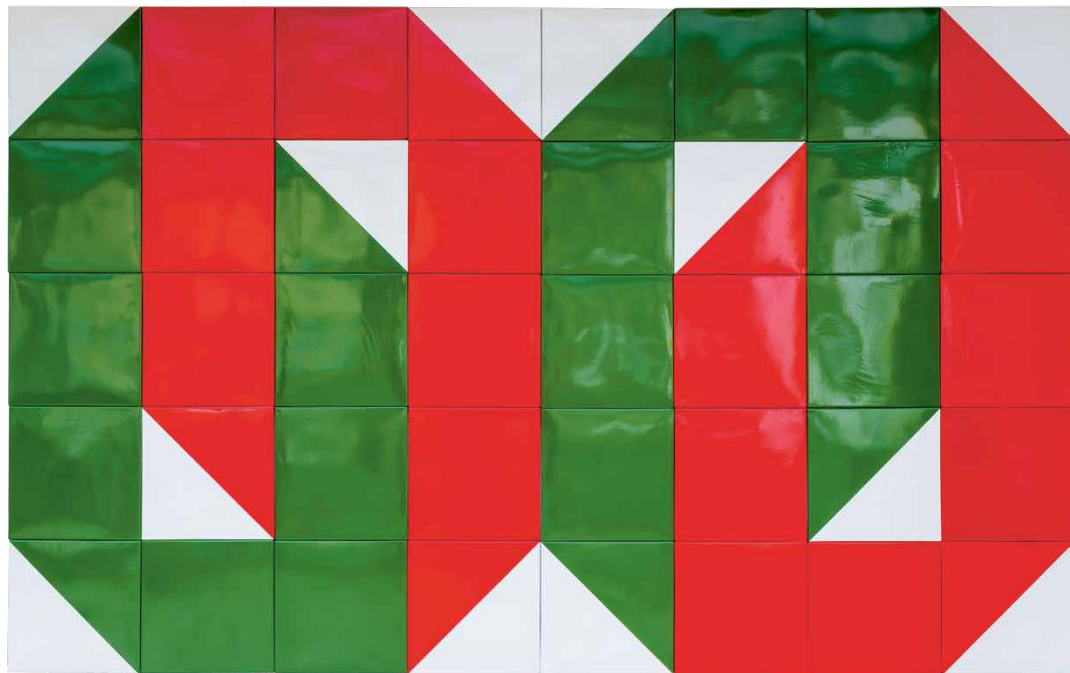
technikája még inkább felerősíti. Véletlenszerű, hogy az előzetes papírsablonok geometrikus motívumai épp egy zománcozott felületen jelennek meg, miközben fényességével, harsány színvilágával éppen ez erősíti fel, keményíti a szerkezetiséget; a kép így leválik az eljárásról. Ficzek művén az „üresen” hagyott, fehér zománccelületek a motívumtechnikától független, önálló létét sugallják. Mintha a művész későbbi, térbe kilépő formázott vásznainak előképe lenne ez az alakzat a sík és tér, felszínforma és térplasztika kétértelműségével. A motívum belső mozgását is ez a kétértelműség adja: az axonometrikus elemek folytonos visszazárulása a síkba, hogy ennek a belső mozgásnak a keretét egy dőlt, elcsúsztatott hasábokból, egymást keresztező erővonalakból álló X alakzat fogja közre. Miként a térbeliség illúziója, úgy ez egyúttal egy betűforma látszata is.

William Hogarth *The Analysis of Beauty* (*A szépség analízise*, 1753) című művében az imitációs, természetelvű képzőművészet emblematikus sémájával, az S formájú szépségvonal kecses „természetességével” szemben az X alak sémája

mint a merev, élettelen formaszerkezet negatív jelölője értelmeződik. Mindezzel Hogarth – művészi eszménye ellenében – akaratlanul azt a 20. századi konstruktivizmust előlegezi, mely Ficzek X-ében itt valóságos testet ölt. A műalkotás az avantgárdban, akárcsak az önmagát jelentő puszta betű, már nem akar hasonlítani: önmaga jelentés nélküli reduktív, absztrakt formájába zárul. Ficzek motívumának jelkaraktere is csak ezt a modern művészettörténeti általánosítást szimbolizálhatja, hiszen minden rögzíthető jelentést beváltatlanul hagy. De éppen így lehet alkalmas, hogy a pécsi Modern Magyar Képtárat emblemaként jelölje. Már csak azért is, mert Paul Rand – a 20. század egyik legjelentősebb grafikai tervezője – szerint a konstruktivista képzőművészeti absztrakció teszi lehetővé történetileg, hogy létrejöhessen az önálló grafikus dizájn. A bejárat fogadótérben elhelyezett Ficzek-zománcképből alkotott logó ezért egyszerre utalhat erre az eredetre és jelezheti a múzeumi szervezeti rendszeren belül a képzőművészet, valamint a nemzetközileg is elismert pécsi képzőművészet modern önállóságát.

Ficzek Ferenc zománckfala, 1972, 2,7 × 3,6 méter, 42 darab egyenként 45 × 45 cm-es elem, Modern Magyar Képtár, Pécs
HUNGART © 2021

Pinczehelyi Sándor zománckfala, 1972, 2,25 × 3,6 méter, 40 darab egyenként 45 × 45 cm-es elem, Modern Magyar Képtár, Pécs
HUNGART © 2021

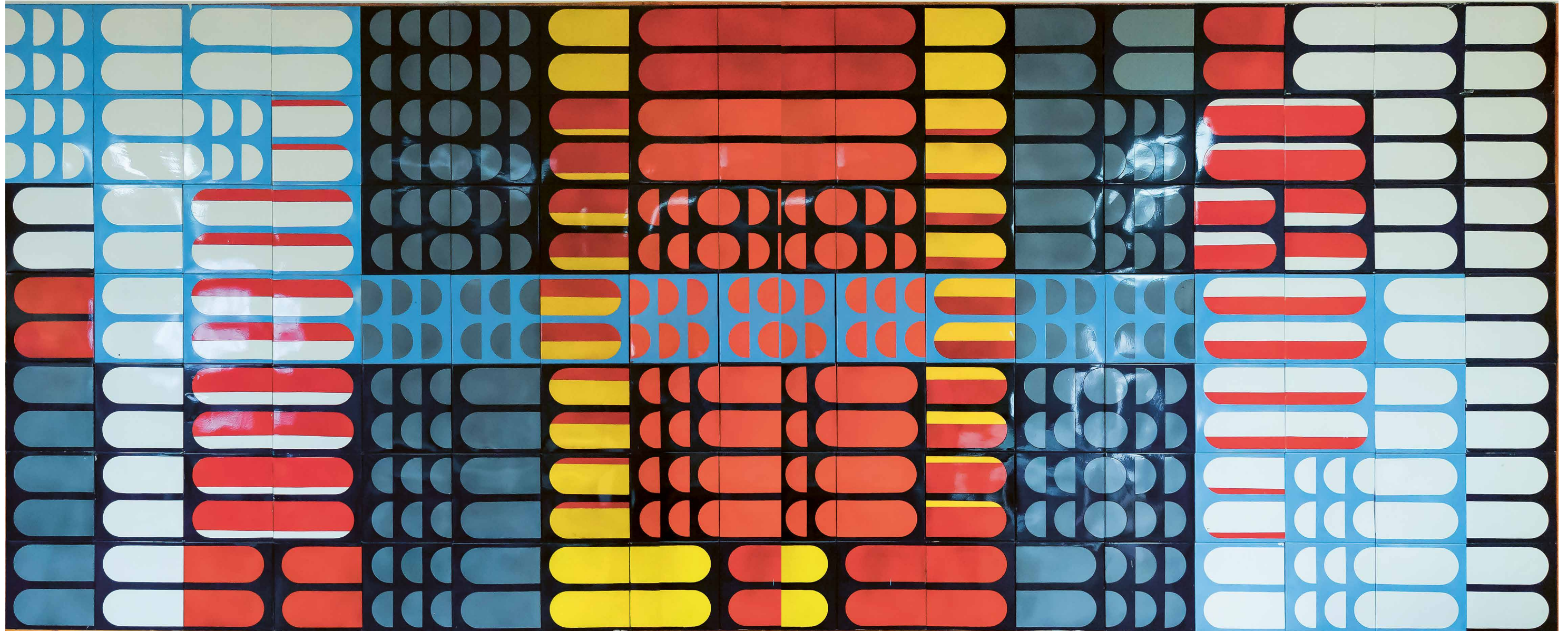
KÉT „ENFARKÁBA HARAPÓ KELGYÓ” Pinczehelyi Sándor zománcképe

A 2,25 méter magas, 3,60 méter széles, 40 darab egyenként 45 × 45 cm-es elemből álló, 1972-ben készült zománckmű piros-fehér-zöld egymásba fonódó szín-sávjai egy fekvő ∞ alakzat stilizált, négy-szögesített átiratát formázzák. Az emblemaszerűen zárt kompozíció a végtelen matematikai jeleként utalhat arra a végtelenre, amelyben maga a mű is formavariációk megszámlálhatatlan lehetőségét jelenítheti meg. A szabadon választható konstrukciók, a fényes zománclapok változtatható elrendezése révén a művészet itt a lehetséges világok sokféleségét csillantja fel, s a kép – a kép határvonalát el nem ismerve – önmaga fraktálszerű folytathatóságát jelenti. A variációknak ez a művészi szabadsága – mely a Pécsi Műhely zománckműveit jellemzi – az ábrázolás politikai szabadságának metaforájává vált; itt Pécsen 1972-ben építészeti ornamentikaként egy fiúnevelő intézet lépcső-

házába rejtve. Mert – ironikus sarkítással – a monolit művészetpolitika közegében a művészi pluralizmus demokráciáját megidézve minden végtelen variációjú absztrakt geometrikus mű annak az egyedüli, kizárólagos és variálhatatlan absztrakt geometrikus leitmotivnak lehetett az ellenlábas, mely a vörös csillag alakjában ragyogta be a korszakot. (Pinczehelyi Sándor művészetében ezért provokatívan – a sarlóval és a kalapáccsal együtt – a vörös csillag is képzőművészeti motívummá silányult-emelkedett, megszüntetve-megőrizve e jelképek politikai tartalmait.) Pinczehelyi zománcképén a zártság és nyitottság egyidejűségében önmagába visszahajolva kígyózó, a piros-fehér-zöld színeket konstruktivista kompozícióba rejtő alakzat – akár két, egymás mellé helyezett „enfarkába harapó kelgyó” mint a nemzeti absztrakt geometria autarkiaja – hagyomány és lelemény dialektikájával játszik a modernitás nyitott, demokratikus mozgásterében.

7 MÉTER 20 CENTIMÉTER Kismányoky Károly zománcképe

A 3,15 méter magas, 7,20 méter széles, 112 darab egyenként 45 × 45 cm-es elemből álló, 1972-ben készült monumentális zománckmű körök, félkörök, félkörben záródó téglalapok váltakozó színekkel vibráló, sűrűn szaggatott ritmusának horizontálisan tagolódó folyamatábráját jeleníti meg. A létrehozott zománckép magának a létrejövésnek a jelzése, egy befejezett, de befejezhetetlen minimalista történet vázlata, egy folyamat, melynek nincs végkimenetele, a vizuális történések végtelen láncolatának átmeneti megjelenítése. Így csak egy kiszakított epizódot láthatunk, John Cage *4 perc 33 másodperc*ének mintájára egy véletlenszerű képzőművészeti hosszúságot, 7 méter 20 centiméterben. Kismányokyt idézve: „Úgy képzeltem a művészetet, hogy ez egy állandó mozgás, és nem rögzítődik. [...] ez a probléma engem folyamatosan foglalkoztatott, hogy mi az, ami még megrögzítődik,

Kismányoky Károly zománcfala, 1972, 3,15 x 7,2 méter, 112 darab
egyenként 45 x 45 cm-es elem, Modern Magyar Képtár, Pécs
HUNGART © 2021

mi az, ami élettelenné válik, és mi az, ami folyamatosan életben marad. Úgy gondolom, hogy ilyen állandóan a helyüket kereső összetevőkből áll össze egy rendszer, amely gyakorlatilag soha nem nyugszik le.” Ennél a zománcműnél ennek az elvnek kiemelt jelentősége lesz.

A tiszta kauzalitás összefüggései önálló létezővé válnak, a motívumok pusztán egymásutánisága hordozza azt a lényegget, melynek a mű mint lezárt entitás nem feleltethető meg, mert a folyamat túlmutat, túllép rajta. Az önmagukat ismétlő formák révén a fázisok bizonyos

mintázatot követnek, lépésnyomok, – Kismányoky életművében többször visszatérő – stilizált cipőtalp, cipőtalptöredékek koreográfiája látszik. A túllépés gesztusa szimbolikusan ezen a zománcképen is túllép, hogy a pár évvel későbbi *Nyomvesztés* című, láb-

nyomokat összegyűjtő Kismányoky-performanszot előlegezze. (Ahogy az állandóan új utakat, más médiumokat, művészi formákat kereső Pécsi Műhely alkotóinak habitusa lép túl a Vasarely dogmatikája kijelölt absztrakt geometrikus irányzat keretein.)

Ugyanakkor ez a zománckép éppen folyamatjellege révén megnyitható más művészeti ágak, így a zene felé is. A formák színes ritmikája, lineárisan áramló vonalainak repetitív struktúrái analógiát találhatnak az 1970-es évek kortárs zenei törekvéseiben. Kismányoky zománckát

közvetetten egy zenemű képzőművészetbe hajló notációjaként is értelmezhetjük, s ezt az értelmezést – kép és zene viszonyának keresését – igazolhatja a művész 1976-tól induló *Betűzene* sorozata, mely tipográfiai elemek és partitúrákivágatok kollázsából jött létre.

A művek az este kivilágított múzeumban
Fotó: © Füzi István / HUNGART © 2021

...ÉS A ZOMÁNCOK ESTI LÁMPAFÉNYBEN

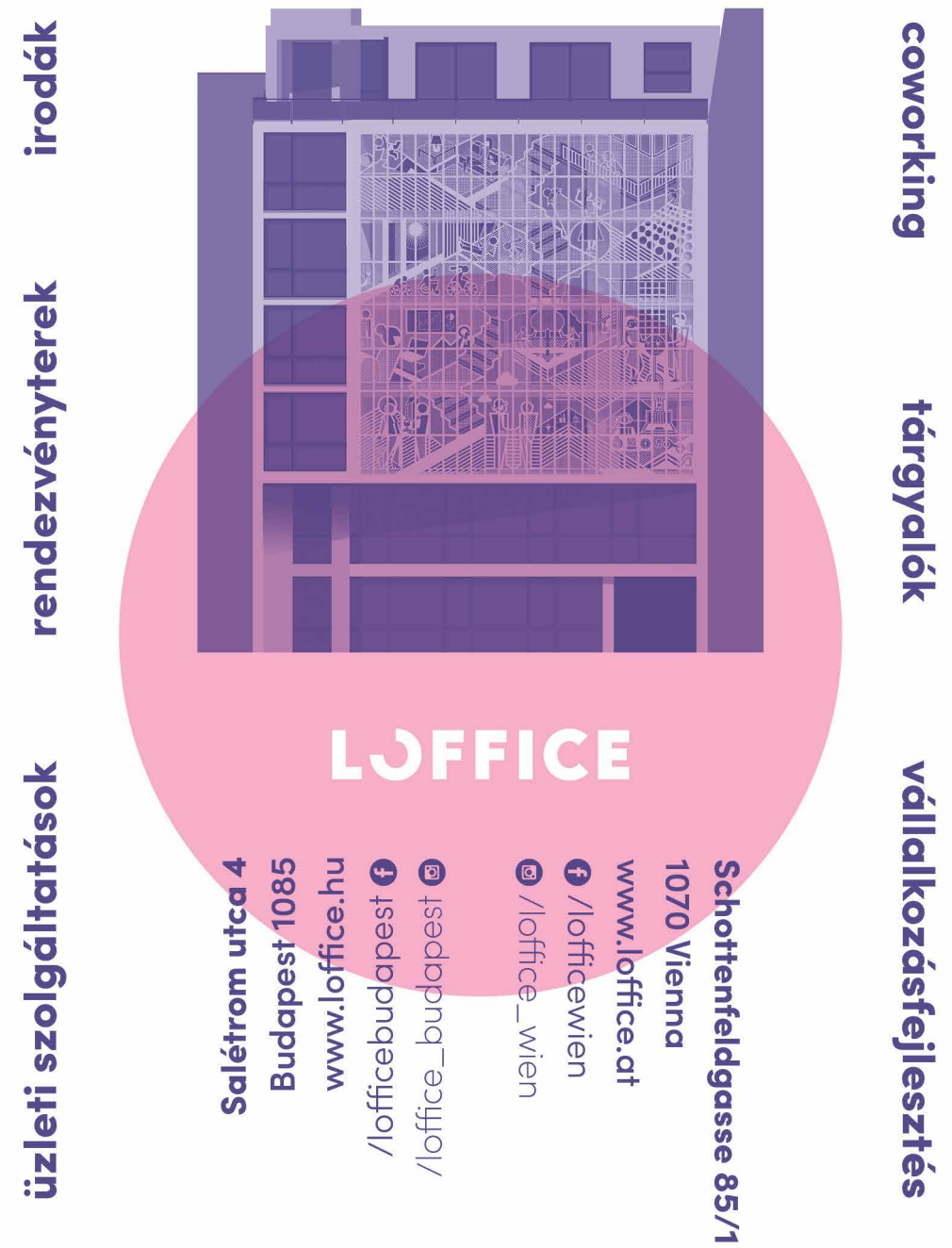
Mind a négy zománckép olyan belső falakon kapott helyet a pécsi Modern Magyar Képtárban, melyek az épület üvegfalán keresztül kívülről is láthatók – a leglátványosabban napnyugtakor, a műveket megvilágító lámpafényben. Ez visszautal egy 18. században népszerű múzeumi gyakorlatra: a vatikáni szoborgaléria görög szobrainak fáklyafényes éjszakai megvilágítására. A korszakban a múzeumlátogatásnak ez a módja egyúttal művészeti-filozófiai jelentést is nyert. A fáklyafény elszigetelte a szobrokat környezetüktől és egymástól, ellillant a helyszín jelenvalósága, hogy a művek mintha egy eltűnt világ-

ból, a múltból villannának éppen elő. Az eredeti közegükből, létrejöttek és funkciójuk körülményeiből kiszakított tárgyak a múzeumban egymás életét élik, hogy az egységes fehér falak kontextusában tisztán művészetté lehessenek. A fáklyafénynél a képzelet visszatéríti őket múltjukhoz, de éppen csak egy pillanatra, mert – ahogy Rilke írja Rodin kapcsán – *„bármekkora is legyen egy szobor mozgása, még ha végzetlenül távolokból, még ha az égbolt magasából is: vissza kell térnie a szoborhoz, a nagy körnek, a magány körének, melyen belül napi életét éli egy műtárgy, be kell zárulnia.”*

Az esti lámpafénnyel megvilágított zománcképek mozgását egykori épületdíszítő közösségi funkciójuk visszatérése

jelenti a múltból, az 1970-es évekből, s így a Modern Magyar Képtár áttetsző homlokzatának dekorációiként jelenhetnek meg, mintegy kilépve a belső térből, miközben odabent a magyar képzőművészetet bemutató állandó kiállítás részeként az autonóm absztrakt geometrikus táblaképek magányos életét élhetik.

Nappal és az esti lámpafényben a múzeum üvegfalán át a négy nagy méretű zománcképpel együtt az időszak kiállításán Amerigo Tot, Vilt Tibor, Bocz Gyula, Hopp-Halász Károly, Csiky Tibor, Haraszty István, Kigyós Sándor, Galántai György, Érmezei Zoltán, Pauer Gyula plasztikái, illetve Kocsis Imre festménye látható.

Van a fejemben egy képi világ, ami az élő organizmusokhoz hasonlóan mutálódik. Beszélgetés Farkas Zsófiával

Szikra Renáta

Farkas Zsófia szobraival a műtermében, 2015
Fotó: Farkas Zsófia / HUNGART © 2021

Szikra Renáta: Szívesen kérdezzük interjúalanyainkat, hogy vajon akadt-e a családjukban valaki, aki foglalkozott képzőművészettel, aki ebbe az irányba terelte őket. Mivel köztudott, hogy nálatok az egész család ezen a területen tevékenykedik – édesapád Farkas Ádám szobrász, édesanyád Rákosy Anikó festő, apai nagymamád Györffy Anna grafikus, anyai nagypapád Rákosy Zoltán festő – inkább azt kérdezném, felvetődött-e más út lehetősége. Gyerekkorodban mi szeretnél volna lenni?

Farkas Zsófia: Nem képzeltem el magam képzőművészként, mert muzikusnak készültem. A Bartók Béla Zene-művészeti Szakközépiskolába jártam, a Konziba, és a Zeneakadémiára is csemlalózni. Zongoráztam, és nagyon tehetségesnek tartottak. Ezt ma már szerénytelenség nélkül mondhatom, hiszen sosem lett belőlem profi zongorista. Tizenhat éves koromban hagytam abba, mert ízületi gyulladás lépett fel mindkét könyökömben, valószínűleg a stressztől és a túleröltetéstől. Azt mondták, hogy ettől sosem szabadulok meg, később is minden évben hónapokat kell majd kihagynom a kezeléseik miatt. Nem tehetem rá az életemet.

Mit éreztél akkor, volt B terved?

Teljesen összetörtem. Valójában évtizedekig gyászoltam, mert imádtam az egészséget. Nekem az volt a paradicsomi állapot. Zenében létezni. Tizennégy-tizenöt éves kamaszként már egyedül jártam be Pestre, a legjobbakat hallgattuk a Zeneakadémián, fantasztikus társaságunk volt. Felhagyni ezzel óriási törés volt az életemben. Másfél évet lehúztam a szentendrei Móricz Zsigmond gimiben, aztán tizenhét évesen megszöktem otthonról. Sértődött, zavardott, deviáns kamasz voltam, úgy éreztem, senki nem ért meg. A Kiskunságra, Sarlóspusztára mentem, a nagybátyámnak volt ott lovas fogadója. Nyári munkára érkeztem, aztán ősszel bejelentet-

tem, hogy nem megyek haza. Beiratkoztam a kecskeméti Piarista Gimnázium esti szakára, de nem jártam be. Egy évvel később azért mégis leérett-ségiztem. Kitaláltam, hogy agrármérnök leszek. Fel is vettek Gyöngyösre, a Gödöllői Egyetem kihelyezett karára, közben pedig lovászként dolgoztam az istállóban.

A becses zongorista kezeiddel az istállóban csutakoltál.

Igen, pont erre volt szükségem. Szívesen dolgoztam a lovakkal, a lovak körül. Később jött a sportlovaglás, le is igazoltak, de nem sokat versenyeztem. A lovászagrármérnök hallgató lét azonban csak kitérő volt, húszévesen már úgy éreztem, ez mégsem egy életre szól, és visszajöttem Szentendrre, visszaköltöztem a szüleimhez.

Ez sem lehetett könnyű a független évek után.

Tényleg nem, voltak konfliktusaink bőven. Mégis, akkor már úgy gondoltam, ideje felnőnnöm, ideje, hogy benőjön a fejem lágya és valami komolyat csináljak végre. Akkor döntöttem úgy, hogy szobrász leszek.

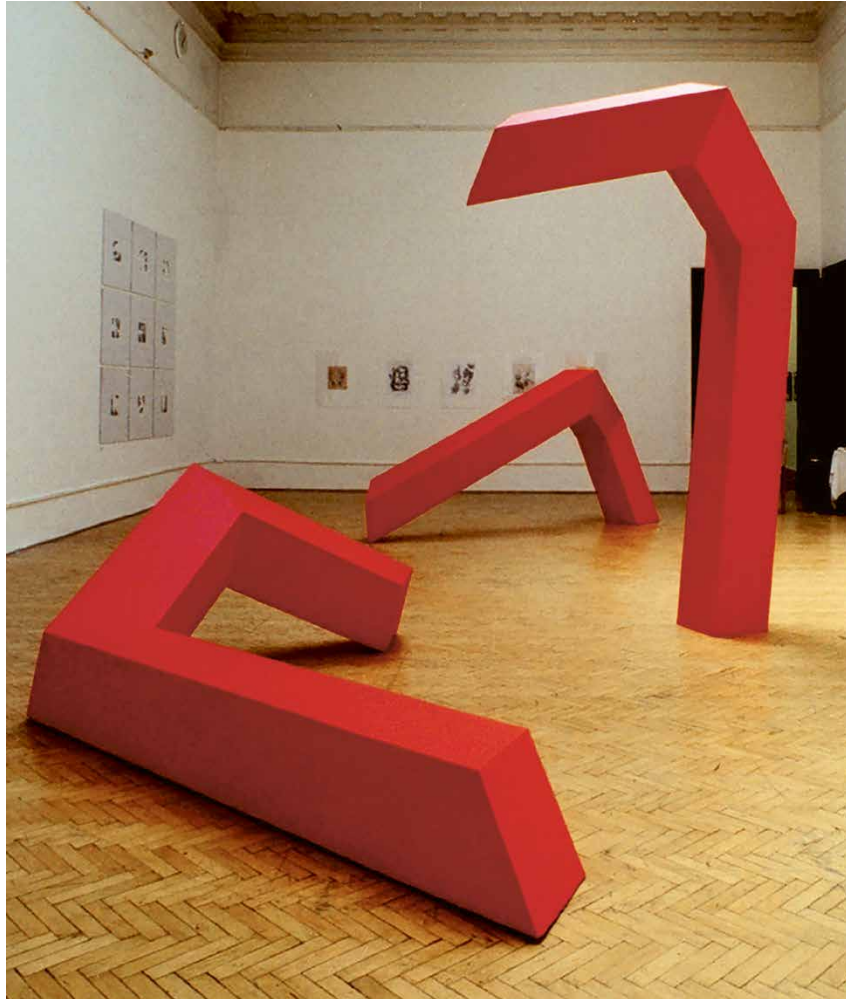
Ez elég természetesen következhetett abból, hogy a családotokban a felnőtteknek ez volt a munkájuk, a műterem pedig a munkahelyük. Nagy kerülővel, de mégiscsak visszakanyarodtál a családi tradícióhoz. De miért pont a szobrászat? A festészet nem is jött szóba?

Ha jobban belegondolok, mindig az absztrakt szobrok érdekelték, sőt a geometrikus, rendezett dolgok. Ami akkoriban lenyűgözött, az az anyag felületének tökéletes kidolgozása, ami egyébként nekem a mai napig gondot okoz – mármint hogy az ezt érintő maximalizmuson túllendüljek. Hogy nem kell addig csiszolni, amíg elfogy a szobor.

Ezek szerint különösen vonzott a szobrászat fizikai része, az, hogy te munkáld meg az anyagot.

A szobrászatban azt élveztem és élvezem a mai napig, hogy játék. Hogy a két kezemmel teremtek valamit a semmiből. Van a fejemben egy elképzelt világ, amit mindenféle lények népesítenek be, és én testet tudok adni nekik. Más gyerekek legóból építik meg a filmet, ami a fejükben forog, én meg így csinálom. Gyerekkoromban sem volt másképp. Testvéremmel, Borival, akiből textil-művész lett, folyamatosan rajzoltunk, festettünk, alkottunk. Itthon minden kéznél volt, tényleg ez volt a természetes közegünk, körülöttünk mindenki ezt csinálta. A nyelvezet és az eszköztár is otthonos volt. Mindazonáltal a szüleim megijedtek, amikor bejelentettem, hogy szobrász leszek. Édesapám akkor még tanszékvezető volt a Képzőművészeti Egyetem – akkor még Főiskola – szobrász szakán. Kerek-perec kijelentette, hogy ha tényleg ezt akarom, akkor kétszer annyit kell teljesítenem, mint másoknak, mert egyikünk sem engedheti meg magának, hogy ne a saját tehetségem és munkám jogán kerüljek be, ha bekerülök egyáltalán – tette hozzá.

Azt otthon is láttam, hogy az alkotás játékosága egy dolog, de ennek ára van. Hamar szembesültem azzal, hogy milyen intenzív és következetes munkát követel meg az embertől. Úgyhogy majdnem két évig készültem a felvételre, beadtam apait-anyait, iszonyatosan komolyan vettem. A papám irányította a felkészülésem, és rettenetesen szigorú volt. Engem is védett ezzel, mert nem akarta, hogy azt mondják, csak miatta vettek fel, és persze ő sem akart lebögni velem. Egyáltalán nem dicsért. Csak azt mondta, még mi hiányzik, még min kéne javítanom. De ez nem tört le egyáltalán – csak a felvételre összpontosítottam. És szerencsére felvettek. Azért így harminc év elteltével, különösen az utóbbi időben már gyakrabban előfordul, hogy megdicsér. (Nevet.)

Fent: Farkas Zsófia: *Fekete Rinocérosz*, 2008, acél, poliuretán, akrilfesték, 99 × 120 × 59 cm;
lent: Farkas Zsófia: *Óriáshangya*, 2008, alumínium, 47 × 69 × 41 cm, 3 pld., magántulajdon

Fotók: Farkas Zsófia / HUNGART © 2021

Farkas Zsófia: *Diplomaszobrok*, 2000, acél, hungarocell, akrilfesték, Magyar Képzőművészeti Egyetem, Barcsay terem
Fotó: Farkas Zsófia / HUNGART © 2021

Amikor felvettek a Főiskolára, kinek az osztályába kerültél?

Jovánovics György vett fel, két évig nála tanultam az alapokat, de azt hiszem, nem nagyon tudtunk mit kezdeni egymással. Ez rendszerint így van – vagy nagyon rá tud hangolódni az ember a tanárára, vagy alig. Nálunk ez nem jött össze, ezért mentem át harmadévben Körösenyi Tamás osztályába, ahol azonnal a helyemre kerültem. Tanítványként és később kollégaként is nagyon szeretjük Tamást. Csak szuperlatívuszokban tudok róla beszélni. Nemcsak a mesterünk volt, hanem a menedzserünk is, ami egyáltalán nem szokványos dolog.

Folyamatos utógondozást végzett. Azt akarta, hogy ne csak itt képzeljük el az életünket, hanem mielőbb lássunk valamit a világból és abból, hogy hogyan tudjuk később majd magunkat a művészeti közegben elhelyezni. Kiállítási lehetőségeket, ösztöndíjakat hajtott fel. Voltunk vele közös osztálykiállításon Párizsban, a Frankfurti Könyvvásáron, ezekről katalógust jelentetett meg pályázati pénzből. Autóval mentünk Párizsba, imádtam ezeket az alkalmakat. Nem a távolságtartó, amolyan klasszikus mester és tanítvány viszonyunk volt vele, mert éreztük, hogy ő is töltökezik a mi energiánkkal, nagyon oldottan tudtunk együttműködni.

Amikor átjelentkeztél Körösenyire, ezeket még nem tudhattad. Mi vonzott oda mégis?

Nem tudhattam, de mégiscsak a személyisége vonzott oda. Nem volt szokás a Képzőn más tanítványait is figyelemmel kísérni, de ő már akkor odajött hozzám, amikor a Jovánovics-osztályba jártam, és érdeklődött, hogy érzem magam, mivel foglalkozom. Ráadásul nagyon derűs, nyugalmat sugárzó alkat volt, végtelenül türelmes és figyelmes. Persze ismertem a munkáit, a kísérletezése, anyaghasználata is nagyon izgatott. Ténylegesen két mesterem volt. Az egyik édesapám, aki bár közvetlenül

nem tanított, de mégis mellette nőttem fel és az ő értékítéletén formálódtam, a másik Körösenyi Tamás. Ők voltak az „apa-mestereim”, de egyébként voltak „nagyapa-mestereim” is: az áttételesen, az „apa-mestereimen” keresztül megismert szobrászideálok, például Bruno Gironcoli osztrák szobrászművész, akinél Körösenyi fiatal korában egy évig tanult Bécsben. Ő hívta fel rá a figyelmünket. El is zarándokoltam Grazba, ahol Gironcolinak hatalmas szoborparkja van sok hektárnyi területen. Óriási épületek padlótól a mennyezetig, tele végtelenül bonyolult szoborgépezetekkel. Revelatív, döbbenetes élmény volt ezeket a pszichedelikus, szürreális aluöntvényeket látni. Az alumíniumba biztos, hogy ott szerettem bele. A másik meghatározó mester Émile Gilioli francia absztrakt szobrászművész, akinél pedig édesapám segédkezett Párizsban 1969-ben, miután elvégezte a Főiskolát. Még én is voltam a műtermében gyerekkoromban. Papa annak idején a hazai szobrászatban képviselte az absztraktot, az én munkáimra rajta keresztül, áttételesen, de Gilioli felfogása is hatott.

Mikor kerültél pontosan a Körösenyi-osztályba, kik voltak az osztálytársaid, kikkel dolgoztál együtt?

1997–98-ban mentem át. Arra emlékszem, hogy jó volt a hangulat és igazi műhelymunka folyt. Szabó Ádám, Előd Ágnes, Szász Gyuri és Kovács Gergő jártak velem egy időben oda, nagyon erős csapatba kerültem. Ment a kísérletezés, különösen a műanyagokkal. Érezttem, hogy ez nagyon is alkalmas lesz annak kifejezésére, megformálására, ami engem izgat.

Adottak voltak ennek a technikai feltételei a Képzőn?

Osztályonként egy vagy két műtermünk volt, alapvetően egy légtérben dolgoztunk, különböző sarkokban. Nem lehetett bent műanyaggal kísérletezni, nemcsak mert iszonyú bűdös, hanem

mert súlyosan mérgező gázok szabadulnak fel az olvasztás, formálás közben, ezért kint az udvaron kotyvasztottunk nagyon primitív módon. Az alapanyagot magunk vettük, kinek mire futotta, mert a műanyag nagyon drága. A Képzőn a szobrászoknak csak bronzöntésre, kő- vagy fafaragásra volt lehetőségük. Illetve volt egy fémműhely is, de alapvetően csak a hagyományos technikákra berendezkedve. Csak agyag és gipsz volt korlátlan mennyiségben. Szentendrán a kertünk végében álló régi istállóból kialakított kis műhely lett az első műtermem, áram sem volt benne, de kísérletezgetni lehetett ott.

Milyenek voltak az első munkáid?

A Főiskolán volt egy görcsös megfelelési kényszer bennem. Akkoriban teljesen geometrikus világban gondolkoztam, és bár érezttem, hogy ez nagyon merev, mégsem mertem magam elengedni. Hasábokat készítettem poliészter műgyanta öntvényből, a *Lopakodót*

Körösenyitől kapott plexilapokból hajtogattam, diplomamunkám (2000-ben diplomáztam) is szigorúan geometrikus, nagy méretű vörös hasábokból álló kompozíció volt, díjat is kaptam rá. Végül is sikertörténet volt nekem az egyetem, de fogalmam sem volt, hogy mihez kezdek utána, a szobrászatból hogyan fogok megélni. Biztos, ami biztos, jelentkeztem hétvégi pénztárosnőnek az egyik szupermarketbe. Pedig Körösenyi mondta, hogy ezt hagyjam abba, inkább segítsek neki az egyetemen. Én viszont meg akartam mutatni, hogy megállok a saját lábamon. Aztán „megtörtem”, amikor ő lett a tanszékvezető, és tanszéki asszisztensként dolgozhattam mellette, 2002-ig. Volt egy nagyon jó kiállítássorozat, amit együtt csináltunk olyan festőkről, akik szobrokat is készítettek. Emellett volt idő a saját munkáimra is, amíg meg nem született a fiam, Brunó. Kezdetben szüleimnél, aztán albérletben laktunk, míg nem 2008-ban műteremlakást kaptunk itt, a szentendrei Új Művésztelepen.

Farkas Zsófia műtermében az *Örsejt* című szobron dolgozik, 2010, szentendrei Új Művésztelep

Fotó: Barakonyi Zsombor / HUNGART © 2021

Farkas Zsófia: *Gyűrűs Béka*, 2008, alumínium, akrilfesték, 47 × 41 × 52 cm, 3 pld., magántulajdon, illetve a Ferenczy Múzeumi Centrum tulajdona
Fotó: Farkas Zsófia / HUNGART © 2021

Farkas Zsófia: *Szellemi Törpe*, 2010, alumínium, 35 × 28 × 17 cm, magántulajdon
Fotó: Farkas Zsófia / HUNGART © 2021

Volt kapcsolatod a szentendrei szobrászokkal, ismerted a hetvenes–nyolcvanas évekbeli kísérleteket?

Mint gyerek igen, főleg apámon keresztül, de fiatalon elmentem innen, és a főiskolai évek alatt Pesten mozogtam inkább. Egyszer volt kiállításom Szentendrén a Vajda Lajos Stúdióban 2008-ban, de valahogy úgy éreztem, nem ágyazódtam be vagy tagozódtam vissza a helyi művészeti közegbe. Mostanában a Szentendrei Lakástárlat Alapítványal működöm együtt, azon dolgozunk, hogy nagy méretű szobraimat különleges kertekben helyezzük el. Talán nagyobb kört kellett leírnom az elején, kellett, hogy eltávolodjak és aztán magamra, illetve visszataláljak.

A főiskolai barátságok, munkakapcsolatok megmaradtak?

Az elején igen, figyeltünk egymásra, mostanra már meg-megszakadtak a szálak. Amióta a kislányom, Veronika megszületett, eléggé izoláltan élek.

Azelőtt még eljártam megnyitókra, eseményekre, azóta sokkal ritkábban. Közben el is váltam (volt férjem is festő, Barakonyi Zsombor), én Szentendrén maradtam a gyerekekkel.

Mikor következett be a stílusfordulat, mikor fordítottál hátat a főiskolai évek alatt készült művek szigorú geometriájának?

A Főiskoláról kikerülve elég hamar organikusabb, biomorf irányt vettek a munkáim. Az első úttörők a *Holdlányek* voltak; az öntőmintáikat, a prototípusokat itt őrzöm a műteremben. Műanyag és alumíniumöntvények is készültek belőlük. Éreztem, hogy ez már inkább én vagyok, ez lesz az én utam.

Emlékszel, hogyan alakult ki ez az első forma?

Hogy pontosan mi inspirálta, azt már nem tudom, de úgy született, mint azóta minden formám. Ceruzával készítem a terveket. Általában amíg egy dolog

foglalkoztat, addig folyton ez forog a fejemben, kényszeresen rajzolom ezer-szám a vázlatokat róla. Ez nem valami tudatos, átgondolt tevékenység, és nem is engedem, hogy az legyen. Kikapcsolom a tudatos részét, hagyom, hogy az ösztöneim irányítsanak.

Úgy, mint mondjuk az automatikus írásnál? Mégis hol van az a pont, ahol megállsz? Amikor a papírról a térbe kívánczik a forma?

Hagyom, hogy a kezem vezessen, hagyom, hogy rója a köreit. Óriási szerencse, hogy ez erőlködés nélkül megy nekem. Az alkotásnak ezt a részét élvezem a legjobban. De azért mindig eljön a pillanat, amikor egy forma elkezd ismétlődni, és már sokadszor rajzolom ugyanazt. Ezen a ponton már tudatosítom, hogy megvan, amit keresem. Ilyenkor kezdem el részletesebben kidolgozni, felnagyítani, feltérképezem minél több nézetét. Amikor már ki tudom léptetni a térbe, akkor elkészítem az öntőformát – korábban gipszből,

de pár éve áttértem a viaszra. Először elkészítem a drótvázat, és finomabb kötöződróttal kialakítom a testét. Erre a sűrű szövédékre viszem fel a megolvasztott viaszt.

Már a műanyag szobraidról, azok kerekded formáiról eszembe jutottak Niki de Saint Phalle *Nana* szobrai és hatalmas, épületméretű nőalakjai, amelyeknek bonyolult drótvázát férje, a szobrász Jean Tinguely készítette el. Nála erre fröcskölték a betonhéjat.

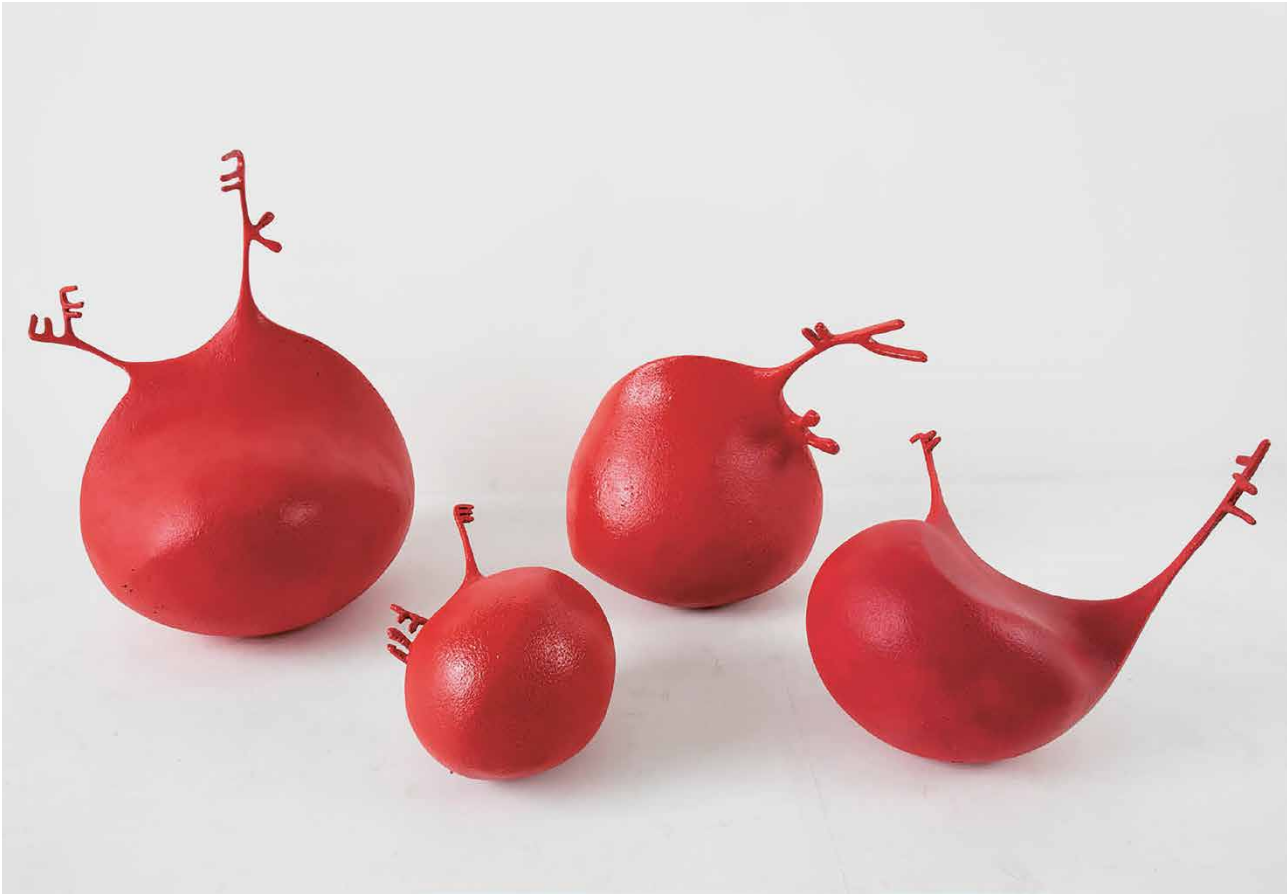
Pontosan így történik, de kicsiben azért ez sokkal egyszerűbb. Kezdetben papírmáséból csináltam a modellt, de a viasz a legjobb az aluöntvényekhez. Kis Tamás kecskeméti szobrászművész kol-

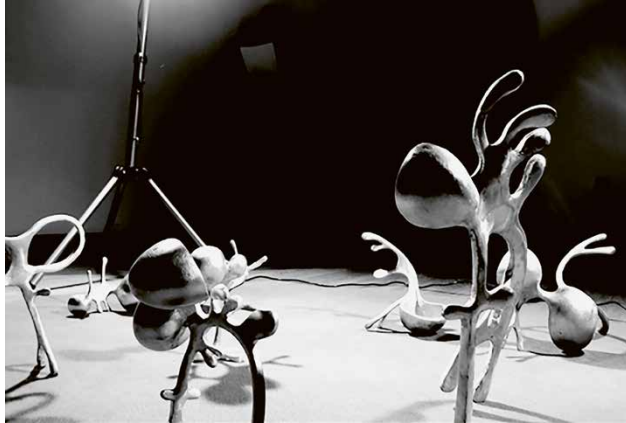
légám öntődéjében készülnek a szobraim, rajta kívül kevesen vállalkoznak alumíniumöntésre vagy -megmunkálásra. Az alumínium lágynak tűnik, de nagyon rideg anyag, fura tulajdonságai vannak. Puha és könnyű fém, de ha a felületét reszelővel megdolgozzuk, hamar felmelegszik és elkenődik. Hagyományos technikákkal nagyon nehéz megmunkálni. A bronzon gyönyörűen lehet dolgozni cizellőr poncokkal, az alumínium eltörik. Géppel és kézzel lehet csak szépen felcsiszolni. Ezt a munkafázist utálom a legjobban. Ilyenkor a teniszkönyököm is kiújul. Mostanra már megtanultam, mit lehet az alumíniumból kihozni; szeretem nagyon a szép ezüstös-fehér fényét, a felületét, a tapintásra is inkább meleg anyagot.

Persze nem annyira meleg és lágy, mint a méhviasz. Kár ezekért a viaszveszejtési eljárás során eltűnő modellekért. Kivételesen szépek, talán éppen törekenységük, finom felületük miatt. Az is feltűnt a polcokon sorakozó modelleket nézve, hogy szobraid mintha családokat alkotnának. Általában sorozatokban gondolkodsz?

A szobraim jellemzően egy alapforma variációi. Ilyenek a *Medúzaim*, a *Csiga* és a *Hangya* sorozat, a *Kis észlányek* vagy a *Szamuraók*. Ezért sem bánom, ha elvesznek a viaszmodellek, sőt örülök, ha kiönthetem őket, mert mindjárt újabbak születnek helyettük. Ha megragad egy forma, azt mindjárt ki szeretném próbálni alacsony és magasabb

Farkas Zsófia: *Álmomban mindent lehet 1–4.*, 2019, acél, poliuretán, poliurea, akrilfesték, szobrok magassága: 35 cm, 43 cm, 82 cm, 93 cm
Fotó: Sulyok Miklós / HUNGART © 2021

Részlet a Neon Galéria *Családállítás* című kiállításából Farkas Zsófia műveivel, 2010
Fotó: Farkas Zsófia / HUNGART © 2021

Farkas Zsófia *Nagy Halak emlékezete 1-3*. című munkája a szentendrei Új Művésztelep kertjében készül, 2017
Fotó: Farkas Zsófia / HUNGART © 2021

lábakkal, soványabban és kövérebben, hosszabb és rövidebb nyúlványokkal, gömbölydedebb ívekkel vagy homorún. Végül mégis mind egyedi a maga nemében. Nincs is talán olyan szobrom, aminek nincsenek „rokonai”. Úgy fogalmaznám meg, hogy egyfajta evolúció állomásai, egy forma fejlődési fázisai. Van a fejemben egy képi világ, ami az élő organizmusokhoz hasonlóan mutálódik. Az én mutánsaim között is vannak életképesek, elevenebbek, és vannak esetlenek, bénábbak a hosszúra nőtt nyúlányaikkal. Ezért is kell, hogy sok legyen. Nekem fontos az esetlegesség, az esetlenség, a tökéletlenség. A hiba lehetősége. Ezt nem is tudom kontrollálni. Az elején nem tudom, hova vezet a fejlődés, ahogy azt sem tudom, hogy két év múlva vagy húsz év múlva milyen formákkal dolgozom majd. A körülmények alakítják ezt is, úgy, mint a természetben.

Volt is egy kiállításod a Neon Galériában 2010-ben, aminek a címe *Családállítás* volt.

Az akkori fura kis figuráim így csoportba verődve szinte felkínálták ezt az értelmezést – persze nem azzal a szándékkal készültek, hogy konkrét személyekről készítsék groteszk portrét, de a groteszk lényeges eleme a munkáimnak.

Akkor ez, ha nem is a hagyományos értelemben vett családállítás, de egyfajta terápiás módszer is volt a számodra. Olyan szellemesek a címek és mulatságosak ezek a szoborlányek, hogy inkább egy esendő, de szerethető társaság képét mutatják. Látszik, hogy közük van egymáshoz. Családtagok, rokonok próbálták beazonosítani magukat? Volt olyan, aki magára ismert bennük?

Igen, próbálták kitalálni, hogy melyik forma kire utalhat, különösen mert a címek is találgatásra csábítottak – a *Zsebnyl*, az *Egyenlőbb az egyenlők között* stb., de azt nem árulhatom el, hogy kinek sikerült. (*Nevet.*) Akkortájt szükségem volt arra, hogy ezeket a dolgokat kiventiláljam valahogy, egyfajta kódolt nyelven.

Itt a szentendrei Új Művésztelepen lévő műtermedben körül vagyunk véve kicsi viaszmakettekkel, öntőformákkal, nagyobbacská szobrokkal, és elsőre talán mindenkinek inkább ezek a biomorf, alumínium és műanyag kiplasztikáid jutnak az eszébe, de például ugyancsak Szentendrén, a Régi Művésztelep kertjében egy ezekhez képest óriási köztéri szobrod kapott helyet. Szeretsz nagyban alkotni? Itt a műteremben készülnek ezek is? Egyedül készíted, vagy van segítséged?

Nagyon-nagyon szeretem! Óriási kihívás és fizikailag is nagyon megerőltető általában, de én szeretem a kihívásokat. Az *Őrsejt* című szobrom, ami tíz éve áll a SOTE egyetemi épülete előtt, három és fél méter magas, és itt bent készült. A *Nagy halak emlékezete*, ami a főváros és a Budapest Galéria közötti pályázatára készült a Dunán lebegő objektként, viszont hatalmas projektté nőtte ki magát. Három nagy elemből áll, és a tervezéstől a nagyon bonyolult vízre bocsájtásig mindössze pár hónap állt rendelkezésünkre. Azt nem tudtam volna sem technikailag, sem fizikailag végigcsinálni egyedül, megfejlve a pályázattal és azzal a végeláthatatlan adminisztrációval, amit a pályázat elnyerése után megkövetelt az egyeztetés a köztérhasználattal, vízügyi hatóságokkal. Olyan volt, mintha egy házat kellett volna megépíteni a tervezéstől a kulcsrakész átadásig.

Elmeséled?

Már az ötlet is nagyon tetszett, jól illeszkedett a munkáimhoz: a műanyag könnyű, lebeg a vízen, végre jó nagyban lehet gondolkodni. Többben is óvtak tőle, hogy ez azért technikailag nagyon rázós dolog lesz. A hajóépítő mérnök, akit először felkerestem a kivitelezési lehetőségekkel kapcsolatban, azonnal el is magyarázta, hogy miért nem fog

A *Nagy Halak emlékezete 1-3*. készülése közben az újpesti Hajójavító Főműhely szerelőcsarnokában, 2017
Fotó: Farkas Zsófia / HUNGART © 2021

A *Nagy Halak emlékezete* című úszó szoborcsoport a Dunán a Szent Gellért térnél 2017 júliusában
Fotó: Farkas Ádám / HUNGART © 2021

az működni, ahogy én naivan elképzeltem és megrajoltam. A szoborállításra, vagyis úsztatásra kijelölt terület a Szabadság híd közelében, szemben a Bálna épületével ugyanis éppen az egyik legerősebb sodrású szakasza a Dunának, plusz van egy jól működő szélcsatorna a Gellért-hegynél, és a kanyarulat miatt itt mindig nagy mennyiségű uszadéka gyűlik össze. Az uszadéka csak a parttól tűnik kicsinek, ezek nagyrészt több száz kilós rönkök, facsonkok, amik szintén veszélyt jelentenének a szobrokra. Ezen kívül is voltak még nehezítő tényezők, de mindezt átgondolva, figyelembe véve a tervezésnél végül beadtam a pályázatot. Meg is nyertem, nagyon nagy sikere volt. Akkor rémültem meg igazán, hogy most aztán nincs mese, meg kell csinálni. Valamennyit csúsztunk is időben, és végül negyvenkét ember dolgozott azon, hogy elkészüljenek és vízre kerüljenek a „halak”. A szobrászkollégák nagyon segítőkészek voltak, ezért a szakmai része szerencsére haladt is, de a fél tucat engedély beszerzését is nekem kellett intézni, csak annyit tudtak segíteni az intézmények, hogy időben hamarabb lefuttatták a papírokat. A mai napig örültem hálás vagyok annak a három fiatal szobrászkollégámnak (Melkovics Tamásnak, Pelcz Benjáminnak és Somogyi Baláznak), akik hat héten keresztül, napi tíz órát dolgoztak sötétedésig, hogy

a szobortestek elkészüljenek. Összehegesztették a dróthuzal vázat, arra feszítettük a tyúkhálót, ami a felületét adta a formáknak, és utána jött a purhab (poliuretánhab), amit egy óriási tartálykocsiból fújtak rá. A vázakat át kellett vinni az udvar utca felőli részére, hogy hozzájuk lehessen férni. Utána jött a neheze. Mivel a purhab a sokszorosára dagad, vissza kellett faragni az eredeti ívekre mindenféle machetékkel, szablyákkal és azután felcsiszolni. Szállt a morzsalékos por mindenhol, mindenki tetőtől talpig kezeslábasban, maszkban, szemüvegben beöltözve robotolt a harminc fokban. Pokoli volt az a fázis.

Hogy kerültek vízre?

Mindeközben én rohangáltam a papírokkal, és amikor már jól benne voltunk a munkában, a hajóépítő mérnökünk kiszállt, azt mondta, nem tud felelősséget vállalni érte. Ráadásul sorra jelentek meg a cikkek, interjúk (az *Artmagazin* is tudósított róla – a szerk.) – én meg aludni sem tudtam az idegességtől, mert még nem voltam benne biztos, hogy működni fog úgy, ahogy elképzeltük. Aztán találtam egy vállalkozó kedvű, fiatal mérnököt, Szomolányi Tamást, aki pontot vezetett a szobrokhoz, mert különben elborultak, alámerültek volna. Mindegyiknek volt egy hat méter átmérőjű

úszóműve tőkesúlyal, légkamrákkal, horgonnyal. Ez persze nem volt benne az eredeti költségvetésben, a 12 millió fele a rögzítőszerkezetre ment el. Szerencsére kaptunk egy kis haladékot is: egy hónappal később ugyan, de elkészültünk az egészszel.

Végre hátradőlhetnél. A nagy vörös halak végre ott fickándoztak a Dunában. Egyébként egészen fantasztikus látvány volt...

Á, amint vízre kerültek, jöttek az újabb megoldandó problémák. A tőkesúly sok huzallal volt kimerevítve a víz alatt, ami sajnos kiválóan felfogta az uszadékat. Minél több fatörzs akadt bele, annál többet. Exponenciálisan nőtt a felület, aminek a tömege már kimozgatta a szobrokat. Többször előfordult, hogy az uszadék súlya kitepte a horgonyt, az egyik szobor elszabadult – jelezte a vízirendőrség. Csoda, hogy megúsztuk balesetek és komolyabb bírság nélkül. Volt egy hajós, akit arra béreltünk föl, hogy időről időre tisztítsa meg az uszadéktól, illetve fogja be a szobrokat, ha mégis elszabadulnak. Ő mesélte, hogy elképesztően nézne ki a Duna medre, ha leengednék róla a vizet, mert emeletnyi magasságban állnak a romok és roncsok, meg a sít a víz alatt. A horgonyt beakasztani és vízszaszadni is nagyon nehéz, mert lutri,

hogy mikor talál olyan tárgyat, amibe beakad, de nem kevésbé nehéz és bal-
esetveszélyes az uszadékot kézzel-láb-
bal kirugdosni a ponton alól. Emiatt
aztán másfél-két hónap után felvontat-
tuk őket a nyugodt vizű Újpesti-öbölbe.
A Népszigetenél, a Hajójavító mellett még
vagy másfél évig békésen elúszkáltak.

**Ma a Graphisoft Parkban, az óbudai
Gázgyár mellett lehet őket megnézni.
Hogy „vetődtek partra”?**

Megkeresett Kocsány János, az egyik
tulajdonos, hogy ő boldogan befogadná
a szobrokat – akkor már évek óta épí-
tették a kortársszobor-parkot. Nagyon
örülök, hogy ha ideiglenesen is, de
ilyen jó környezetbe kerültek, ráadásul
egy Körösi-szobor társaságába. Azt
is megnyugtató volt látni, hogy „partra
vetetten”, a fűvön is működnek.

**A három halból az egyik a már emlí-
tett művésztelepi nagy szobor. Magán-
kertekben is vannak kültéri szobraid?**

Igen, magánkertekben is, például a
Somlói Zsolt – Spengler Katalin mű-
gyűjtő házaspárnál is van egy nagy alu-
mínium *Fotel*-szobrom. Az általam hasz-
nált műanyag ugyanis hosszú távon
nem annyira bírja a szélvihart, a hőin-
gadozást, könnyebben megsérülnek a
nyúlványaik is. Kültérre mindenképpen
alkalmasabb a fémöntvény. Amúgy is
jobban érdekelnék mostanában a termé-
szetes anyagok. Fiatalon nagyon érde-
kelt a műanyagkeverés hétköznapi alkí-
miája, ma jobban vonz a fa lágysága és
tisztasága – minden értelemben. Ahogy
öregszem, még a természetközelsége is.
A faforgács nem szemét. A műanyagso-
bor létrehozása erősen megterheli a kör-
nyezetet. De nagyon szeretek megren-
delésre dolgozni, adott helyre is, mert
megmozgatja a fantáziámat. Így készült
a *Szántó Piroska-émlékszobor* is.

**A szentendrei belvárostól kicsit észak-
ra, közvetlenül a Dunakanyar körút
mellett áll. Menet közben az autóból
biztos sokan látták. Első pillantásra**

**nagyon is talányos mű. Hogy jött létre
ez a forma? Volt, aki elszabadult, szél-
fúttá lepelhez hasonlította, de más ér-
telmezést is hallottam... Mi inspirálta?**

A Társaság az Élhető Szentendréről
civil szervezet kért fel, hogy készítsek
köztéri szobrot Szántó Piroska emlé-
kére. A helyszín adott volt, pár lépésre
van a Hold utcától és a háztól, ahol an-
nak idején férjével, a költő Vas István-
nal laktak. Teljesen szabad kezét kap-
tam – ami álommegbízás egy szobrász
számára. Sokszor elmentem oda, ácsor-
ogtam, jöttem-mentem a kijelölt terecs-
ke körül. Meg kell várni a pillanatot,
amikor megérzi az ember, hogy milyen
forma illene a térbe. Az a szerencsés,
ha egy köztéti alkotás mindenholnan
mutat valamit. Itt kicsit másként ala-
kultak a dolgok, mert a fő nézete a
11-esen elhaladó autók szemszöge lett,
járókelők ezen a forgalmas ponton nem
nagyon vannak. Valami olyan kellett,
ami megragadja a tekintetet. Ebből a
szempontból kifejezetten szerencsés,
hogy annyira mozgalmas a szobor.
A relatív nem túl nagy méret ellenére
az ember odakapja a fejét. Alaposan
utánanéztam Szántó Piroskának, legin-
kább a macskaképei tetszettek. Először
az absztrakt forma körvonalazódott
bennem, csak azután gondoltam rá,
hogy ez pont olyan, mint egy repülő
macska ég és föld között. Van hosszú
nyúlványa, ami olyan, mint egy egyen-
súlyozó farok, van „feje”, sőt „füle” is.
Persze nem direkt, ez is csak annyira
macska, mint a többi „hangya” vagy
„csiga” szobrom.

**Nemcsak a forma, hanem az égővö-
rös színe is vonzza a tekintetet. Ez
a vörös vagy piros szín sok munkádon
visszaköszön.**

Mindig is csodáltam a japán kertművé-
szetet és a sintó szentélyeket. Létezik egy
lakkvörös, ilyen színűre festik a szenté-
lykaput, a *torii*-t. Ez választja el a hét-
köznapi világot az istenek lakhelyétől.
A fák vagy a víz zöld háttéréből fantasz-

tikusan kiragyg ez a szín, nagyon in-
tenzív színekombinációt adva. Másrészt,
bár nem vagyok egy túlfűtött alkat, a
piros mégis zsigerből fontos nekem.
Vannak egyébként más színű szobraim
is, de valóban, legtöbbször mégis a vö-
rösnél kötök ki, mert az olyan, mint egy
jel. A „nagyapa-mestereim” mellett Pán
Mártát is meg kellett volna említenem,
mert pályám elején az ő fekete-fehér és
sokszor piros tájba helyezett szobrai is
hatottak rám. Egy vörös szobor a tájban
elfoglalja, kijelöli a saját helyét a térben.
Megüt, ahogy ránézel.

**Van egy kérdés, ami a beszélgetés ele-
je óta motoszkál bennem. Mondtad,
hogy a zenei pálya volt számodra ma-
gától értetődő, és nagy törést okozott,
amikor megghiúsult ennek a lehetősé-
ge. A szobrászatod és a zene között
van-e valamilyen összefüggés? Azért
is kérdezem, mert úgy érzem, a szob-
raid kifejezetten zeneiek; mozgásban
vannak, hullámszökök, ritmikusak, egyik-
másik olyan, mint egy felcsapó dal-
lamvonal. Gondolkodtál azon, hogy
hogyan kapcsolhatod össze ezt a két,
számodra nagyon fontos területet?**

Valóban sokat gondolkodtam rajta,
van-e átmetszés közöttük, de szerintem
a zene és a szobrászat – legalábbis az
a szobrászat, amit én csinállok – egé-
szen más agyterületeket mozgat, hasz-
nál. A direkt megfeleltetés erőltetett
lenne. Nem tudom a zenémet átültetni
a szobrászatba, tudatosan semmikép-
pen. De örülök annak, amit mondtál,
mástól is hallottam már, hogy úgy érzik,
zeneiség van a szobraimban. Egyébként
mostanában – harminc év elteltével –
visszatértem a zenéhez. Fiam jazzbőgő-
zik, lányom dobol, mindketten nagyon
tehetségesek, és óriási zenei élet van
nálunk, körülöttünk, ami engem is ma-
gával sodor. Újra tanulok zongorázni,
ezúttal jazz-zongorázni, ami rettentő-
en izgalmas új terület. De nem kötöm
össze a szobrászattal, leszámítva, hogy
mindig zenét hallgatok munka köz-
ben. Ebben mindenevő vagyok. Sokáig

Farkas Zsófia: *Szántó Piroska-émlékszobor*, 2014, alumínium, akrilfesték, beton,
310 × 120 × 80 cm, Szentendre, 11-es főút és Hold utca találkozása
Fotó: Farkas Zsófia / HUNGART © 2021

komolyzenét hallgattam, aztán inkább
experimentális, alternatív zenét, mos-
tanában főleg jazzt. Lényeg, hogy jó
zene legyen.

**Ha csak rajtad múlna, és sem tér, sem
idő, sem költség nem lenne akadály,
mibe fognál a legszívesebben?**

Óriási belmagasságú térben csinálnék
kiállítást egy olyan szoborsorozatból,
ahol a léptékváltásokat maximalizálhat-
nám. Ugyanazon sorozat tagjai között

lennének tenyérnyiek és négy-ötméte-
resek is, látni lehetne, hogyan formá-
lódnak, mutálódnak egymásból. S ami
még fontosabb, nemcsak a földön állná-
nak, hanem betöltenék a teret, a falakat,
ablakokat. Pszichedelikus élmény lenne
belépni egy ilyen barokkos burjánzás
kellős közepébe. Olyan, mint amit a
gazdagon díszített, teleépített és -festett
barokk templomok vagy gótikus kated-
rálisok belső terében tapasztal az ember.
Körbevesz, beszippant egy teremtet
világ, az én világom.

Farkas Zsófia: *Nagy Halak emlékezete 1–3.*, 2017, acél, poliuretán, poliurea, akrilfesték, a
szobrok magassága: 180 cm, 240 cm, 280 cm, helyszín: Graphisoft Park, Budapest
Fotó: Farkas Zsófia / HUNGART © 2021

A Szépművészeti Múzeum egyik legnagyobb gyarapítója, Pulszky Károly ha nem is egész templomokat hozott haza, mint ahogy azt amerikai milliomosok tettek a szájhagyomány szerint, de egy funkcióváltáson átesett umbriai kis templom egész mennyezetfreskóját azért igen.

Ezüst spoletói csillagok. A Szépművészeti Múzeum reneszánsz falfreskóiról

Fehér Ildikó

Jacopo Zabolino
köre: *Szent Lukács*,
vászonra átültetett
falkép, 217 × 334 cm,
Szépművészeti
Múzeum, Budapest
Fotó: © Szépművészeti
Múzeum 2021

Csak az ebéd utáni szieszta időszaka az, amikor könnyen juthatunk be a Spoleto történelmi belvárosában fekvő, zegzugos Felice Cavallotti utcában (korábban: Santa Caterina) lévő *Silver Spuleti* étterem kisebbik helyiségébe. A nap más időszakaiban itt mindig sokan vannak – ez a helyiek egyik kedvenc étkező- és találkozóhelye. A szokványos olasz vendéglői dekorációval díszített, négyfős asztalokkal telerakott helyiségbe lépve enyhe pizza- és sült hússzag fogadja a látogatót, és ma már semmi sem árulkodik arról, hogy eredetileg templomnak épült. Évszázadokon keresztül akként használták, hozzávetőlegesen 35 m²-es dongaboltozatát pedig egybefüggően beborította az a négy evangélistát és áldó Krisztust megjelenítő freskóciklus, ami ma a Szépművészeti Múzeum Reneszánsz Csarnokának oldal falán látható öt darab különálló, sík felületű festményként.¹

Spoleto, az egykori Santa Caterina della Stelletta-templom

Ez az öt falkép Pulszky Károly legmonumentálisabb freskószerzeménye volt, éppen ezért is meglepő, hogy sokáig elképzeléseink sem voltak arról, honnan kerülhettek Budapestre. Mindössze néhány évvel ezelőtt találta meg és azonosította Spoleto-ban egy olasz kutató, Laura Pagnotta 18. és 19. századi források segítségével azt az egykori Santa Caterina della Stelletta-templomot, amelynek boltozatáról a 19. század végén leválasztották a freskókat, és amelynek falai között működik ma az említett étterem.² Középkori vagy reneszánsz, falról leválasztott freskók esetében az egyik legizgalmasabb kérdés mindig az eredeti épület, a befoglaló tér, ahová a falképeket egykor megfestették. A freskón lévő térábrázolást, a fényviszonyokat, a kép méretét, alakját, állapotát és sok más jellegzetességét szinte kizárólag csak az eredeti fal, épület megismerésével érthetjük meg. Ilyesmire persze ritkán van lehetőség, mivel a Pulszky Károly

vásárlásai során az 1890-es években a Szépművészeti Múzeumba került itáliai freskók között kevés olyan kép van, aminek ismert a pontos származása. Éppen ezért sokszor a krimi izgalmát jelenti, amikor sikerül megtalálni egy-egy reneszánsz freskó egykori épületét valamelyik umbriai vagy toszkán településen, és beléphetünk az eredeti térbe, amit a kép egykor díszített. A Spoleto-ból származó képek esetében komoly ösztönző erőt adott az utazáshoz, hogy a dokumentumokat összegyűjtő szerző, Laura Pagnotta az egykori templom pontos elhelyezkedéséről és mai állapotáról adatokat, fotókat nem közölt.

L'Aquila környékén, Abruzzo megyében az utóbbi két évtized tragikus földrengéssorozatai után mostanában már kezdenek a helyreállítás után látogathatóvá válni azok a hegyek között megbújó középkori épületek, templomok, amelyek Itália egyik leggazdagabb középkori falfestészeti emlékeit őrzik. Ezeknek a kevésbé ismert freskóknak, templomoknak a bejárására szánt időt megcsonkítva 2019 szeptemberében egy nap az irányt Spoleto felé vettük azzal a reménnyel, hogy a Felice Cavallotti utcán bejuthatunk az egykori Santa Caterina della Stelletta-templom épületébe is. Spoleto nincs közel L'Aquilához, és a hegyekben az út kocsival is elég kanyargós. A Silver Spuleti étterem működtetőjével való előzetes üzenetváltások és telefonos egyeztetések után nyilvánvalóvá vált, hogy a helyiség négyszáz évvel ezelőtti funkciója, dekorációjának képzeletbeli rekonstrukciója valójában csak számunkra érdekes. Ennek ellenére kényelmesen dolgozhattunk: fotóztunk és felmértünk, de késő délutánra, amikor megérkeztek az első vacsoravendégek, már végeztünk is.³

Az egykori templom egyterű, téglalap alaprajzú és félköríves dongaboltozattal fedett architektúra volt, és olyan épülettípust képviselt, mely a monasztikus építészettől függetlenül, önállóan alakult ki a helyi, umbriai hagyományok-

ban gyökerezve a 11–12. században.⁴ A Santa Caterina della Stelletta-templom alaprajza nem volt szabályos téglalap alakú, mivel hosszanti oldal falai nem teljesen párhuzamosak: ma az utcára nyíló bejáratnál a terem szélessége 356 cm, majd kissé szélesedik, és a bejáratlalt szembeni fal már 443 cm széles, a hosszanti oldal a bejárat mellett bal oldalon 694 cm, a jobb oldali fal 633 cm. Ez a kissé szabálytalan alaprajzi elrendezés magyarázza azt, hogy a Budapestre került falképek szélén a festett, gótikus jellegű ornamentika nem párhuzamos a szélekkel, és az öt alak sem illeszkedik teljesen jelenlegi, négyszögletes alakú kereteibe. Falképek nyomai a terem falán ma már nem láthatóak. Laura Pagnotta 2004-ben megemléített ugyan egy rossz állapotú freskómaradványt a dongaboltozaton, kezében Krisztus-monogramos címet tartó anygallal.⁵ Azóta azonban ez is eltűnt a boltozatról, és jelenleg (2019 őszén) csak egyöntetű fehérre meszelt dongaboltozattal találkozhatunk; semmi sem őrizi az egykori falképek emlékét.

Az épület történetét 1571-től követhetjük nyomon a Pagnotta által közzétett dokumentumokból. Ebben az időben a Csillagos Szent Katalinról elnevezett konfraternitás (többnyire laikus hívekből álló vallásos társulat) működött benne, amelynek tagjai alamizsnából tartották fenn magukat, és kegyes cselekedetekből, azaz adományokból éltek.⁶ A templom boltozatán lévő falképekről az első írott dokumentum az 1713-ban vagy 1715-ben összeállított *Visitatio Pastoralis*, ami Monsignor Giacinto Lascarisnak, Spoleto püspökének látogatásakor készült. A leírás szerint a templomnak kicsiny belső tere volt, amelybe egyetlen ajtón lehetett bejutni, a padozatot téglából alakították ki, íves boltozatát festmény díszítette. Az épület a napóleoni időkben a város tulajdonába került, majd deszakralizálták. Ezt követően magán-személyek használták és lakóépületté alakították át.

Az egykori spoletói Santa Caterina della Stelletta-templom épületét többször átalakították az évszázadok folyamán, egykori bejárata a via Felice Cavallotti 1. szám alatt található, ami ma a Silver Spuleti étterem egyik bejárata

A szerző felvételei

Az egykori Santa Caterina della Stelletta-templom boltozati falképének 3D rekonstrukciós látványterve a szentély felőli nézetben

A szemléltetés módjának alapötlete: Sallay Dóra – Buzás Gergely.
rekonstrukció: Magyar Melinda, MKE, 2020 / HUNGART © 2021

A Santa Caterina della Stelletta-konfraternitás egyik – talán utolsó – 19. századi priorja, Pietro Fontana 1848-ban leírást adott ki Spoleto templomairól.⁷ Ebből tudjuk, hogy az egykori Santa Caterina della Stelletta-templom falai között ekkor már vendéglő működött, amely az Aloigi (Aluigi) család tulajdonában volt. Pietro Fontana szerint ekkor a képek még jó állapotban voltak, bár a prior sajnálattal állapítja meg, hogy a boltozatra kicsi a rálátás, mivel a korábban alacsonyabban lévő padozatot megemelték, és ez akadályozza, hogy megfelelő távolságból lehessen nézni a képet, melyet ő Filippo Lippi munkájának tartott.

Ezt követően az épület újabb funkcióváltozáson esett át: egy 1872-ben írt, Umbria műemlékeit bemutató könyv szerint ekkor *bottega*, azaz valamilyen műhely működött benne.⁸ Ponziano Aluigi 1880-ban eladta az épületet Filippo Lucininek. Ő volt tehát a tulajdonos, amikor a boltozati freskókat leválasztották az évtized végén vagy az 1890-es évek elején, és nyilvánvalóan ő adta el a képeket Emilio Costantini firenzei műkereskedőnek. A falképek leválasztása és eladása után a helyi hagyományban még nyomon

követhető az egykori templom freskódíszítésének emléke, ahogyan például Monsignor Luigi Fausti, tudósként tisztelt helytörténész is megemlékezik róla egy, a spoletói templomokat bemutató kéziratában.⁹ Sőt az umbriai festészet kiváló szakértője, Bruno Toscano professzor 1963-ban megjelent, Spoleto látnivalóit bemutató könyvében is megemlíti az egykori Santa Caterina della Stelletta-templom elveszett falképeit, melyek Budapestre kerüléséről ekkor még nem volt tudomása.¹⁰

Freskóleválasztás és átültetés

Az az igény, hogy falképeket leválasszanak a falról, legalább olyan régi, mint maga a falképfestészet története. A leválasztás technikájáról már az ókori szerzőknél, így Vitruviusnál is olvashatunk.¹¹ Falra festett képet általában akkor mozdítottak el a helyéről, ha a festményt tartalmazó épületet lebontásra ítélték vagy a falon már nem lehetett biztosítani a műtárgy tárolásához szükséges körülményeket. Azonban a herculaneumi és pompeji ásátások tanulsága szerint a rómaiak készítették kifejezetten szállítható, „exportálható” falképeket is, melyeket a helyszíne

szállítás után beépítettek az adott épület falába.¹²

Írott források a 15. századból maradtak fenn: ezekben a reneszánsz festők munkáival kapcsolatban említenek falképleválasztásokat. Ezek közül az első 1474-ben történt, amikor Piero della Francesca egy évtizeddel korábban festett *Feltámadás* freskóját választották le Sansepolcroban, hogy ugyanannak az épületnek, a Palazzo Comunalenak egy másik falára helyezték át. Ezután már gyakrabban találunk említéseket 15–16. századi firenzei, római falfestmények áthelyezéséről, de az 1600-as évek első évtizedeiben már Lombardiában is biztosan végeztek freskóleválasztásokat.¹³

A leválasztásra alapvetően három módszer terjedt el az évszázadok folyamán: „bőrében” való leválasztás (*strappo*) akkor történik, amikor csak a festékréteget tépik le a falról egy rendkívül vékony vakolatréteggel (*intonaco*) együtt. Ezt az eljárást a 18. századtól ismerték, de tökéletesítése csak az 1950–1960-as években történt meg. Ha ezt gyakorlott mester végzi, akkor a festmény szabálytalan felületének minden egyes részletét meg lehet őrizni. A beavatkozás elején a festett felületre – megfelelő előkészítés

Jacopo Zabolino köre: *Szent Márk*, vászonra átültetett falkép, 203 × 382 cm, Szépművészeti Múzeum, Budapest

Fotó: © Szépművészeti Múzeum 2021

után – állati enyvvel laza szövésű vásznat ragasztanak fel két rétegben. Majd két-három nap múlva, a teljes száradás után a vásznakat a freskó felső rétegével együtt erős mozdulattal lehúzzák, letépi (strappare = tépni) a falról. Ez után a festmény hátoldalát konzerválják, és valamilyen hordozóra (vászon- vagy fémhálóra) megerősített merev hordozó) ültetik. Végezetül a leválasztó vásznakat vízzel lemossák a festmény felületéről.¹⁴

Létezik olyan leválasztási módszer is, amikor nemcsak a festett felület, hanem azzal együtt egy bizonyos vastagságban az azt hordozó vakolatréteg (*intonaco*) is leválasztásra kerül. Ezt *stacco*, azaz „húsában” leválasztásnak hívják, és ez is nagyjából a 18. század elejétől terjedt el Itáliában.

A falképek megőrzésére legrégebbinek tekinthető módszer az ún. *stacco a massello*, amikor a festményt az egész fal-darabbal együtt bontják ki. Az eljárást az antik forrásokból ismerjük, és Itáliában a 15. századtól használták. Ez a munka meglehetősen nehézkesnek és költségesnek számított, ezért általában kőművesek és kőszobrászok segítségével végezték. Így vágták ki például Domenico Ghirlandaio *Szent Jeromos*

(1480) falképét és Botticelli ugyanabban az évben festett *Szent Ágostont* ábrázoló festményét Firenzében az Ognissanti templom lebontásra ítélt kórusának falából, melyeket később a templomhajó oldalfalára helyeztek át, és ma is ott láthatóak.

Itáliában a festők és az első festménykonzervátorok egyre újabb technikákat kísérleteztek ki, és a 19. század közepén – éppen a pompeji és herculaneumi falképleválasztások gyakorlata alapján – bevezették a gipsz használatát. A leválasztott falfestményt ilyenkor fa- vagy fémkerettel megerősített gipszágyba helyezték. A Pulszky Károly vásárlásai során a 19. század utolsó évtizedében Olaszországból a Szépművészeti Múzeumba került falképek egy részénél is ezzel a technikával találkozunk. A módszer hátránya a gipsznegatív technológiai tulajdonságaiból adódnak: ha nem tökéletesek a tárolási körülmények és nedvesedés lép fel, akkor drasztikus elváltozások keletkezhetnek a falképekben.

A leválasztásokat végző restaurátorok a gyakorlati lépéseket, módszereket általában maguk kísérletezték ki, alkalmazzák és néha le is írták, amire több példát is ismerünk a 19. századi

A ma fekete színű háttér eredetileg kék volt, csillagok ragyogtak rajta, amiket fémfóliával alakított ki a művész. Ma már csak a csillagok nyomát fedezhetjük fel, ha közelről vizsgáljuk a festett felületet.

Itáliából.¹⁵ A „restaurátor” megjelölést persze szinte sohasem mai jelentésében használhatjuk a 19. századi beavatkozásokat végző mesteremberekre; sem gyakorlati technológiai, sem etikai értelemben. Volt köztük, aki kémikusnak indult, amatőrként sajátította el a falképleválasztás technikáját, amit alapvetően a kémiai és fizikai ismeretek felől közelített meg, majd hosszabb tanulmányban publikálta felépítő anyagokra, pigmentekre vonatkozó vizsgálatait. Ő volt Giuseppe Zeni, aki a Szépművészeti Múzeum gyűjteményében lévő, Padovából származó *Mária Szent Jánossal és két nőalakkal a kereszt alatt* (ltsz. 51.2972) falképtöredéket választotta le 1826 körül a padovai Santa Giustina bencés monostor böjti refektóriumából.¹⁶ A castelfranciói születésű Filippo Balbi gróf szintén kémiát tanult, mielőtt kifejlesztette egyéni technikáját, hogy a leválasztás módszerével mentse meg 1816 és 1818 körül a lebontásra ítélt, valaha Treviso közelében állt Villa Soranza Veronese és műhelye által festett falképeit.¹⁷ Az ekkor leválasztott freskók közül ma az *Erő allegóriája* (ltsz.: 51.807) szintén a Szépművészeti Múzeum gyűjteményében található.

Emilio Costantini professzor firenzei galériájában, archív fotó

Forrás: New York University, The Acton Photograph Archive, Villa La Pietra, Firenze

Giuseppe Steffanoni

Velük ellentétben a spoletói egykori Santa Caterina della Stelletta-templom boltozati falképeit leválasztó Giuseppe Steffanoni (1841–1902) festőnek indult, tanulmányait Antonio Zanchi bergamói festőművész műhelyében kezdte. Steffanoni 1880-tól vállalt már önálló megrendeléseket, elsősorban Milánó és Bergamo környékén működött elismert restaurátorként. Népszerűségét jelzi, hogy 1883 és 1893 között a milánói Brera képtár több mint száz alkalommal adott neki megbízatást restaurálásra. Több évig dolgozott együtt azzal a Luigi Cavenaghival, aki Leonardo Utolsó vacsora freskójának restaurátoraként vált híressé.¹⁸

Steffanoni feltehetően az 1880-as évek végén vagy az 1890-es évek elején választotta le *strappo* technikával a spoletói Krisztus és a négy evangélista freskót.¹⁹ Ezután vászonra ültette a darabokat, ami, tekintettel nagy méretükre, nyilvánvalóan megkönnyítette későbbi szállításukat is. A spoletói templomban végzett munkájára Steffanoni így emlékezett vissza pár évvel később, 1896-ban: „Egy firenzei magánszemély megbízásából egy kis spoletói templomban átültettem egy Filippo Lippi által festett, 35 négyzetméter felületű boltozatot, amely közepén a Megváltóval a négy evangélistát ábrázolja az életnagyságnál sokkal nagyobb méretben. Ma Buda-Pest múzeumában található.”²⁰ A beavatkozás nem lehetett

egyszerű feladat, mivel íves falon kellett dolgoznia és aztán a nagy méretű képeket sík felületre kellett alakítania. A Steffanoni visszaemlékezésében szereplő magánszemély nagy valószínűleg Emilio Costantini (1842–1926) firenzei műkereskedővel azonosítható, akinek a Steffanoni családdal való kapcsolatát jelzi, hogy a restaurátor egyik fiának, Attiliónak (1881–1947) is adott el műveket.²¹

Costantini a századforduló firenzei műkereskedelmi életének egyik kulcsfigurája volt, galériáját főként külföldi gyűjtők látogatták. Kortársai „Professzoré”-nak szólították, mivel az Istituto d’Arte di Firenzén festészetet tanított. Régi festmények és akvarellek másolására szakosodott. A műtárgykitel

Az egykori Santa Caterina della Stelletta-templom boltozati falképének síkban elrendezett rekonstrukciója. A festmény szélein a dekoratív keretezés nem teljesen párhuzamos, mivel a helyiség szabálytalan téglalap alaprajzú

Rekonstrukció: Magyar Melinda, MKE, 2020 / HUNGART © 2021

engedélyek szerint Pulszky 1894-ben több mint harminc ládányi műkincset vásárolt tőle a Szépművészeti Múzeum számára, tábla- és vászonképeket, szobrokat és freskókat, amelyek a Régi Képtár és a Szobor Osztály törzsanyagát alkotják – ezek között voltak a spoletói templom boltozatáról leválasztott falképek is. Az öt freskót 1894 októberében szállították Firenzéből Budapestre.²²

A festmények nagy valószínűséggel nem lehettek jó állapotban a vásárláskor. Erre abból következtethetünk, hogy Pulszky Károly megbízta Domenico Brizi Assisiből Budapestre meghívott restaurátort, hogy mérje fel az öt kép állapotát és mondja meg, milyen beavatkozások tart szükségesnek. Az 1896. február 22-én kelt szakvélemény szerint a sérült, kopott színeket kellett helyreállítani a salétromos felületen.²³ A múzeum irattári dokumentumai alapján igen valószínűnek tűnik, hogy Domenico Brizi ekkor el is végezte a munkát, de már nem Pulszky, hanem Than Mór igazgatóhelyettes jóváhagyásával.²⁴ A vászonra átültetett nagy méretű falképeket stabilizálni kellett. Ezért van ma a ciklus mindegyik darabjának vakkeretén egy falécekből álló, rácsos merevítő rendszer, melyhez enyves, krétás masszával, vászoncsíkok segítségével

vel mindenütt hozzáragasztották a vásznat.²⁵ Nem tudni, hogy erre a beavatkozásra mikor került sor.²⁶

A rekonstrukció kérdése

A ma öt képből álló sorozat eredeti, félköríves dongaboltozaton lévő elrendezésének megértését nagyban segíti egyrészt a képek szélein húzódó dekoratív, geometrikus díszítés, mely az egykor félköríves oldalaknál szélesebb, áttört mintázatú, késő gótikus sávval egészül ki, enyhén csipkézett lezárással. Ez a széles sáv a Krisztust ábrázoló töredék alsó és felső részén is megvan, ami arról tanúskodik, hogy a boltozat teljes hosszában végigfutott. Egyszerűbb, sárga négyzetekből felépülő, geometrikus díszítő sáv húzódott végig az egykori boltozat boltvállai felé eső részen, azaz a terem hosszanti oldalfalához kapcsolódó széleken, mely ma a négy evangélista alakját mutató képek alsó részét képezi.

A képek eredeti elrendezésére következtethetünk a kápolna valós fényviszonyainak vizsgálatából is. Az öt figura megvilágítása ugyanis egyértelműen a helyiség bejárata feletti ablakot jelöli ki fényforrásként. A ma fekete színű háttér eredetileg kék volt, csilla-

gok ragyogtak rajta, amiket fémfóliával alakított ki a művész. Ma már csak a csillagok nyomát fedezhetjük fel, ha közelről vizsgáljuk a festett felületet.

Krisztus és a négy evangélista elrendezése a hagyományos, középkori menyeyei hierarchiát tükrözi: az eget megtestesítő boltozat legmagasabb pontjára került a frontálisan ábrázolt Krisztus. Az evangélisták valamivel lejjebb voltak, elhelyezkedésük közvetítő szerepüket mutatja a földi és égi világ között. Spoleto környékén több olyan egyetű, kis méretű templom is fennmaradt, amelyek 15. század második felében festett boltozati dekorációja szinte azonos ikonográfiát jelenít meg nagyon hasonló elrendezésben, és amelyek szerencsés módon ma is eredeti helyükön tanulmányozhatóak. Ilyen például a 13. században épült Szent Sebestyén-templom Pupaggiban (Sellano), ahol az evangélisták díszes trónuson ülnek. Itt muzsikáló angyalok kara is kiegészíti az égi jelenetet. De ilyen még a 15. század második felében készült Madonna delle Forche (Vallo di Nera, Perugia) dongaboltozatos kis kápolnája datált, 1494-ből való falképeivel; valamint az azzanói (Spoleto) San Lorenzo-templom szintén félköríves dongaboltozatának 1488-ban festett dekorációja.

Jacopo Zabolino köre: Szent János, vászonra átültetett falkép, 204 × 286 cm, Szépművészeti Múzeum, Budapest

Fotó: © Szépművészeti Múzeum 2021

Közel felvétel a csillagok nyomáról a ma fekete színű, eredetileg azonban kék háttéren

A szerző felvétele

Jacopo Zabolino: *Áldó Krisztus és a négy evangélista, falkép a San Lorenzo-templom félköríves dongaboltozatán, 1488, Azzano (Spoleto)*
Fotó: © Silvio Sorcini / HUNGART © 2021

Azzano

A templomról szóló, az 1800-as évek közepétől fennmaradt források (Pietro Fontana, Mariano Guardabassi) a falképeket általában Filippo Lippinek tulajdonítják vagy az ő iskolájához kötik (Lorenzo Sinibaldi). Ami magyarázható talán azzal, hogy a quattrocento eme festőóriásának egyik legjelentősebb falképciklusa éppen Spoleto-ban található: a dóm szentélyébe egy Mária életét bemutató ciklust festett az 1460-as években. Kötődését a városhoz az is jól mutatja, hogy síremléke is az itteni dómban található. Ezzel az attribúcióval a későbbi kutatók azonban már nem értettek egyet, ahogyan az umbriai

középkori falképfestészet egyik legelismertebb szakértője, Filippo Todini sem, aki inkább egy kevésbé ismert mester, Jacopo Zabolino fiatalkori munkája-ként tekintett a Budapestre került öt festményre. Todini a budapesti freskókon kívül stíluskritikai alapon még jó néhány festményt tulajdonított ugyanennek a mesternek, akinek működését a quattrocento második felére, Spoleto-ba helyezte.²⁷ Jacopo Zabolino pályájának megrajzolása azért sem egyszerű, mert neve a forrásokban több változatban is fennmaradt. Mindenesetre a Spoleto-tól nem messze fekvő, azzanói San Lorenzo-templom azonos elrendezésű és közel azonos témájú falképeit 1488-ban ő festette. Az azzanói falké-

pek ugyanis szerencsésen ritka példái a szignált és datált umbriai 15. századi freskófestészetnek.²⁸ Az azzanói és a budapesti falképek kapcsolata érződik a kompozíció elrendezésében, a figurák kialakításában. A boltozat alsó részén, a boltvállak felett az írásszalagot tartó, félalakos evangélisták elrendezése is azonos mindkét esetben: János mellett Márk és velük szemben Lukács és Máté szerepel attribútumaikkal. Azzanóban azonban e két utóbbi evangélista között Szent Sebestyén alakja is feltűnik. Mindkét boltozati kompozíciót geometrikus mintákból felépülő, több színnel megfestett hangsúlyos keretezés veszi körbe, melynek áttört köcsipkére emlékeztető mintá-

zata a budapesti képeknek némileg gótikusabb jelleget kölcsönöz. A szoros tematikai hasonlóság ellenére azonban figyelembe kell vennünk az eltérő festői megfogalmazást, ami a figurák megfestésében, a fej, a kezek kialakításában jelentkezik szembenőően. A budapesti falfestményekhez képest az azzanói freskó némileg lendületesebb, dinamikusabb felfogást mutat mind az alakok tömegének megformálásában, mind a drapériakezelésben. A budapesti freskókon nemcsak a drapériaredők merevebb kezelése, az arcok vonalasabb, részletesebb festésmódja szembenő, de a figurák eltérő arányai is, például Máté attribútuma az angyal esetében. Olyan jelentős különbségek ezek, melyek alapján az 1488-ban festett azzanói képekhez képest a budapesti freskókat pár évtizeddel korábbra, az 1460-as évekre kell helyeznünk. A budapesti falképekhez az azzanói freskóknál kompozícióban és stílusban

is közelebb áll a már említett perugiai Madonna delle Forche (Vallo di Nera) boltozati falképe. Todini ezeket szintén Jacopo Zabolino munkái között sorolta fel, de azzal a kiegészítéssel, hogy a mester együtt dolgozhatott egy bizonyos Pseudo Zabolínóként emlegetett festővel.²⁹ A budapesti *Krisztus és négy evangélista* freskók mesterkérdésével kapcsolatban csak feltevésekre szorítkozhatunk, de az nyilvánvalónak tűnik, hogy az eredeti elrendezés, ikonográfia és talán a mesterkérdés vizsgálatát sem lehet elválasztani attól a korábban említett, középkori eredetű, egyterű, dongaboltozattal fedett kápolnatípustól, mely Umbriában, Spoleto környé-

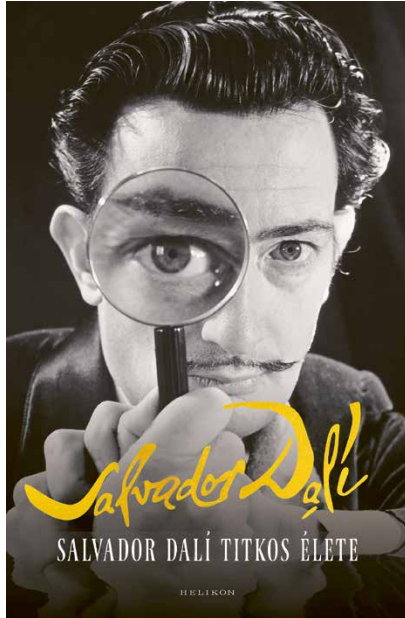

Jacopo Zabolino köre: *Szent Máté*, vászonra átültetett falkép, 217 × 334 cm, Szépművészeti Múzeum, Budapest
Fotó: © Szépművészeti Múzeum 2021

kén volt elterjedt, és boltozati dekorációját a 15. század második felében kapta. Ez az emlékcsoport pedig minden bizonnyal összeköthető azzal a műhellyel, melynek vezető mestere Jacopo Zabolino lehetett.

[1] Ltsz.: Áldó Krisztus 1223; Szent Máté 1223a, Szent Lukács 1223b; Szent Márk 1233c; Szent János 1223d [2] L. Pagnotta: Una chiesa per cinque affreschi / Jacopo Zabolino freskóciklusának spoletói provenienciája. In: *Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts*, 100., 2004, 41–51., 169–176. o. Ismételt megjelenés: *Spoletium*, 49, 2012/5., 58–63. o. [3] Ezúton is köszönöm a Silver Spuleti étterem vezetőjének, hogy engedélyével a teremben méréseket végezhattunk és fotókat készíthettünk. [4] Talán az egyik legrégebbi példa erre az épülettípusra a 11. századra visszavezethető S. Illuminata (Todi) templom. Ebbe a csoportba tartozik még a S. Matteo in Campo d'Orto templom Perugiában; a S. Maria in Pieve d'Agnano (Camporeggiano, Gubbio mellett); Assisiben a Sto. Stefano-templom; a Santa Maria Maddalena-templom S. Maria degli Angeli közelében. R. Pardi: *Architettura religiosa medievale in Umbria*. Spoleto, 2000, 80. o. [5] Pagnotta 2004, 46. o. [6] Pietro De Lunel: *Visita apostolica*: „[...] Eodem die [Die XVI Xbris 1571] Visitavit ecclesiam S.ta Catherinae della Stelletta oratorium confrater.tis disciplinatorum eiusdem nois [nominis] quae ex elemosinis sustentatur et confratres operibus piis incumbunt [...]”. *Sacra visita di Pietro de Lunel, vescovo di Gaeta*, 1571–1572, c. 213. Biblioteca Comunale di Foligno. Az eredeti kézirat szövegét közli: Pagnotta 2004, 46. o. [7] P. Fontana: *Descrizione della Chiesa Metropolitana de Spoleto*. Spoleto, 1848/57., 33. o. [8] M. Guardabassi: *Indice-Guida dei monumenti Pagani e Cristiani riguardanti l'istoria e l'arte esistenti nella Provincia dell'Umbria*. Perugia, 1872, 279. o. [9] A szöveget közli: Pagnotta 2004, 48. o. [10] „[...] all'inizio dell'attuale via F. Cavallotti, era la chiesetta di S. Caterina della Stelletta, con affreschi del XV sec. nella volta (attribuiti perfino a Filippo Lippi) che oggi più non si vedono.” „Per gli scomparsi affreschi nella vicina ex ch. di S. Caterina, v. P. Fontana, *Descriz.*, p. 57.” B. Toscano: *Spoleto in pietre*. Guida artistica della città. Spoleto, 1963, 97., 110. o. [11] „Spártában pedig némely falakból még képeket is vágtnak ki úgy, hogy átfűrésztelték a téglákat, és fakerebbe foglalták őket; ezeket a Comitiumra hozták, hogy Varro és Murena aedilisi hivatali idejét emlékeztessék tegyék.” Vitruvius: *Tíz könyv az építészetről* (ford. Gulyás D., előszó: Hajnóczi G.). Budapest, 1988, 62. o. [12] Az ókori leválasztási módszerekről: R. Ling: *Roman Painting*. Cambridge Iniversity Press, 1991 [13] F. Autelli: *Pitture Murali a Brera. La rimozione: notizie storiche e fortuna critica*. Catalogo ragionato, Milánó, 1989, 43–68. o. [14] A középkori és reneszánsz freskók leválasztási technikájáról: E. Borsook – G. Superbi: *Technica e stile: esempi di pittura murale del Rinascimento italiano (Villa I Tatti)*. The Harvard University Center for Italian Renaissance Studies 9., Firenze, 1986 [15] L. Ciancabilla: *Stacchi e strappi di affreschi tra Settecento e Ottocento. Antologia dei testi fondamentali*. Firenze, 2009 [16] Giuseppe Zeni *Sul distacco delle pitture a fresco* címmel technikai leírását 1840-ben adta ki. F. Autelli: *Pitture Murali a Brera. La rimozione: notizie storiche e fortuna critica*. Milánó, 1989, 50. o. [17] K. Brugnolo Meloncelli: *Battista Zelotti*, Milánó, 1992 [18] C. Giannini: Attilio Steffanoni restauratore e antiquario. Un diario inedito. In: *Francesco Malaguzzi Valeri (1867–1928)*. Szerk. A. Rovetta – G. C. Sciolla. Segrate, 2014, 205–216. o. [19] Pagnotta 2004, 9. jegyzet [20] Giuseppe Steffanoni iktatókönyve (A. 185), amelyet a Steffanoni család (Bergamo) magánlevéltára őriz (fordítás: Tátrai Vilmos). [21] Costantini Lorenzo Lotto és Bernardino de' Conti festményeket adott el Attilio Steffanoninak. C. Giannini: Attilio Steffanoni restauratore e antiquario. Un diario inedito. In: *Francesco Malaguzzi Valeri (1867–1928)*. Szerk. A. Rovetta – G. C. Sciolla. Segrate, 2014, 199. o. [22] A firenzei Műtárgykezelési Hivatal 1894. október 15-én állította ki a képek műtárgykezelési engedélyét: „N. d'ordine 85 Data della licenza: 15 ottobre 1894, Registro N. 79. Cognome e nome dello speditore: Giovanni Scampoli. Indirizzo apposto sui colli: Galleria Nazionale Budapest. Natura dell'oggetto: affreschi su tela Autore e scuola, ed epoca a cui è attribuito: ignoto. Soggetto e descrizione: 5 affreschi riportati su tela con 5 Santi Cristo e i quattro evangelisti. Dimensioni: uno metri 6,75 × 190 / e 4 m. 335 × 2,00”. Firenze, Ufficio Esportazione, Archivio, 79/1894 [23] „Perizia per 3 dipinti a fresco che trovarsi nell'Accademia di Belle Arti che hanno bisogno delle sotto descritte riparazioni, 1223. quadro della superficie di metri 10,77 (rappresenta un gran Gesù Cristo) per togliere il salnitro che gia ha danneggiato in alcuni punti il dipinto e per impedire che il salnitro si rinnovi e per levare le macchie causate dal salnitro....fiorini 270. Al detto affresco per mettere le tinte neutre, stuccature ect , in tutti quei tratti che il salnitro ha mangiato il colore e corrosso l'intonaco....fiorini 180. Al detto affresco per rimettere il colore in tutti quei punti che gia vi era stato messo per nascondere la sconnecchia delle scorticature e stuccature....fiorini 130. [...] Budapest 22 febbraio 1896 Brizi Domenico” Szépművészeti Múzeum, Irattár, 117/1896 [24] Simon Dezső levele, 1896. május 10., Szépművészeti Múzeum, Irattár, 116/96 [25] Sallay Dórának tartozom köszönettel segítségéért, hogy a freskóciklus darabjait a Reneszánsz Csarnok faláról való elmozdításuk után is tanulmányozhattam. [26] A sorozat darabjait a múzeumban az elkövetkező évtizedekben többször is restaurálták: Beer József Konstantin 1913-ban, Prudzik József 1962-ben. [27] F. Todini: *La Pittura Umbra. Dal Duecento al primo Cinquecento*. Vol. 1–2. Milánó, Longanesi, 1989, 335. o. [28] „[...] IACOBUS ZABOLINUS PINSIT SUB AN[N]O D[OMI]N[I] M.CCCC.LXXXVIII” A felirat átírását közli: C. Strehlke: Jacopo Zabolino. In: C. Strehlke – M. Israëls: *The Bernard and Mary Berenson Collection of European Paintings at I Tatti*. Milánó, 2015, 618. o. [29] F. Todini: *La Pittura Umbra. Dal Duecento al primo Cinquecento*. Milánó, Longanesi, 335. o.

Óvakodj a zsenitől

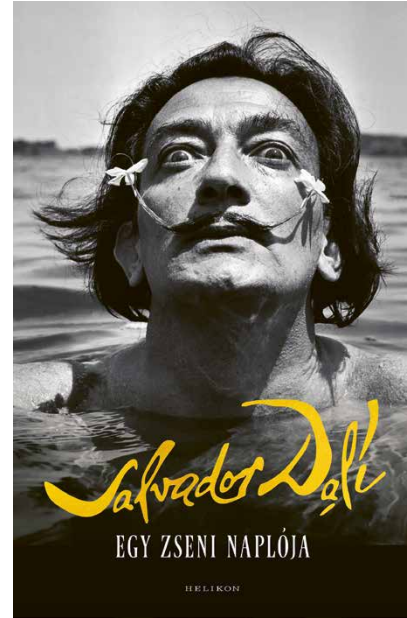

Salvador Dalí titkos élete, fordította Balla Katalin, Helikon Kiadó, 2019, 404 oldal, 3999 Ft
Salvador Dalí: Egy zseni naplója, fordította Vargyas Zoltán, Helikon Kiadó, 2019, 328 oldal, 3999 Ft

Fáy Miklós

Ennyi az egész? Két kötet Dalí, titkos élet és napló, és az ember valamiért azt hiszi, hogy tényleg lesz valami titok belőle, ehelyett azt olvasgatja, hogy milyen volt a mester széklete. Vékony, vastag, szagos, szagtalan. Talán túllépett a világ Salvador Dalín, amit ő botránynak hitt, remélt és szeretett, az ma legfeljebb orvosi fantaszták számára érdekes. Nemrég olvastam Hitler székleteről: szokatlanul vékony volt. Mire lehet ebből következtetni? A szorulásos emberek nem közömbösek a képzőművészettel kapcsolatban? Nem tudom, elegendő-e a következtetéshez ez a mintavétel. Eljárt az idő Dalí naplója fölött. Ami akár jó dolgot is jelenthet: annyira fel-lazította a művészi személyesség határait, hogy ma már mindenki szívesen mesélne nemcsak az egészségi állapotáról és a szexuális szokásairól, de bármiről, amivel igazolhatja magát, nem élt

főlösképpen, nem csak egy volt a hangyabolyban, akire majd egy még csak nem is különösebben jelentős napon rátapos a Jóisten, és kész, ennyi volt. Ami marad utána, az egy paca a földön. Vagy a vásznon. Lehet, hogy Dalí egyszerűen túlnyerte magát. Nem tudom. De olyan jó volna fölháborodni rajta, hüledezni, töprengeni, hogy félbolond, vagy tán egészen az. *Story* magazinon, bizalmas beszélgetéseken és mélyinterjúkon edződött generációknak ez már semmiség. Ami valaha Dalí erősségének tűnt, hogy jól kezeli a médiát, hogy érdekessé tudja tenni magát és a művészetét, az mára fárasztás és pojácaság. Egy festett hajú vén krampusz, aki pofákat vág, nyakig a vízben. A bajusz végén két virág. Ha ez a szürrealizmus, akkor nein, danke. Még csak gondolkodni sem akarok azon, hogy vajon mi igaz a Dalí-történetekből, és mi az, ami írói munkásságának része.

Ezen is túl vagyunk. Az ember szerette volna azt hinni, hogy egy nagy művész mindig és minden tekintetben nagy művész, de Michelangelo szonettjei sem a kedvenceim. Dalí naplója sem az. Várjunk csak egy pillanatra. Ez igaz? Tényleg nincs más hatása ennek a két kötetbe tett hétszáz oldalnak, mint hogy arra jut az ember: ehhez értett. Magyarítani, túlmagyarázni, fontoskodni, fontossá lenni, úgy bizalmasnak lenni, hogy közben mégsem mond el magáról semmi lényegeset. Bűvészkedni a bárdal, hogy ömöljön a vér, és mégse legyen semmi húsbavágás. Van ennek magyar megfelelője, Szentkuthy Miklós. De hát Szentkuthy sem egy fazon, aki zöld ingben és fog nélkül löki a süketet. Vagyis igen, de mégis vannak mélyebb rétegek. Hol van Dalí, az irodalmi Dalí, nem a festő, mélyebb rétege? Egyszerűbbé téve a kérdést: mit ad a két könyv?

Először is: a Chartreuse-t. Nyilván nincs ebben semmi újdonság annak, aki egy kicsit is ért az italokhoz, én eléggé járatlanként csak a szót ismerem. Valami likőr. De Dalí elmeséli, hogy náluk szokás volt szerdánként ebéd után inni egy fél pohárral. Szigorúan fél pohárral, de ő egyszer megivott talán hatot, és az apja leteremtette, hogy ebből az erős italból nem szabad ennyit. Ez már tényleg valami érdekes és fogható, ellenőrizhető és átélhető. Még nem ellenőriztem és nem éltem át, de utánanéztem, nem bonyolult beszerezni, 55% az alkohol benne, az Elixir-nél 69, szóval tényleg erős, de egy szép napon majd kipróbálom. Másodszor: a zsenikomplexus. Mindenki átesik rajta, vagy volt egy idő, amikor átesett rajta, amikor olyan világban éltünk, hogy még a P. Mobil is azt énekelte: csak hősként érdemes élni. Hogy kellett valami magyarázat,

miért vagyunk ebben a szürke nyavalyában, nyakig és örömtelenül. Mert ez a hazánk? Nem, hanem mert valamiért kitaláltak és idepottyantottak. Ha nem találtak ki, akkor meg nekünk kell kitalálnunk magunkat. Ahogy Dalí tette. Vagy ahogyan Gala tette Dalíval. Nem hitt a közepszerűségében. Nyilván az ember kinövi az ilyesmit, ha nem növi ki, akkor sem vallja be, hogy még nem nötte ki, de Dalí dühöngő zsenikomplexusa furcsa módon még most is felszabadítóan hat az olvasóra. Van egy Richard Strauss-mondás, hogy nem értem, miért ne írhatnék önmagáról szimfonikus költeményt, amikor legalább olyan érdekesnek tartom magam, mint Napóleont. Persze, ebben van egy kis csavar, mert Richard Strauss tényleg zseni volt, és tényleg legalább annyira érdekes volt, mint Napoleon. De Dalít olvasva is valami hasonló tölti el az embert. Legalább annyira érde-

kes vagyok, mint ő. Nem tudok festeni. Hát aztán? Ez se képeskönyv, nem azért olvassa az ember, hogy majd jön a függelék, és megértjük a rinocéroszt. Ez a harmadik. A rinocérosz. Nem bonyolult fixáció, szegény orrszarvúak többek között emiatt szenvednek, emiatt gyilkolják őket az orrvadászok. Mert a tülök annyira egyértelmű falikus szimbólum, hogy elhiszik: talán tényleg hat. Porrá török, tablettákba keverik, megisszák vízzel, várják a hatást. Szörnyű. Mégsem szörnyű. Mert az ember ott áll, mondjuk Párizsban, mondjuk a Pompidou Központban, mondjuk épp egy Dalí-kép előtt, kicsit hátrál, ott a pad, leülne rá, de előbb megnézi, minden rendben van-e, nem ül-e rá valamire. Dehogynem. Egy piros matricára, amelyen a távolságtartásra figyelmeztetik. Maradjunk legalább egy méter távolságra a másik orrszarvútól.

EGY AMERIKAI FLÓRENCBEN

Van az a híres fénykép, *Egy amerikai lány Olaszországban*. Annyira híres kép, hogy nemcsak azt lehet tudni, ki készítette (Ruth Orkin), de azt is, hogy kiről. Ninalée Craig volt a lány neve, aki, mint valami Botticelli-figura, átlépett a firenzei utcán, miközben pajkos, ábrándos vagy öreg legények elbűvölten bámulták. A fénykép 1951-ben készült, sem Ruth Orkin, sem Ninalée Craig nem él már. Firenzének, mondanánk, hogy hetven év nem idő, szemhuntyás, semmi sem változik, a házak ugyanott állnak, talán volt egy vagy két homlokzatfestés, de az sem biz-

tos. Hanem belül. A Strozzi-palotában amerikai művészek munkáit állítják ki, Warholtól Kara Walkerig, és nem csak w-vel kezdődő nevű művészeket. Kara Walker még nem is élt, amikor Ruth Orkin elkattintotta a gépet, de hetven év ezek szerint elég volt ahhoz, hogy az amerikaiak betegyék a lábukat a reneszánsz palotákba.

American Art 1961–2001. Le collezioni del Walker Art Center Da Andy Warhol a Kara Walker (Amerikai művészet 1961–2001. A Walker Art Center gyűjteménye Andy Warholtól Kara Walkerig), Palazzo Strozzi, Firenze, 2021. augusztus 29-ig

Ruth Orkin: *American Girl in Italy* (*Egy amerikai lány Olaszországban*), 1951, zselatinos ezüst nyomtatás, 26,1 × 33,5 cm
© Ruth Orkin

Balra: Cindy Sherman: *Untitled Film Still #32* (*Cím nélküli film still #32*), 1979, zselatinos ezüst nyomtatás, 20,2 × 25,4 cm
© Cindy Sherman

Jobbra: Michel Journiac: *24 heures de la vie d'une femme ordinaire* (*24 óra egy hétköznapi nő életéből*), 1974, 24 vintage ezüst nyomtatás, mindegyik 24 × 18,3 cm
© Michel Journiac / ADAGP, Paris 2020

AMERIKAIK PÁRIZSBAN

Nem tudom, van-e valami kereskedői, pénzemberi perversitás abban, hogy François Pinault mindig a kereskedelem templomait vásárolja meg abból a célból, hogy művészeti templomokat hozzon belőlük létre. Van-e üzenet, hogy szép dolog a pénz, de nem oly szép, mint az art? Vagy épp ellenkezőleg: hová lennétek a gyönyörű lelkekkel, ha nem jönne valaki, aki kinyitja hozzá a pénztárcáját? A ti nagy lelkek mind elfér az én nagy zsebemben. Monsieur Pinault mindenesetre a velencei Dogana után a párizsi Börze épületét is megvásárolta, felújíttatta, telepakolta műtárgyakkal. Lehet persze tiltakozni, ha mindenki oda igyekszik, ha mindenki a helyét biztosítja az interneten, akkor én nem. De aki nemet mond, az is igent mond, az is Pinault kottájából játszik. Nagy dérral és dúrral nem nézem meg Michel Journiacot vagy Cindy Sherman. Akkor már nem egyszerűbb dér és dúr nélkül megnézni őket?

Journiac / Wilson / Levine / Sherman / Prince / Lawler, Bourse de Commerce, Pinault Collection, Párizs, 2021. december 31-ig

Jan Matejko: *Kopernikusz, a csillagász – beszélgetések Istennel*, 1873, olaj, vászon, 226 × 315 cm, Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego Collegium Maius, Krakó
Fotó: © Grzegorz Zygier

KÉT LENGYEL LONDONBAN

Miért ne választanánk a hosszabb utat? Elmehettünk volna Krakóba is, hogy megnézzük Jan Matejko festményét Kopernikusról. Mégis érdekes, ahogy egy meggyötört nép keresi önmagát, régi nagyjaihoz fordul, te is, ugye, lengyel voltál, és mégis meg tudtad változtatni a világot. Ráismerünk az érzésre, csak nálunk az egri nőket festették meg, vagy Dobozy Mihályt. De Krakóban mindez olyan reménytelenül kelet-európai. Ha viszont Matejkót átviszik Londonba, az már egészen más. Akkor már az angolok mondják, hogy lám-lám, egy lengyel, aki megváltoztatta

a világlátásunkat, megérdemli a figyelmet. A National Gallery most Matejko képe mellé még az igazi Kopernikustól is kiállít valamit, egy eredeti, 1543-ból való példányt a *De revolutionibus orbium coelestium*-ból (*Az égi pályák körforgásairól*). Csak hogy tudjuk: ha tényleg a Föld kering a Nap körül, akkor nincs annak a szónak semmi értelme, hogy nyugat.

Conversations with God. Jan Matejko's Copernicus (Beszélgetések Istennel. Jan Matejko Kopernikusza), The National Gallery, London, 2021. augusztus 22-ig

Hans Dorn: *Asztrolábium*, Buda, 1486, sárgaréz, részben aranyozott, 58,8 × 45,2 × 3 cm, Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego Collegium Maius, Krakó
Fotó: © Grzegorz Zygier

„ÚGY LÓG A NYAKAMBAN A FÉNYKÉPEZŐGÉPEM, AHOGY EGY TURISTA NYAKÁBAN IS LÓGNA”

Hans Eijkelboom-interjú az Artmagazin Online-on

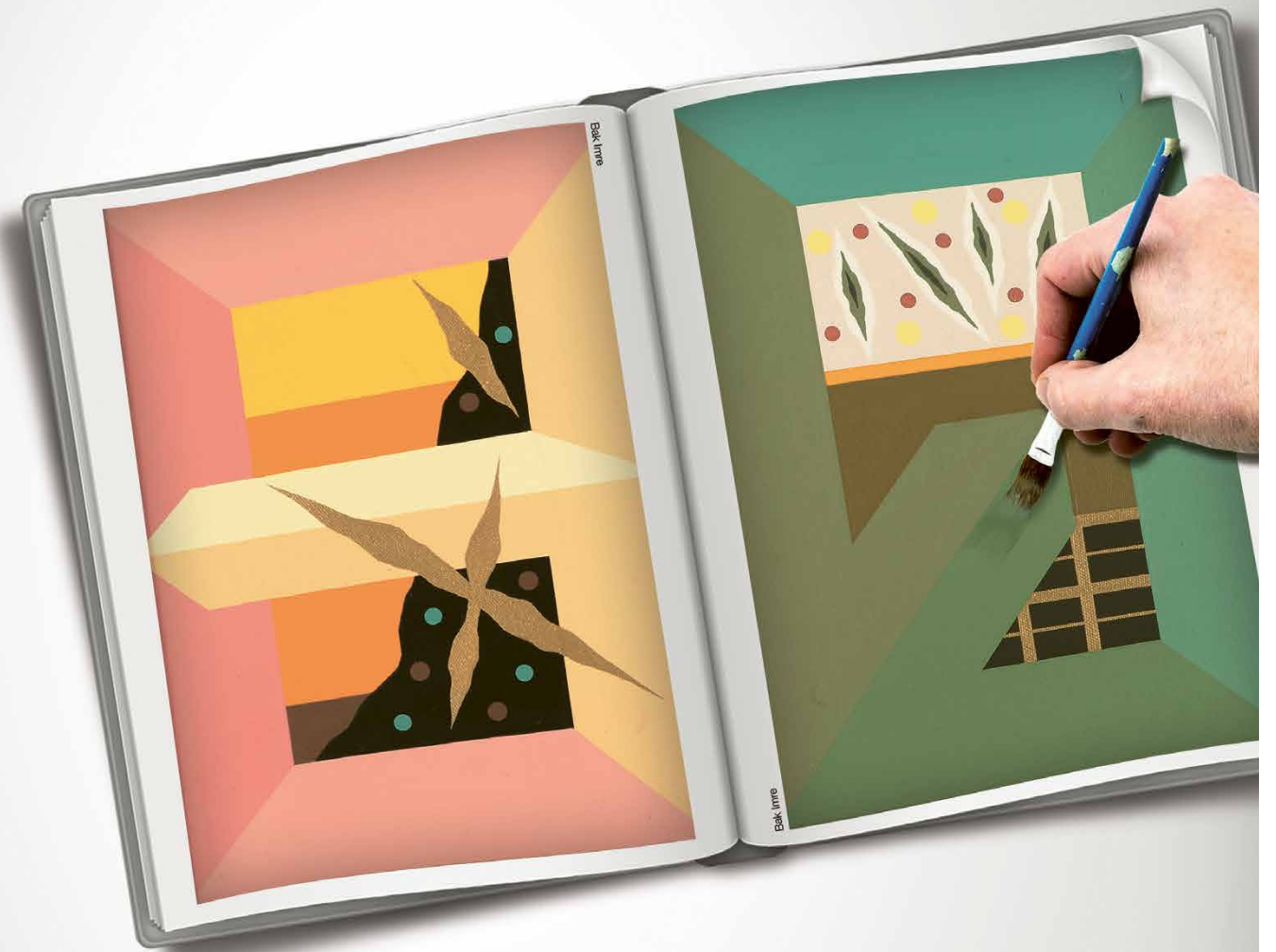
Photo Note November 15, 1996
Amsterdam
Kerkstraat

A holland fotográfus, Hans Eijkelboom *Fotójegyzetek, 1992 – napjaink* című projektje éppen azt dokumentálja, ami felett általában igyekszünk elsiklani: mi, emberek jobban hasonlítunk egymásra, mint szeretnénk. A majdnem húsz éve bővülő fotó-sorozat az utca emberét mutatja – lesikameraszerűen. Készítőjük a képek tablóba rendezésével arra hívja fel a figyelmet, hogy különleges egyéniségeink ellenére tömegként már feltűnik egyformaságunk, legalábbis ha az öltözködésről van szó. A globalizációnak köszönhetően könnyen előfordulhat, hogy ugyanaz vagy nagyon hasonló kabát van valakin Londonban és Oslóban, Adidas pulóvert viselnek Ausztriában és Olaszországban, és évek óta mindenütt nagy sláger a kanárisárga kabát. Még folytathatnánk. A *Fotójegyzetek, 1992 – napjaink* sorozatból július 22-ig a Madách téren látható válogatás, Hans Eijkelboommal ennek apropóján beszélgettünk.

© Hans Eijkelboom

artmagazin.hu

3C PAUKER®
az én nyomdám

AAA®
Highest creditworthiness

MB | MAGYAR BRANDS
8x '11 '12 '13 '14
'15 '16 '17 '18

BUSINESS 9x
Superbrands
'10 '11 '12 '13 '14 '15 '16 '17 '18

színnel + lélekkel

GERHES GÁBOR DER PLAN.

mai
manó
ház

Gerhes Gábor: *Der Plan*.
A tudás megszerzésének olykor
mesébe illő mozzanatai, 1997–2021
Fairy-tale-like moment while Acquiring
Knowledge, 1997–2021

2021.
06. 15.
– 2021.
08. 15.

maimano@maimano.hu
www.maimano.hu
www.facebook.com/maimanohaz

acub

nka